МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ"
КНИГА II.

ОСВОБОДИТЕЛНАТА БОРБА

ВЪ

КОСТУРСКО

(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
НА
ПАНДО КЛЯШЕВЪ

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1925.

ПАНДО КЛЯШЕВЪ
Костурски войвода.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Пандо Кляшевъ (образъ) 1
Предговоръ 3
I. Пандо Кляшевъ; биографични данни 9
II. Първитѣ зародиши на Организацията въ Костурско. Дейностьта на Апостолъ Димитровъ, Лазаръ Попъ Трайковъ, Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ. Попъ Трайковъ въ затвора 11
Лазаръ Попъ Трайковъ (образъ стр. 14).
III. Турски деребеи въ Костурско. Първата организационна чета 23
IV. Марко войвода 27
V. По-сериозно организиране на района. Василъ Чакаларовъ. 33
Василъ Чакараловъ (образъ стр. 35)
VI. Войвода Атанасъ Петровъ. Аферата по убийството на Нурединъ бей. Арестуването на Павелъ Христовъ . . . 35
VII. Войвода Тале Горановъ. Грижи да се отвори каналъ откъмъ Гърция. Наказателни мѣрки противъ Коте и другаритѣ му 43
VIII. Предателската афера на Иванчо. Потери и арести. Отпадане на революционния духъ въ Костурско 50
IX. Ново ржководително тѣло на Костурския районъ. Гоце Дѣлчевъ въ Костурско. Женско комитетско дружество въ село Смърдешъ 59
X. Организационна работа следъ заминаването на Гоце Дѣлчевъ. Доставяне оржжие отъ Гърция 67
XI. Първото сражение съ турцитѣ. Последствията. Таенъ грѫцки комитетъ. Смъртьта на Марко войвода 71
XII. Голѣма афера въ Леринско. Откриване на оржжието . . 76
XIII. Засилване организационната работа. Първитѣ селски чети. Геройската смърть на войводата Московъ и на Кольо Вишенски 77
XIV. Полковникъ Янковъ въ Костурско иска да дига въстание 83

XV. Полковникъ Янковъ продължава да всѣва смутъ между селянитѣ. Публиченъ диспутъ съ Янкова. Янковъ си заминава презъ Гърция за България. Войска се настанява по селата. Раздѣляне четитѣ на по-малки групи 99
XVI. Нови предателски афери. Войската прави обиски по селата. Положението става непоносимо. Насърдчение отъ Битоля. Женитѣ въ всичко помагатъ, — и съ караулна служба нощемъ и денемъ. Духоветѣ се съживяватъ. Поведението на руския консулъ и на австрийския . . . 104
XVII. Помирение между екзархисти и гъркомани. Борисъ Сарафовъ съ четата си пристига въ Костурско 111
XVIII. Смилевскиятъ конгресъ 113
XIX. Изгарянето на Смърдешъ. Турскитѣ жестокости въ Смърдешъ и околнитѣ села. Тежкитѣ последствия за дѣлото. Сражение съ турцитѣ при с. Желево 115
XX. Сражение при Локвата и Виняри 124
XXI. Следъ сражението пра Локвата Груевъ и Сарафовъ пристигатъ 126
XXII. Илинденското въстание. Печалниятъ край. Кляшевъ и Чакаларовъ презъ Гърция дохаждатъ въ България . . . 123-136
Войводитѣ Василъ Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ и Ив. Поповъ (образи стр. 129).

I.

Пандо Кляшевъ. Биографични данни.

25 мартъ 1904 година.

Роденъ съмъ въ с. Смърдешъ (Костурско) на 1882 год. 29 септемврий. Баща ми бѣше зидарь, родомъ отъ Смърдешъ, а майка ми отъ Брезница, близко село. Училъ съмъ се въ селото си отъ I до включ. IV отдѣление въ бълг. училище. Въ селото ни имаше българско и гръцко училище; въ Смърдешъ сѫ най-върлитѣ гъркомани. Въ гр. Костуръ свършихъ I—III класъ; IV—VI кл. въ Солунската гимназия, а VII кл. въ Битоля. Свършихъ гимназията презъ 1899—900 год. Следъ това презъ 1900—901 учителствувахъ въ Смърдешъ, а на края на учебната година 1901 въ юлий постѫпихъ въ въстанишка чета, и отъ тогава прекарвахъ цѣлото време съ четитѣ до край. Още въ Солунъ, въ 1898 год. на 20 декемврий бидохъ посветенъ заедно съ нѣколко другари отъ класа (VI кл.) въ революционното дѣло. Тогава имаше две партии въ Солунъ: еднитѣ, централисти, на чело съ Хр. Матовъ, Хр. Татарчевъ, Хаджи Николовъ и Пере Тошевъ — и други, върховисти: Гарвановъ, Колушевъ, Хаджи Мишевъ. Съ тѣхъ бѣше и Наумовъ. Азъ и другаритѣ ми нищо не знаехме, че има разлики между две групи, и симпатизирахме на Хр. Матовъ и Пере Тошевъ. Въ революционното дѣло бѣхме посветени отъ Гарванова и Колушева, но не направо, а чрезъ посрѣдство на други. Отъ съчиненията, които бѣхъ челъ и които сѫ ми повлияли, си спомнямъ за Каравеловитѣ повести, „Подъ игото" на Вазова и Ботевитѣ съчинения. Давахме

вечеринки, сказки, и съ събранитѣ пари си набавяхме книги. Презъ ваканцията следъ VI класъ бѣхъ въ селото си, а VII класъ прекарахъ въ Битоля. Единъ другарь, Лазо Московъ, ми разясни, че имало разцепление между Гарванова и Матова. Тогава дори разбрахъ, какво значатъ натякванията на нѣкои другари, че сме принадлежали на другата група. Отъ Москова разбрахъ, че Гарвановъ, Колушевъ и С-іе имали за цель не да действуватъ по революционенъ, а по еволюціоненъ начинъ, имено чрезъ училищата, чрезъ културенъ прогресъ и пр., докато другитѣ — чрезъ революция.

Сега, както зная, разцеплението се дължало на амбиции. Гарвановъ и Колушевъ имали претенцията да работятъ повече и да бждатъ повече освѣтлявани и посвещавани въ дѣлото, за да иматъ по-голѣмо поле за работа. Съ Гарванова бѣше Семерджиевъ, книжарьтъ, а съ Матова — Хаджи Николовъ, пакъ книжарь. Гарвановъ е родомъ отъ Стара-Загора, Колушевъ — отъ Одринско. Матовъ и С-іе пъкъ действуваха повече тайно, не се изказваха и резервирано се държаха.

Въ Битоля действувахъ като ученикъ все между ученицитѣ. Цельта бѣше да подготвимъ колкото се може повече отъ по-надежнитѣ ученици отъ IV—VII класъ. Успѣхме много, всички по-добри ученици сгрупирахме и давахме тонъ на цѣлото училище. Между учителитѣ имаше и посветени. Учители ми бѣха тогава Дамянъ Груевъ, който ми преподаваше по география, а въ долнитѣ класове — геометрия съ чертание и рисуване; Герджиковъ Михаилъ, който преподаваше французки и минаваше тамъ подъ името Лукановъ Тодоръ, свършилъ ужъ химия; Василъ Пасковъ, който преподаваше психология, логика и история.

II.

Първитѣ зародиши на Организацията въ Костурско. Дейностьта на Апостолъ Димитровъ, Лазаръ Попъ Трайковъ, Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ. Попъ Трайковъ въ затвора.

Презъ ваканцията, като свършихъ гимназията, захванахъ въ родното си село Смърдешъ самостоятелно да агитирамъ. Вече заварихъ комитетски членове на чело съ Фоти Мерджовъ, селянинъ, простъ, отъ българската партия. Основитѣ на Вътрешната македонска революционна организация бѣха вече турени, имаше и уставъ. Изобщо въ Костурско организацията до тогава бѣше хванала тукъ тамъ коренъ.

Гъркоманството бѣше пуснало въ цѣло Костурско дълбоки корени. Екзархиститѣ бѣха силни само въ две села — Дъмбени и Бобища. После станаха екзархийски селата Поздивища и Руля, сир. това бѣ станало преди да се роди организацията. Гъркоманскитѣ села непредставляваха добра почва отъ начало за организацията. Борбата между гъркомани и българи се водѣше найожесточено, па и сега въ Костенарията селата си остаятъ гъркомански, подъ патриярършията. Първитѣ зародиши на организацията донесе Апостолъ Димитровъ, род. отъ Дъмбени, училъ се въ Солунъ (изключенъ отъ VI класъ). Понеже борбата между гъркомани и българи бѣше въ разгара си, Димитровъ не можа много да направи като учитель въ Смърдешъ. Той бѣше учитель още когато бѣхъ въ първото отдѣление, — около 1890—1891 год. той учителствуваше. Той бѣше почналъ да пропагандира презъ октомврий 1895 година; най-напредъ успѣлъ да привлѣче нѣколко души, 2—3 отъ Смърдешъ и Дъмбени, и да ги посвети въ дѣлото. До 1895 год. Димитровъ е работилъ само за българщината противъ гърцитѣ. Отъ Смърдешъ бѣха тия: Ламбро и Кърсто Поповски и Лазо Поповски, все екзархисти. На

гъркомани още не било възможно тогава да се говори за това. Отъ Дъмбени е билъ посветенъ попъ Филипъ и още 1—2. Още посветилъ въ с. Тиолища учителя Кузо Темелковъ; отъ Блаца — учителя Динко Дамяновъ; отъ Загоричани — Никола Цицовъ, учитель, все презъ 1895 год. И учительтъ въ Брезница Христо Георгиевъ бѣше другарь на Апостолъ Димитровъ. Христо Георгиевъ, родомъ отъ Брезница, бѣше успѣлъ да посвети въ дѣлото само единъ работникъ, Пенчо Балковъ. Тѣзи сж първитѣ последователи на революцията въ Костурско. Така въ Смърдешъ и Дъмбени се посѣватъ следъ 5 години първитѣ семена на революцията. Апостолъ Димитровъ мина отъ Смърдешъ за главенъ учитель въ Костуръ. Тамъ, въ Костуръ той повече е гледалъ да сгрупира българитѣ, да привлѣче нѣкои отъ селянитѣ къмъ екзархията, а много слабо е действувалъ по дѣлото на организацията. Той съ получени отъ Битоля (отъ Груева) пари купуваше гръцки пушки за организацията и ги предаваше по костурскитѣ села Дъмбени и др. Пушкитѣ собствено бѣха предназначени за Битолско, но поради нѣкакви мжчнотии, изникнали по пренасянето имъ, тия пушки останаха въ Костурско, имено въ Дъмбени (тѣ бѣха нѣщо 18 пушки, купени за 40 лири) и нѣкои въ Загоричани (купувани презъ 1894 год.). Тѣ сж, може би, първитѣ пушки, които организацията е купувала. Отъ Костуръ Апостолъ Димитровъ замина на 1896 г. въ Пловдивъ, гдето стана чиновникъ на източнитѣ желѣзници. Той и тукъ действува въ дружеството па и сега е много деятеленъ. Сега е чиновникъ на софийската гара. Подиръ Димитрова дойде единъ главенъ учитель въ гр. Костуръ по име Нелчиновъ — македонецъ (не е отъ Костурско): той учителствува презъ 1896—97. Посветенъ бѣше и минаваше като ржководитель. Лазаръ Попъ Трайковъ (род. отъ Дъмбени) и Кузо Попъ Стефовъ (род. отъ

Загоричани)още като ученици въ Солунъ били сж посветени въ дѣлото, струва ми се отъ Груева. Презъ ваканционното време тия двамата действуваха въ селата си покрай Нелчинова. Последниятъ не постигна нѣкои видни резултати, а Попъ Трайковъ освенъ въ селото си обикалялъ всичкитѣ села отъ Корѐщата, и По̀поле, а пъкъ другарьтъ му Кузо Стефовъ ѝгитиралъ по селата около Загоричани. Въ това време, 1896—97 год., въ следствие на агитацията на реченитѣ двама и на Нелчинова, почти отъ всички села вече имаше по нѣколко души посветени въ дѣлото. Тогава съ Попъ Трайкова е обикалялъ по селата и другарьтъ му Лазаръ Московъ (род. отъ Дъмбени), ученикъ въ Битоля.

Главнитѣ учители въ Костуръ, Апостолъ Димитровъ и Нелчиновъ, не можаха да извършатъ нѣщо особено. Враждитѣ между българи и гъркомани поутихнаха тепърва вследствие на обиколкитѣ на ученицитѣ. Ученическитѣ разходки по селата извършиха цѣлъ превратъ въ духоветѣ на селянитѣ. Ученицитѣ пѣеха патриотически пѣсни, разказваха и пр. Особено пѣснитѣ влияеха, сетне другарскитѣ срещи и пр. Всичко туй подигаше националното съзнание у селянитѣ гъркомани и екзархисти. Вследствие на туй враждитѣ поугасваха и почвата ставаше по-сгодна.

Попъ Трайковъ и Московъ особено енергически действуваха по селата. Попъ Трайковъ още като ученикъ въ Солупъ бѣше изтънко посветенъ въ тайнитѣ на организацията. Той, като обикаляше по селата, посвещаваше само най-добритѣ елементи въ дѣлото, та когато той искаше и да налага своята воля, можеше чрезъ своитѣ, посветени въ дѣлото другари, предъ които имаше авторитетъ. Освенъ това Попъ Трайковъ бѣше смѣлъ и прибѣгваше до оржжието, за да се наложи. Въ Дъмбени селянитѣ по негова инициятива поведоха борба съ

своя спахия Юмеръ-ага. Селянитѣ искаха да даватъ на спахията десетъка—въ сѫщность осмата часть—да си я прибира въ натура, а пъкъ спахията искалъ да я кара по старому, да я оставя у селянитѣ та сетне да имъ взема двойно, като ги стегне за пари напр. кѫде Великдень.

Лазаръ Попъ Трайковъ.

Въ тая борба Попъ Трайковъ се прояви съ своята решителность. Той накара селянитѣ сами да си измѣрятъ житото и всички вкупомъ да го изтърсятъ предъ вратата на селския ханъ. А понеже поставениятъ отъ агата човѣкъ не рачилъ да приеме житото, тѣ го изсипали предъ хора. Най-сетне агата се принудилъ да прибере житото. Агата викналъ селянитѣ да се разправя. Тѣзи опълномощили Попъ Трайкова; агата не го ще—човѣкъ, „който ще развали царщината". Попъ Трайковъ се опира и казва, че ще говори, защото е опълномощенъ; селянитѣ подкрепятъ това. Скокватъ турци да го убиватъ, но и селянитѣ, въорѫжени, скокватъ, — и агата отстѫпя. Отъ тогава Попъ Трайковъ се издигна въ очитѣ на селянитѣ. Турцитѣ дирѣха случай да го убиятъ, но той се пазѣше.

Григоръ Бейдовъ, екзархийски свещеникъ, бѣше председатель на общината въ Костуръ и доста бѣ спомогналъ (преди да дойде Димитровъ въ Костуръ), за да закрепне тукъ българщината. Ала поради „недобро" поведение

екзархията го разпопи, а отъ Цариградъ го проводиха въ единъ манастиръ, тукъ въ България. Разпопенъ, той прибѣгна къмъ сърбитѣ, и тѣ го натовариха съ мисия да отваря сръбски училища въ костурскитѣ села, като го изпроводиха пакъ като свещеникъ въ Костурско. Попъ Трайковъ се залови да го дебне по цѣли нощи по пжтищата, за да го очисти, но случайно не успѣ. Но и Бейдовъ нищо не направи; узна, че го дебнатъ, и избѣга назадъ въ Битоля и отъ тамъ пакъ въ Сърбия. Сега е потурченъ, а казватъ, че е и убитъ отъ турцитѣ. Следъ това Попъ Трайковъ и Кузо продължиха подиръ ваканцията да се учатъ въ Солунъ. Организацията, така посъвзета презъ ваканцията, се ржководѣше отъ учителя Христо Георгиевъ въ Смърдешъ, главния учитель въ Костуръ Нелчиновъ и други учители по селата. Така минава зимата презъ 1897 година.

Попъ Трайковъ между туй въ Солунъ поради ученическия бунтъ презъ 1897 учеб. год. биде изключенъ отъ учителитѣ (отъ VI кл.). Бунтътъ бѣше причиненъ отъ Комитета. Ученицитѣ дигаха гюрултия главно противъ учителя Наумовъ. Наумовъ принадлежеше къмъ групата Гарвановъ-Колушевъ. Ученицитѣ, на чело съ Попъ Трайковъ, Аництиновъ, Бошнаковъ и др., навѣрно подъ внушението на Комитета отъ другата група, се дигнаха противъ Наумова и С-іе, главно за да ги накаратъ да се махнатъ отъ Солунъ. Наумовъ бѣше оставенъ за директоръ въ Солунъ вмѣсто Сарафова. Благой Димитровъ (сега учитель въ София) бѣше уволненъ; ученицитѣ не искаха Наумова, недоволни, че е уволненъ Димитровъ. Екзархийскиятъ училищенъ инспекторъ Лазаровъ дохожда да ни мири. По тая причина Попъ Трайковъ бѣше изключенъ, та дохажда въ Софая, гладува̀ и отъ тукъ написа дълго изложение въ екзархията върху дѣ-

лата на учителитѣ въ Солунъ. Вследствие на това екзархията му позволи да се върне въ Солунъ и да свърши VII. класъ. Учителскиятъ съветъ, считайки го опасенъ, не позволи да влѣзе въ пансиона, а му дадоха 12 лири, за да живѣе частно. Попъ Трайковъ е билъ и поетъ. Той е особенъ типъ, съ твърда воля, мълчаливъ. Той свърши гимназията и се върна въ Костурско. Пакъ цѣлата ваканция обикаляще по селата и презъ 1898/9 прекара като учитель въ селото си Дъмбени. Ала той въ село малко се свърташе; все по агитация се движеше дори и въ Леринско. Имаше една учителка, която му помагаше. Той отиде чакъ въ Пътеле да купи за 20-тина лири, взети отъ Дъмбенци, пушки. Тия пушки достигнаха размѣнени съ по-стари, като минавали отъ ржка на ржка. Трѣбва да се забележи, че въ Костурско, напр. въ Дъмбени, Смърдешъ, Загоричани, Вишени и пр. се намираха пушки, останали отъ „фариитѣ", — въоржжени християни, които се разхождаха по селата, за да бранятъ християнитѣ. Тия пушки бѣше ги разцалъ преди нѣколко години, струва ми се, Рифатъ паша на християнитѣ селяни, за да се защищаватъ. Наскоро следъ освобождението на България, 1—2 години, бѣха дошли отъ тукъ, отчаяни, че Македония остана въ робство, нѣкои македонци-войводи за да дигатъ въстание: Павелъ отъ с. Желево и споменатиятъ вече Мерджовъ; отъ Гърция войводи Далипо, Стефо. Това движение го наричатъ „андарсията" („андарти"=хайдути). Отъ това време бѣ се зародилъ бунтовнически духъ въ Костурско[1]. Затова

[1] Въ движението „андарсията" като че ли е имало и нѣкои руси между комититѣ, дошли отъ България. Това въстание трѣбва да се изучи. Значи андарсията, фариитѣ — отъ реформитѣ на битолския паша (когото смѣниха турцитѣ) — и всичко друго обясняватъ успѣха на организацията. Появи се въ това време и единъ страшенъ кърѣ-сердаръ по име Абдилъ.

организацията намѣри по-добра почва въ Костурско: хората сж и юначни, — има тамъ прочути хайдушки войводи, които сж издържали цѣли голѣми сражения съ турцитѣ, напр. Наумъ Орлинъ, който бѣ дигналъ отъ града Леринъ, отъ самия конакъ, каймакамина; имало е единъ харамия Лаки, прочутъ юнакъ и др. Мѣстностьта е планинска, хората сж прокудени да ходятъ по гурбетъ.

Въ това време, когато Попъ Трайковъ се движи по селата, за учитель въ гр. Костуръ се назначи Павелъ Христовъ, род. отъ с. Цапари (преселенъ въ Битоля). Павелъ Христовъ бѣше опълномощенъ отъ Битоля за ржководитель на района. Като дойде той тамъ, споразумѣха се съ Попъ Трайкова та последниятъ оставаше като подвиженъ агитаторъ, а Павелъ — постояненъ въ Костуръ. И двамата покръщаваха нови селяни, които идваха и въ града. За да иматъ по-голѣмъ успѣхъ, намѣриха за добре да посвещаватъ въ дѣлото и гъркоманитѣ, които сж множество и безъ които нищо сжществено не би могло да се извърши. По този начинъ се удряше кракъ и на черковната борба, като се пренасяше тя на друга почва. И наистина, черковната борба изгасна. Павелъ Христовъ обикаляше и нѣкои близки села около града и посвещаваше. И така сега всичкитѣ се заредиха, и въ всѣко село вече имаше не по двама-трима, а по двадесетина посветени. Центъръ на организацията стана градътъ Костуръ, именно учительтъ Павелъ Христовъ, който успѣ да си създаде още по-голѣмо име отъ Попъ Трайковъ. Цѣло правителство бѣше станало училището. Всѣки пазаренъ день идваха у него много хора, и гъркомани, и власи, за да ги посветява.

Попъ Трайковъ бѣше повикалъ презъ ваканцията още въ 1898 год. двама души, за да му помагатъ въ качество

на терористи. Тѣ бѣха Дѣдо Ицко отъ с. Вощарени (Леринско) и Иванъ Кафеджията отъ Битоля. Дѣдо Ицко — 50 годишенъ, прегърбенъ, много скроменъ човѣкъ — бѣ душата на цѣлия районъ въ Леринско. Терористическитѣ действия състояха главно въ покушения противъ турци, турски голѣмци. Но реченитѣ помощници на Попъ Трайкова нищо особено не сториха и се завърнаха назадъ. Презъ сжщата 1898 год. Кузо Стефовъ бѣше назначенъ въ с. Хрупища (българи и власи), и тукъ той посвещаваше и власи. Кузо почна да прокарва организац. мрежа и въ села отъ Нестрамъ-колъ (Хрупища).

Така усилено се развиваше организацията при казанитѣ дейци и презъ 1899 година. Въ това време излѣзнаха на сцената и нѣколко нови дейци — терористи: Коте отъ Руля, Кольо Вишенски (отъ с. Вишени), Стасо Кономладски и др. Коте Христовъ отъ Руля е човѣкъ, който преди това отколе се е занимавалъ съ хайдушки обири, ималъ си е една дружинка (тайфа): събери дружинката, обери нѣкоя кжща или керванъ и пакъ се потайвай въ селото. Въ една кжща въ Пцодери бѣха го уловили и, откаранъ въ Леринъ, билъ битъ и осжденъ на затворъ. Седѣлъ затворенъ и въ Корча. Като човѣкъ, който е боравилъ съ оржжие, Попъ Трайковъ бѣше го употрѣбялъ ту като куриеръ, ту заедно съ него вървѣлъ, като му плащалъ по малко, за да се издържа и да не предприема нѣкаква кражба. Той бѣше способенъ да служи за орждие на терориститѣ.

Спасо Кономладски и Кольо Вишенски, бивши пждари, сж хора опитни и решителни да боравятъ съ оржжие. И тѣ тъй сжщо послужватъ на Трайкова било като куриери или като терористи.

20 априлъ.

Попъ Трайковъ биде назначенъ презъ 1898/99 уч. год. учитель въ родното си село Дъмбени. Той не стоеше въ училището много време, а по цѣли месеци отсѫтствуваше, ходѣше по селата да организира. Въ това време другарката му учителка подържаше училището. Както вече се каза, бѣше отишелъ въ Пѫтеле да уреди съ работника отъ Пѫтеле по име Дине, съ прозвище Абдураманъ, каналъ за купуване и пренасяне пушки отъ Кайлярско. Въ Пополе-колъ (Загоричани като центъръ съ околнитѣ села се нарича Пополе) Попъ Трайковъ закрепваше организацията. Цѣлата година това време Попъ Трайковъ ту се връщаше въ Дъмбени, ту обикаляше Корещата и Пополе-колъ. А Павелъ Христовъ тъй сѫщо посещаваше нѣкои отъ селата, правѣше частни събрания и насърдчаваше. Павелъ Христовъ бѣше въ сношение съ комитета въ Битоля. Това бѣше подготвителната работа и разширяването крѫга на числото на работницитѣ презъ 1898/99 учебна година. Това разширяване на мрежата на организацията биде подушено отъ многото продажни елементи въ района, българи гъркомани, и въ следствие на това се почнаха издайства, които заплашваха организацията въ самия ѝ зародишъ. Имаше и такива елементи, които много дружеха съ турци и скубѣха народа заедно съ спахиитѣ и правителственитѣ чиновници (бирници и пр.). На такива не можеше никакъ да се довѣри тайната на организацията, а пъкъ отъ друга страна тѣ бѣха неминуема прѣчка за развиването на организацията. Трѣбваше непременно да се изтрѣбятъ. Попъ Трайковъ и Спасо Коомладски още презъ юлий мес. 1899 год. бѣха засѣдали по пѫтя, който води отъ Леринъ презъ Прекопани за Загоричани, за да начакатъ двама загорич-

ски чорбаджии отъ тоя родъ, — единъ коджабашия и неговия помощникъ, по име Цуцульо, и Клянчето (прѣкори). Не успѣха. Следъ нѣколко дена — следъ 8—10 дена Попъ Трайковъ пакъ чакалъ на друго мѣсто сжщитѣ, които се завърщали отъ Битоля, и съ другъ единъ другарь, Манолъ Розовъ (тогава Розовъ бѣше още ученикъ въ Солунъ) успѣва да ги унищожи. Мнозинството отъ селянитѣ знаеше, че турци сж ги убили. Само нѣкои отъ организацията се сѣщаха, че това е работа на Попъ Трайковъ, и поради това този подирниятъ бѣше си спечелилъ голѣмо име, бѣ вдъхналъ респектъ и страхъ. Това сж първитѣ жертви на организацията въ Костурско. Подиръ това Попъ Трайковъ се възпре въ родното си село Дъмбени. Отъ Битоля му изпращатъ единъ другарь терористъ, по име Вельо, родомъ отъ Демирхисарско (Битолско). Съ тоя другарь попъ Трайковъ си служилъ въ нощнитѣ движения и е заплашвалъ нѣкои по-несвѣстни работници. Кждe октомврий сжщата година Попъ Трайковъ, Вельо, Спасо, Новачко (отъ Кономлади) и Демиръ (отъ Кономлади) хванаха пжтя между Кономлади и Брезница, въ мѣстностьта Чернà Гора на единъ спахия Дèмиръ отъ село Гърлени, помощникъ на спахията Юмеръ ага, родомъ отъ св. Нèделя, за да го премахнатъ. Речениятъ Демиръ бѣше убилъ двама души българи, — едного бѣше пребилъ съ бой; бѣше лошъ, звѣръ. Мислѣха, че ще мине отъ тамъ. Вмѣсто него едно друго турче минало, другарь на Демира, заедно съ българина Динко Хаджиевъ отъ с. Черновища, който сетне стана единъ отъ найдобритѣ работници въ нашия край. Смѣтайки него за Демиръ, изгърмѣватъ и убиватъ турчето, а Динка, който изплашенъ почналъ да бѣга, успѣватъ да го наранятъ въ едната ржка и коня му, настигатъ го и му

запретяватъ да мълчи и да не казва нищо. Сетне тайно го излѣкуваха въ Костуръ; Павелъ Христовъ свърши тая работа. И сетне вече посветиха сжщия Динко въ организацията и той, както казахъ, стана неинъ преданъ работникъ. Турцитѣ никакъ не се досѣщаха, че това може да сж го извършили българи.

Попъ Трайковъ и презъ 1899/1900 г. пакъ учителствува въ Дъмбени. Презъ ноемврий обикалялъ низъ Пополе, и когато се завърналъ въ с. Черешинца имало около 10 души заптии въ единъ дюкянъ. Попъ Трайковъ и другарьтъ му Бельо минали въ одърпани дрехи и не поздравили турцитѣ. Тѣзи скокватъ, улавятъ ги и очудени намиратъ у тѣхъ револвери. Докарали ги въ Клисура. По пжтя ги били много, безбожно дори. Тукъ въ Клисура ги претърсватъ и у Попъ Трайковъ намиратъ комитетския печатъ, разписки и списъкъ на членоветѣ на селата. Въ Клисура Павелъ успѣва съ свои хора да подкупи полицейския и да измъкнатъ всичко, намѣрено въ тѣхъ, а пъкъ револверитѣ останали у заптиитѣ, безъ да се обяснява на правителството, че сж бали намѣрени у тѣхъ. Докарватъ ги въ Костуръ безъ всѣкакви доказателства. Следъ тримесеченъ затворъ ги откарватъ въ Корча. Юмеръ ага, спахиитѣ отъ св. Недѣля сж настоявали да се осжди Попъ Трайковъ, защото бѣха подушили, че е неблагонадежденъ.

Въ това време, за да може тамъ по-лесно да се загнѣзди организацията, въ с. Шестеово комитетътъ бѣше намѣрилъ за добре да се премахне тамъ гъркоманскиятъ учитель Танасъ, българинъ, но фанатизиранъ гъркоманъ. На една свадба въ с. Тиолища Кольо Вишенски презъ прозореца на една съседна кжща го застрелва. Никой не се досети, че българинъ го уби, а напротивъ биде хванатъ единъ бегъ отъ Костуръ, за-

подозрѣнъ въ това убийство. Каймакаминътъ бѣше противникъ на тоя бегъ. Последниятъ единъ пжть бѣше набилъ каймакамина въ конака. За да си отмъсти, каймакаминътъ подиема на драго сърдце подигнатото обвинение отъ роднинитѣ на убития даскалъ противъ речения бегъ, който е деребействувалъ въ Тиолища и билъ даже и нѣщо скаранъ съ убития даскалъ. Въ Битоля бегътъ не биде осжденъ, но не биде и оправданъ, а изпратенъ въ Солунъ, за да го сждятъ по-нататъкъ. Той отъ мжка въ затвора умрѣлъ. Заловени бѣха още заподозрѣни трима селяни отъ Шестеово (екзархисти) и свещеникътъ попъ Димитъръ, но се оправдаха и се освободиха.

Въ Клисура, като взели намѣренитѣ у Попъ Трайковъ книжа и печатъ, турцитѣ повикватъ учителя Златко Каратанасовъ отъ с. Бобина, за да прочете книжата и да имъ каже, що съдържатъ. Този се извинилъ майсторски, че не можелъ да разбира тия знакове, че били особени букви, та нищо не казалъ. И за печата нищо не отбралъ. Сега тоя Златко е свещеникъ и е въ България, — кжде варненскитѣ села.

Въ Корча Попъ Трайковъ биде осжденъ на две години, а другарьтъ му Вельо — освободенъ. Адвокатъ му е билъ единъ гръкъ отъ Корча. Попъ Трайковъ се задоволилъ съ присждата и излежа две години. Въ затвора е ималъ възможность да пише, да чете; свирѣлъ на цигулка; привлѣкълъ вниманието на затворницитѣ, изучилъ арнаутски и се запозналъ съ единъ арнаутинъ, който се сближилъ съ него; казвалъ се Абдулъ отъ с. Менкульецъ. Абдулъ обѣщавалъ на Попъ Трайкова, когато излѣзне изъ затвора да му доставя пушки за организацията, а пъкъ организацията да го упжти, какъ и тѣ, арнаутитѣ, да закрепятъ своята арнаутска ре-

волюционна организация, която не вирѣела, — не напредвала много, защото нѣматъ интелигенция.

До като Попъ Трайковъ лежеше въ затвора, по движението въ селата настѫпи малъкъ застой. Павелъ Христовъ се залови по-енергично съ работа, и вмѣсто Попъ Трайкова му стана дѣсна рѫка Кузо Стефовъ отъ Загоричани. И пакъ тръгна работата.

III.

Турскитѣ деребеи въ Костурско. Първата организационна чета.

Презъ 1900 г. азъ още бѣхъ въ Битоля, довършвахъ гимназията. Презъ нея година, понеже организацията бѣше закрепнала, яви се идеята, да се устрои чета, която да послужи за защита на населението противъ разнитѣ деребейовци. Така напр. Касъмъ-ага отъ с. Капещица отъ простъ пѫдаринъ чрезъ убийства и зулуми бѣше се издигналъ до първъ богаташъ и бѣше економически завладѣлъ по-главнитѣ села въ Корещица. Тоя Касъмъ-ага бѣше много далновиденъ турчинъ, който бѣше предрекълъ, че нашата борба между екзархисти и патриаршисти ще се изроди въ политическа борба противъ турския режимъ, и още бѣше се изразилъ, че ако би билъ той правителство, не би никакъ позволилъ да се разпространява тая борба. Такива деребеи бѣха и Нурединъ-бегъ и Абединъ-бегъ отъ Костуръ. Тоя последниятъ бѣше известенъ блудникъ, който не бѣше оставилъ незасегната хубава жена въ околнитѣ на Костуръ български села. Сафединъ-ага отъ св. Недѣля, отъ рода на Юмеръ-ага, „Юмеровци“, сѫщо бѣше зулумджия. Въобще селянитѣ бѣха изпаднали въ двойно робство, политическо и економическо, подъ тия спахии. Касъмъ бѣше обхваналъ селата Смърдешъ, Брѣзница, Кономлади,

Стàтица, Поздѝвища и селата отъ Рулската рѣка — Рула, Търново, Ощима и Желево. Юмеровцитѣ бѣха обхванали: Кòсинецъ Дъмбени, Жупàница, Дрèновецъ, Чернòвища, и пакъ Кономлади и Статица (десетъка прекупуваха). Отъ една страна Касъмъ, отъ друга тѣзи гледаха да се сближатъ съ първенцитѣ въ всѣко село, докато турятъ на ржка селото и го заробатъ економически, а сетне отритватъ и първенцитѣ. Оставятъ десетъка въ селото и се явяватъ на пролѣть да искатъ житото, и понеже въ туй време селянинътъ го е изѣлъ, взема записъ отъ селянина на двойна стойность. По този начинъ съ зулуми, удвояване на лихвитѣ по записи, бой, ограбвания, посягане върху честьта на селянкитѣ, особено въ тия кжщи, гдето Касъмъ имаше да взима, бѣха просто отчаяли народа. Така и съ превоза и др. Тѣ прекарваха съ прекупуване на десетъка дълги години по селата. Бѣха успѣли да деморализиратъ много селянки. Тѣ си имаха жени въ всѣко село, и дори мъжътъ на такава жена не смѣеше да се противи, защото му угрозява смърть отъ турчина любовникъ. Така Касъмъ успѣ да заграби голѣми имоти въ Брезница и Кономлади, че тѣзи села почти се бѣха преобърнали въ негови чифлици. Въ Брезница издигна своя кула, заграби половината отъ гората Градище. Селянитѣ бѣха вече тѣхни роби и не се осмѣляваха нищо да вършатъ безъ знанието на тия всесилни турци. Женитѣ се бѣха разпустнали. Касъмъ бѣше хитъръ при туй. Организацията не можеше да простира по-надалечъ своята мрежа въ тия села, докато не се премахне влиянието на тия деребеи. За това организацията реши, че първомъ е нуждно да се освободи селянинътъ отъ тия злодеи, та като му поодлекне отъ тая страна и като по тоя начинъ му се вдъхне вѣра въ организацията, да го привлѣче къмъ дѣлото. Това можеше да се постигне само съ четитѣ. Павелъ Хрис-

товъ сформирува първата чета въ Костурско презъ месецъ априлъ 1900 година. Войвода стана споменатиятъ Коте отъ Руля. Четници му бѣха 6 души: Митре Влашето, Дèмиръ Кономладски, Христо Цветковъ отъ сжщото село, Алексо Настевъ[1] отъ с. Цереово (Леринско), Нако отъ Шестеово, Вельо, другарьтъ на попъ Трайковъ, и още единъ — Иванъ Бужовъ отъ Дъмбени. Нѣкои отъ тѣзи, преди да формируватъ четата, за лице си искараха паспорти, ужъ ще идатъ въ странство (Нако и Иванъ бѣха дошли тогава. Нако бѣше убилъ, преди още да се яви организацията, единъ турчинъ, сетне лежалъ въ затвора и бѣше избѣгалъ въ България, отъ гдето пакъ се бѣ върналъ). Четата се сформирува въ началото на май, облѣче се въ въстанически дрехи — чисто арнаутска носия съ фъстани, за да може, гдето трѣбва, да минаватъ за арнаути.

Още презъ зимата Павелъ бѣше разрешилъ на селянитѣ отъ Смърдешъ и Брезница да се премахне Касъмъ. Коте съ петь-шестима другари се опитваше да го начака, като засѣдаше по пжтищата. Най-после на 16 априлъ Коте заедно съ Василъ Бекяровъ отъ Желево, Нако отъ Шестеово, Насо Йорлевъ отъ Апоскепъ, Алексо отъ Цереово фанаха подъ с. Пцодери пжтя на Касъмъ, когато този идѣлъ отъ Леринъ. Касъмъ е билъ съ трима другари. Следъ първото изгърмяване Касъмъ не билъ ударенъ. Когато той слѣзълъ отъ коня и уловилъ позиция и мѣрилъ въ Коте, Василъ Бекяровъ го улучилъ въ челото и той падналъ. Единиятъ другарь на Касъма, Неджибъ, тоже биде убитъ, а вториятъ, помладъ турчинъ, успѣва да избѣга и да обади на заптиитѣ на Бигла. Следъ като прибрали пушкитѣ на убититѣ, хванали гората. Потерата ги погна, но не ги узнаха. Пакъ

[1] Тоя Алеско биде убитъ презъ въстанието (1903 г.) — „Алексо войвода."

се завърнаха всички по домоветѣ си. Радость голѣма у населението. Тѣлото на Касъма трѣбваше да бжде пренесено презъ всичкитѣ тия села, които той най-много е мжчилъ. Самитѣ убийци излизали да гледатъ, какъ синоветѣ му придружавали тѣлото на баща си, натоварено на конь съ дъски отъ една страна, а на другата страна тѣлото на Неджиба. Синоветѣ му (има до петима) никакъ не подозираха, че убийството е дѣло на комитета, а набедиха своя противникъ Хюсейнъ-бегъ отъ Биглища, и този биде веднага затворенъ заедно съ 12 души негови хора. Въ Корча тѣзи подирнитѣ били много изтезавани. Тѣ се опитали да бѣгатъ; хванати, още повече били подозрѣни като съучастници. Нѣкои само освободиха, а задържаха въ затвора Хюсейнъ-бега и нѣколцина негови. Мѣстиха го отъ Корча въ Битоля, сетне въ Солунъ, за да се разгледа тамъ дѣлото по настояването на Касъмовитѣ синове. Тръгна потера и по селата: Желево, Ощима, която измъчва нѣкои селяни, за да узнае нѣщо по убийството, но нищо не се узна. Нѣколко дена следъ това, както видѣхме, се сформирува четата. Народътъ се почувствува облекченъ, комитетътъ стана една таинствена сила, предъ която взеха да се прекланятъ.

Понеже всичкитѣ, що влѣзоха въ четата, имаха семейства, Павелъ Христовъ бѣше имъ обещалъ да имъ дава по три лири месечно за подръжка на семействата имъ. Всичко, което четата би припечелила, трѣбваше да отива въ касата на комитета. Тия първи четници бѣха хора прости и бѣха жъдни само да убиватъ турци и шпиони. Тѣ знаеха, че това е цельта на четата, а пъкъ ако нѣщо заграбятъ, да бжде комитетско. Нѣкои искали да се остави плячката тѣмъ и не искали пари. Но Пав. Христовъ успѣлъ да ги убеди, че тѣ не сж разбойници и затова имъ връзалъ плата. Най-алченъ е билъ Ванчо

отъ Дъмбени, и особено е ималъ суетата той да води четата. Понеже Павелъ Христовъ ги стѣгаше, този Ванчо почналъ агитация между четницитѣ, да не се покоряватъ на комитета. Коте тогава още бѣше по-послушенъ, и като е видѣлъ у Ванча съперникъ, издалъ е на Павелъ неговитѣ домогвания съ мнение, че трѣбва да се вcovered се вzематъ мѣрки противъ него, да се премахне. И Павелъ се съгласилъ, като възложилъ тая работа на самия Коте. Той съ двгма другари извикалъ Ванчо, да идатъ на вода, и въ Вишенската бука го довършватъ: единъ отзадъ му теглилъ куршума въ гърба. Коте остана пъленъ войвода на четата, която повече се въртѣше въ Кономладско. Първата по-важна работа, коятс извърши четата, бѣше унищожението презъ юлий мес. на Абединъ бегъ отъ Стария чифликъ, до езерото, на $^3/_4$ часа до Костуръ. Павелъ Христовъ, който бѣше нагласилъ работата, бѣше излѣзълъ тамъ да гледа, какъ ще се извърши. Беятъ излѣзълъ отъ селото Фотинища на конь и, като наближилъ позицията на четата, два залпа го повалятъ. Още не падналъ отъ коня, Демиръ се впуска да го добие; Абединъ изкарва револвера, но Демиръ съ ножа го довършва. Четата избѣгва въ планината. На около имало жетварки. Заловиха четирма души отъ с. Шестеово, българи, но ги пустнаха наскоро. Така се свърши това дѣло.

Още не могатъ да се сѣтятъ и самитѣ бегове, кой ги убива. Следъ това четата се дръпна въ Корещата, и повече тукъ се въртѣше.

IV.

Марко войвода.

Презъ юлий 1900 год. дохожда Марко, чието сжщинско име бѣ Георги Ивановъ, род. отъ Котелъ

(България). Въ това време бѣше се появило едно разногласие между четницитѣ, които на харесваха Коте, като грубиянъ и простъ човѣкъ. Дори бѣше дошло до скарване между Коте и четницитѣ, и единъ искалъ да го убие. Когато дойде Марко, четата бѣше се дрънпала въ Зеленичко. Тогава Марко биде представенъ отъ Павелъ Христовъ за войвода на четата, като се заповѣда на Коте, да му бжде послушенъ. Марко бѣше пристигналъ въ Битоля отъ България. Коте въ сжщность само временно бѣше станалъ войвода, докато се намѣри поспособенъ човѣкъ. Московъ е далъ мнение противъ Коте, още когато се формирувала четата, но по необходимость се възложило на Коте да води четата, понеже нѣмало другъ. Тоя способенъ човѣкъ бѣше Марко. Сега Марко се поставя на чело на четата. Когато той поелъ работата, държалъ речь на четата. Веднага изпъкналъ паричниятъ въпросъ: закъснѣвало изплащането по три лири на човѣкъ; срѣдствата бѣха малки. Марко взелъ да имъ обяснява идеалната цель, на която служатъ. Марко е билъ човѣкъ съ твърда воля, патилъ много, челъ доста, съ малки потребности, честенъ до край — човѣкъ въздържанъ отъ всичко. Той повлия върху четата. Единъ отъ четницитѣ, Митре Влашето, подъ влиянието на Марко съвсемъ се преобрази. Марко много упражняваше четницитѣ въ военното изкуство. При това сериозно се е държалъ съ четницитѣ — въ всички случаи. Вдълбочавалъ имъ идеята на организацията. Той бѣше взелъ участие въ въстанието на 1895 год. при изгарянето на с. Доспатъ (въ Родопитѣ) на чело съ Давидова.

Марко е вдъхвалъ на четницитѣ послушность къмъ началството. Всички е очудвалъ съ желѣзната си воля и съ малкото си претенции. Импониралъ е и съ своитѣ способности. За това той успѣ напълно и придобива четницитѣ за себе си. Коте вижда туй, и при това

не може да издържи всичко, което Марко иска. Отъ друга страна Марко се явява като натурникъ, чужденецъ. Коте е около 45—46 годишенъ. Марко вижда, че Коте е недоволенъ, но гледалъ първомъ да сплоти четницитѣ. Къмъ Коте се присъединява Вельо, другарь на Попъ Трайковъ (Вельо въ затвора съ Попъ Трайковъ се разочаровалъ отъ последния, защото въ поста блажилъ). Вельо бѣше повече способенъ да върши самъ работа, отколкото заедно съ другари да издържа дисциплина. Марко ги училъ, какъ да вървятъ по редъ — въ шеренга, а Вельо все ще се отдѣли на нѣколко крачки и ще си върви самичъкъ, не ще да върви въ редъ. Единъ пжть насмалко щѣли да го убиятъ другаритѣ му, като го помислили за чуждъ, понеже го видѣли отъ страна, когато ходили на патрулъ. У Коте — накърнено честолюбие, че Марко му взе войводството; освенъ туй харамийскитѣ му инстинкти работѣха у него. А Марко въ туй време обикаляше по селата; той се обаждаше съ четата си само на по-виднитѣ работници въ селата. Първата година той не влизаше въ село, а оставаше въ гората. А пъкъ тогава всички жадуваха да видятъ четата. Азъ първъ пжть видѣхъ Марковата чета и изобщо първата чета въ с. Брезница, въ гората. Марко седѣ една седмица надъ нашето село. Той упражняваше младежьта съ пушки, а на по-старитѣ разправяше. Дойде и Павелъ Христовъ и държа сказка на селянитѣ, — въ гората. И Марко държа сказка, — все на своето източнобългарско наречие. Въодушевението у селянитѣ бѣше голѣмо.

Понеже въ четата имаше четирма души отъ с. Кономлади, и по-рано Коте се въртѣше заедно съ четата повече около това село. И тия отъ Кономлади честичко си отиваха у дома, при женитѣ си. Дори нѣкои отъ тѣзи останаха непраздни, и тѣ трѣбваше да признаятъ, че

тукъ сж мжжетѣ имъ, а не въ чужбина. Узнава това именно, че има чета, и една отъ най-развратнитѣ жени въ селото, която имала работа съ турци, и така се разчува туй нѣщо, че има чета. Марко, като дойде, малко тури край на това, но бѣше вече късно.

Единъ отъ първитѣ работници въ Смърдешъ, Кръсто Поповски имаше братъ въ затвора въ Корча. Тогава азъ бѣхъ вече учитель въ Смърдешъ. Кръсто Поповски поиска чрезъ мене да му дадатъ два-трима отъ четата, за да избавятъ брата му, когато единъ заптия щѣлъ да го закара отъ Корча за Битоля. Павелъ Христовъ отказа, защото не бивало да се излага четата заради едно частно лице и защото още не било позволено да се избиватъ заптиета, царски хора, за да не се хвърли подозрение. Кръсто, за да отмъсти и да спаси брата си, решава се да предаде четата, само за да издействува прошка за брата си. За да се избави четата отъ предателскитѣ козни на Кръсто, тя се премѣсти въ Леринско и Марко, разбира се, съ нея.

Като прехвърли Марко селото Бухъ, били изпратени куриери, за да го преведатъ въ с. Вощàрени и с. Попàдия. Трѣбва да се мине Леринското поле, а трудно е да се измине тоя пжть въ една вечерь. Коте негодувалъ, не му се искало да върви, но най-сетне се подчинилъ на Марко. Тамъ по селата организацията бѣше слаба; четницитѣ търпѣли лишения и взели да негодуватъ противъ Марко, защо ги е довелъ въ тоя чуждъ районъ. Коте и Вельо били главни инициатори, за да искатъ нѣкои да се отцепятъ и пакъ да се върнатъ въ Костурско. Най-сетне Марко си устоя на своето. Бѣха наближили до с. Пжтеле съ цель да накажатъ единъ предатель, турски шпионинъ, гъркоманинъ. Въ една воденица преседѣли нѣколко дена, докато една вечерь на мръкване влизатъ въ селото, измокрени, отишли

на дукяна на чорбаджията. Нѣкой ги забелязва, дига се глъчь, отъ селото се открива огънь противъ четницитѣ, и тѣзи едва се измъкватъ изъ селото, безъ да свършатъ нѣщо. Неуспѣха на тоя походъ Коте е взелъ за мотивъ, да агитира противъ Марко, като неспособенъ да извърши дори и една такава работа. Четницитѣ се разколѣбали — и една вечерь четирма души го напускатъ, и Марко остава съ двама души. Митре Влашето бѣше останалъ въ селото си случайно, ужъ като овчаринъ да се преоблѣче. Демиръ и Христо бѣха заминали съ паспорти въ България, понеже ги бѣха осетили турцитѣ та правителството налѣгало предъ тѣхнитѣ родители въ Кономлади — осетили ги заради женитѣ, както се каза — да представятъ писмо отъ тѣхъ, за да се види, че тѣ наистина сѫ на чужбина. Затова Марко бѣше намѣрилъ за добре, временно да ги изпрати въ България. Съ Марко останаха Алексо Настевъ и Георги Николовъ отъ Смърдешъ. Съ Коте и Вельо се отцепили още Иванчо и Нако. Иванчо се зове по име Димитъръ, родомъ отъ демирхисарското с. Бѣлица. Иванчо бѣше постѫпилъ въ четата презъ юлий 1900 год., а отцепването отъ четата е станало въ началото на септемврий въ планината около Пѫтеле. Този Иванчо е момче на 21 година.

Като се отцепиха тѣзи, върнаха се въ Костурско и се криеха, подържани главно отъ Лазо Чолакътъ въ с. Апоскепъ; после се прикриваха и въ Кономлади и Руля. Марко остана съ двамата си другари въ Леринско, обикаляше селата до зимата, следъ което си увеличи четата и си остана въ Леринско, гдето и загина.

Като се узна, че Кръсто сталалъ предатель, зарѫча се на членоветѣ на организацията да нѣматъ довѣрие вече въ него. Кръсто, като видѣ, че работата му е лоша, отива при Павелъ въ Костуръ, за да му се извини, като

хвърлялъ вината върху Сотиръ попъ Василевъ отъ Въмбелъ, сърбомански учитель, който ужъ го подвелъ. Павелъ изругалъ Кръста и му казалъ, че името му вѣчно ще остане като предатель. Кръсто дойде и при мене, да се оправдава, но азъ, макаръ че бѣхме преди туй първи приятели, му казахъ сѫщото, като му заявихъ, че трѣбва или да се махне, или ще го премахнемъ. Доведохъ и единъ терористъ въ селото, на когото посочихъ Кръста, за да го накаже, но той не сполучи; сетне азъ го оставихъ да избѣга, и сега се скита по Родосъ и др. Сърбоманскиятъ учитель продължаваше да издирва, за да узнае подробности по онуй, което Кръсто му бѣ казалъ, именно, че има чета, и постоянно гледалъ да узнае и да издаде на правителството. И безъ да узнае нѣщо положително, отива въ Костуръ и дава единъ списъкъ отъ по-първитѣ хора отъ с. Смърдешъ, за да стане угоденъ на правителството, а отъ друга страна да издействува освобождение на Кръстевия братъ Ламбро.

На тоя Сотиръ се устрои засада, — опредѣли се Коте съ другаритѣ си да го начака, когато се завръщалъ отъ Костуръ за Въмбели. Но той миналъ покрай четата и тя късно го забелязва, последва го и го убива близу до селото Смърдешъ. Това дѣло можа да се прикрие, и самиятъ мюдюринъ вѣрваше; той самъ бѣ изпроводилъ заптие, да го дирятъ съ цель да го доведатъ въ Биглища, понеже два-три пѫти лъжливо бѣ донесълъ на турското правителство. Па и синоветѣ на Касъма, които вѣрваха, че баща имъ е убитъ отъ тѣхния противникъ Хюсеинъ-бегъ, а пъкъ Сотиръ се стараеше да ги увѣри, че комити сѫ го убили, го ненавиждаха. Мюдюринътъ не искалъ да вземе никакви мѣрки. А въ това го насърдчаваха и Касъмовитѣ синове. Между туй отъ Костуръ дойде войска, затвориха седемь души, между тѣхъ и една жена. Похарчиха се около

120 лири, докато да се освободятъ тия хора, които впрочемъ бѣха невинни.

V.

По-сериозно организиране на района. Василъ Чакаларовъ.

22 априлъ.

До тогава само се посвещаваха членове, набираше се материалъ, безъ да се организиратъ, за да се използуватъ единъ день. Хората ржководѣше въ всѣко село онзи, който ги е покрьстилъ. Сжщински ржководителни тѣла се образуваха презъ 1900 год. До тогава посветенитѣ членове единъ съ други не се знаеха. Всичко се държеше тайно предъ женитѣ подъ страхъ на наказание. Въ всѣко село, гдето имаше повечко посветени, формираха се и ржководителни тѣла отъ по четири души отъ по-първитѣ работници. Четата почна да обикаля по селата и да държи събрания, на които посветенитѣ членове се упознаваха. Наредиха се десетници — тѣ събираха членскитѣ вносове. Сега вече, щомъ се посветѣше нѣкой, трѣбваше да си набави оржжие на своя смѣтка. Управителнитѣ тѣла не се нагърбваха съ тая работа. Всѣки си купуваше пушка отъ арнаутитѣ.

Следъ като се уби Сотиръ, Коте съ дружинката си — четирма — пакъ се прибра къмъ Кономлади. Понеже ржководительтъ Павелъ виждаше, че тая дружинка ще бжде безполезна да сжществува така, и като познаваше характера на всѣки отъ тѣхъ, понеже се бѣха доста компромитирали съ отрекването си отъ Марко и съ постоянното натякване за пари, реши да ги отстрани отъ района. Той успѣ чрезъ свои хора да ги убеди да се махнатъ отъ тамъ, като имъ даде пари. На Коте бѣ предложилъ да го изпроводи въ България, а подобно кроеше и за други. Коте наистина тръгна за България. А Вельо щѣше да иде въ Демирхисарско до тамкаш-

ното районно началство. Нако бѣше препратенъ въ Гърция. Когато Коте мина презъ Леринско, водѣше го Тане отъ Горничево съ още единъ като куриеръ. Тѣзи бѣха гърмѣли върху Коте, но не го улучили (види се сж имали такава заповѣдь). Тогава Коте се върна назадъ въ Костурско, вече съ голѣмо недовѣрие къмъ всичко. Вельо отиде въ Битоля. Коте е билъ раненъ отъ куриера Тане въ врата и останалъ да се лѣкува по селата. Това стана презъ октомврий 1900 год.

Тогава, по предписание отъ Битоля, види се, се започна да се работи да се устрои каналъ, за да се доставятъ пушки отъ Гърция за Битолско. Манолъ Розовъ, който току що бѣ свършилъ гимназия, биде изпратенъ отъ Павелъ Христовъ презъ Солунъ за Атина и отъ тамъ въ Лариса, за да устройва каналъ, но не успѣ, — незнаеше гръцки, нито бѣше опитенъ и затова се завърна. Тогава отъ България Борисъ Сарафовъ, въ споразумѣние съ Дѣлчева и Гьорче Петрова, проводи Чакаларова, като му бѣ далъ 25 наполеона, за да устрои въ Гърция каналъ за пренасяне пушки, докато Павелъ Христовъ трѣбваше да уреди сжщото на турска територия.

Ч а к а л а р о в ъ В а с и л ъ, родомъ отъ Смърдешъ, по занаятие бѣше първъ кондураджия, опинчарь. Като младежь бѣше буенъ, и затово много шумъ дигаше съ другаритѣ си. Той се е училъ въ гръцко училище — до I. кл., ходилъ е и въ българско училище, I. кл. Въ черковнитѣ борби вземаше живо участие и тамъ, на 23. априлъ 1893 год. го набѣдиха, че взелъ участие въ обезчестяване на гръцката учителка въ Смърдешъ. Той избѣга въ България отъ затвора, — кри се около три месеца по арнаутлука, по Деволта (Чакаларовъ говори хубаво гръцки и доста добре арнаутски), — дохожда и въ София. Нѣмаше работа; хвана своя занаятъ — бѣше се заловилъ въ една барака на Витошка улица

да прави чехли. После се залови съ каменодѣлство, главно въ Шуменъ, сетне билъ предприемачъ по каменодѣлството по мостове, на Искъра правилъ мостъ, отъ който загубилъ досга, и най-сетне станалъ надзиратель по желѣзнопжтната линия къмъ станция Лакатникъ, наглеждалъ работницитѣ по линията за Мездра. И отъ тая работа Сарафовъ, по препоржката на ресенския районенъ началникъ Кокаревъ, изпраща Чакаларова въ Гърция (октомврий 1900 г.).

Чакаларовъ, като отищелъ въ Гърция, слѣзълъ кжде Лариса, гдето имаме ние свои овчари, и скоро се ориентиралъ, че може да се уреди каналъ. Въ Атина се срѣща съ Розова, който пъкъ мислилъ, че не ще може. Следъ като Сарафовъ, чрезъ Дѣлчева, съобщилъ на Централния комитетъ, че Чакаларовъ може да уреди тая работа, Ц. К. опълномощава Чакаларова да нагласятъ тая работа съ Розова. Чакаларовъ съ Лазо Киселинчевъ, отъ с. Косинецъ, около който се навъртаха въ Атина членове на Комитета отъ сжщото негово село Косинецъ, отива, престоренъ на арнаутинъ, ужъ дошелъ отъ Арнаутлука да набавятъ оржжие, за да организиратъ ужъ арнаутско въстание. Чакаларовъ се представилъ като родомъ отъ Янина предъ търговци гърци, които търгували съ пушки — *αδελφοί Μαλζινιότου* въ Атина. Говорилъ

Василъ Чакаларовъ

съ тѣхъ полугръцки, полуарнаутски. Единиятъ отъ братята казалъ: Знай, че ако научимъ, че си българинъ, не само че ще спремъ да ви даваме пушки, но ще си и отмъстимъ; и хиляда драхми да ни давате за пушка, ако е за българския комитетъ, нѣма за продаване. Но Чакаларовъ ги убедилъ, че това е чисто арнаутска работа. Пазарили ги пушкитѣ по 16 или 19 драхми. Съгласили се, търговцитѣ въ Волосъ и Трикала да предаватъ пушкитѣ, а пъкъ за износа да се погрижи Чакаларовъ. Нагласили работата въ Воло и отъ тамъ въ гръцкото Търново, гдето търговцитѣ му обѣщали да олеснятъ пренасянето на пушкитѣ. Нагласили и да подкупятъ митничара съ 20 наполеона, за да не се забележи, че толкова пушки, хиляди пушки минаватъ презъ тоя пунктъ, за да не се вписватъ като износъ. Така нагласено, Чакаларовъ пакъ се връща въ Атина заедно съ Розова, гдето получилъ 220 наполеона отъ Солунъ, изпратени до Розова за първитѣ покупки.

VI.

Войвода Атанасъ Петровъ. Аферата по убийството на Нурединъ бей. Арестуването на Павелъ Христовъ.

Павелъ работѣше съ Кузма Стефовъ, а този съ помощьта на власи (каракачани) се надѣвалъ да уреди пренасянето на пушки. Въ това време нуждата отъ чета пакъ се появила и Пав. Христовъ решилъ да формира нова чета. Понеже отъ Битоля не му пращали войвода, той назначилъ единъ момъкъ отъ Шестеово, А т а н а с ъ П е т р о в ъ, който билъ изпроводенъ отъ нашитѣ хора въ Битоля съ препоржка, че знаелъ пѫтищата отъ Костурско до Гърция. Битолското началство го праща за куриеръ при пренасянето на пушкитѣ до Пав. Христовъ, а той, като нѣмалъ човѣкъ за войвода на четата, него поставилъ на чело на четата.

Този Атанасъ Петровъ нѣмалъ образование, билъ неграмотенъ, до тогава занимавалъ се съ майсторлъкъ. Като майсторъ работилъ по Гюмурджинско, дошелъ въ България, стоялъ безъ работа, безъ срѣдства. Не пращалъ пари на жена си и жена му го напуска и се омжжва за други. Петровъ, като разбралъ въ София, че има комитетъ, пожелалъ да влѣзе въ четитѣ та да си отмъсти и на оногова, който взелъ жена му. Хитъръ човѣкъ, да лъже майсторъ, разговорливъ, опитенъ да преплита човѣка съ лъжи.

Първата му среща съ комитетски хора е била въ с. Вишени. Почукалъ на кжщата на Дамянъ Марковъ (баща на покойния студентъ Търпенъ Марковъ), закъснѣли да му отворятъ, разкряскалъ се. Сетне се срещналъ съ Павелъ Христовъ, взелъ да критикува, че нѣмало нищо приготвено, че нагоре имало съвсемъ друго, било приготвено. Павелъ веднага го разбралъ, че е простъ, недостоенъ човѣкъ, но по нужда го направилъ войвода. Четата състоеше отъ: Ат. Петровъ, Иванчо, отъ четата на Коте, Вельо, който се завърналъ отъ Битоля съ единъ другарь Михаилъ (псевд. Георги) — всичко 4 души. Тоя Михаилъ (Георги) въ Леринско е взелъ участие въ убийството на единъ бегъ отъ с. Крушоради.

Понеже бѣше зимно време, четата взе да се прибира по селата, а сжщевременно и да покръщава. Кузо Стефовъ бѣше поставенъ отъ Пав. Христовъ да ржководи Петрова и да го надзирава. Като чулъ Митре Влашето, който бѣ останалъ отъ Котевата чета въ селото си, че дошелъ „войвода", отишелъ въ с. Дъмбени да го види. Тукъ чулъ, че Петровъ дрънкалъ на селянитѣ, че всички били готови, а само тукъ не било готово, че скоро ще има въстание — на 1901 год., че топове имало скрити и пр. Митре го разбралъ. Петровъ всжду се представялъ за военно лице. Митре видѣлъ, че не отбира

отъ военна команда и че е неграмотенъ. Но другитѣ не го забележили. Той каралъ селянитѣ, да побързатъ, защото въстанието на нова година ще се дига. Затова селянитѣ стреснати и отъ друга страна окуражени побързаха да си набавятъ всичко потрѣбно и скоро се въоржжиха. Той обиколи нѣколко села, въ общи събрания запозна членоветѣ едни съ други. Въ скоро време тайниятъ комитетъ стана известенъ на всички, па и женитѣ разбраха. Петровъ съ своята агитация ускори да се обобщи комитетската тайна, комитетътъ да стане известенъ на много, при все че селянитѣ още не бѣха подготвени да я възприематъ както трѣбва и да я запазятъ. Петровъ обиколи нѣколко села така ту самъ, ту съ Кузо. Правителството можа да осети скоро, че има чета, и че сжществува организация, именно защото Петровъ покръщаваше и най-опаснитѣ елементи, хора, които работѣха съ турцитѣ. И мнозина отъ тѣхъ взеха да издаватъ, както напр. Василъ Цеменовъ отъ Дъмбени е съобщавалъ комит. работи на Юмеровцитѣ въ св. Недѣля, а пъкъ попъ Аргири отъ с. Жупаница е съобщавалъ на гръцкия владика. Така бѣше въ началото на 1901 г. Четницитѣ Велянъ и Георги следъ два месеца, въ януари 1901 г., се скараха съ Петрова и дори бѣха решили да го убиятъ. Четата караше между друго селянитѣ, които нѣмаха пушки, предварително да броятъ паритѣ за пушки съ обещание, че скоро ще имъ се доставятъ пушки. Това населението като разбра, па и турцитѣ се сетиха, а и гръцкиятъ владика бѣше узналъ, че пушки ще се изнасятъ отъ Гърция, та бѣше съобщилъ на своето правителство да вземе мѣрки.

Около Божикь (Коледа) Коте, следъ като оздравѣ, склони да влѣзе изново въ четата на Петрова. Павелъ го надума, като му казалъ, че това, що се е случило съ него, било безъ негово знание. Следъ като пообико-

лиха нѣкои села отъ Корещата и Пополе, Павелъ предписа на Петрова да мине въ Нестрамско и да постави на по-дорби основи организацията, а при това да се отвори пжть за пренасяне пушки. И Петровъ замина заедно съ Кузо въ Нестрамъ.

Въ Петровата чета имаше още две момчета отъ Шестеово (Григоръ Вангелевъ и Тасо). По заповѣдь се присъединиха още 3—4 отъ окол. села къмъ четата на Петрова, та тя порастна до 12 души. Въ Нестрамъ четата се бави десеть дена, формирува се управително тѣло, десетници и пр. Случи се, че бащата на едно момче отъ Кондороби, по име Кочо, което само за нѣколко дена бѣше придружило четата на Петрова, тръгналъ въ Костуръ да обади на правителството, понеже узналъ, че синъ му е въ чета, та да не носи отговорность. Павелъ Христовъ, като видѣлъ, че бащата ще обади на турцитѣ, че синъ му изчезналъ и пр., писалъ на Кочо, да се завърне. И този, връщайки се, на пжтя срѣща баща си, и понеже този му се заканилъ, че отива въ Костуръ да обади на правителството, Кочо изважда камата, издупчва баща си и се завръща въ четата.

Въ Нестрамъ една вечерь отиватъ Коте, Вельо, Георги и Иванчо, заобикалятъ кжщата, гдето е билъ Петровъ съ Кузо, и почнали да гърмятъ, за да ги убиятъ, но не сполучили. Следъ тая случка Коте съ четирма другари: Иванчо, Вельо, Георги и Спасо се отдѣлятъ окончателно отъ организацията и захващатъ да действуватъ като чета на своя глава.

Еднитѣ и другитѣ се връщатъ въ с. Жупаница. Пав. Христовъ, като се научилъ за случката, изпраща попъ Филипа отъ Дъмбени въ Жупаница, за да опита да ги помири, а въ противенъ случай да имъ даде срѣдства, за да заминатъ задъ граница. Но помирение отказали и още поискали месечнитѣ си и други пари. По-

неже това не имъ се удовлетори, Коте съ четата си се дръпва въ Рулската рѣка. Петровъ съ четата отива въ Апоскепъ. Павелъ Хр. се убеждава вече, че Петровъ е негоденъ за работа, изпраща го въ Битоля, гдето искали да го пратятъ въ Ресенско, но този, подъ предлогъ, че иска да види домашнитѣ си, връща се въ Костурско и тукъ остава. На негово мѣсто за войвода въ Костурската чета изпращатъ отъ Битоля Тале Горановъ, прилепчанинъ. Петровъ скита по селата вече не като войвода, а ужъ че все ще заминава за Ресенско.

Между туй Коте и другаритѣ му скитатъ по Рулската рѣка. Азъ въ качество на учитель въ Смърдешъ и началникъ на областьта по Рулската река, влѣзохъ въ преговори съ Коте. Послѣдниятъ се обещава, че ще слуша организацията, но само че Петрова не можелъ да търпи. Азъ докладвахъ на Павелъ Христовъ всичко. Цельта ми бѣ, да се премамн нѣкакъ Котевата дружина и да се унищожи, като опасенъ, вредителенъ елементъ. Но поканени въ Вълбелъ отъ мене, не дойдоха всичкитѣ, види се защото бѣха осетили нѣщо. И така първиятъ опитъ, да бждатъ унищожени, не се удаде. Следъ това пакъ се прибраха въ Рулската рѣка; тукъ се скарватъ помежду си Вельо и Коте и се отдѣлятъ,— Коте съ Георги остая въ Рулската рѣка, а Вельо съ Спасо и Иванчо отиватъ въ Кономлади и си стоятъ въ селото у двамата братя Коле и Марко Пандеви. Тукъ тѣ ставатъ въ късо време нетърпими, безчинствуватъ, крадатъ, колятъ овце, биятъ селяни за пари, развратничатъ. Най-сетне Спасо и Вельо се отдѣлятъ отъ Иванчо, който, предрешенъ въ селски дрехи, отивалъ по селата и не се предпазвалъ никакъ. Павелъ като видѣ всичко туй, повика Коле Пандовъ (единъ отъ братята) и последниятъ обеща, да не ги подкрепя понататъкъ. Пандовъ заедно съ брата си успѣва да очисти

Вельо, а Спасъ се отърва и избѣга при Коте. Иванчо го пращатъ въ Гърция, пакъ съ намѣрение да го премахнатъ по пжтя, а ужъ да иде задъ граница. Не можа да стане и Иванчо благополучно стигна въ Гърция (презъ 1901 г.). Коте не се разпустна както Вельо, бѣше по-въздържанъ, и все кроеше обири, за да се закрепи и да се задържи.

23. априлъ.

Въ туй време Петровъ скиташе безъ работа. Бѣше пъкъ станало нужда да се премахне Нурединъ-бей, братъ на Юмеръ-ага отъ св. Недѣля. Павелъ Хр. възложи тая работа нему, като на по-смѣлъ. Петровъ я извърши. Понеже той е неграмотенъ, Павелъ му бѣше писалъ за това нѣщо не съ шифъръ, а просто, за да може да му прочете нѣкой отъ момчетата (четирма власи). Като прочело едно отъ момчетата писмото, вмѣсто да го унищожи, оставя го въ гуната си, и когато сетне, следъ убийството (по пжтя между Хрупища и Костуръ) се залавя гуната на това момче, намиратъ въ нея писъмцето. Между туй ранениятъ Нурединъ достига до вратата на кжщата си и казва, още преди да издъхне, че турци го убили, като посочилъ и имена. Ако не бѣ се заловило писъмцето, щѣха пакъ само турци да пострадатъ отъ това убийство. Но като се разбра отъ писъмцето, че П. Езеровъ го е писалъ (псевдонимъ на Павелъ Христовъ), уловиха по това писмо нѣкой си Кузо, защото въ писмото се казва „Кузо ще ти услужи" и пр. Уловиха турци, — стана голѣма афера. Кузо е воденичарь отъ с. Манякъ. Турцитѣ помислиха, че комитетътъ е извършилъ тая работа срещу възнаграждение отъ Крупицкитѣ бегове. Уловиха четирма бегове, споменатия Кузо, единъ овчарь Михо Влашето и други двама отъ Брезница. Подиръ една седмица уловиха и Павелъ Христовъ, защото Михо Влашето билъ така жестоко измжч-

ванъ — горенъ на мангалъ, страшно, нечовѣшки изтезаванъ, казалъ, че Павелъ —учительтъ го писалъ. Когато го уловиха, Павелъ не искалъ да каже, но най-сетне като обискираха кѫщата му и намѣриха негови писма, сравниха почерка и го задържаха. И Кузманъ Стефовъ биде възъ основа на писмото задържанъ. Изтезавани бѣха и беговетѣ, особено кехаитѣ имъ отъ чифлика Манякъ. Най-сетне бѣ дошелъ редътъ на Кузо отъ Манякъ, воденичаря. Този, понеже не е вѣрвалъ, че ще издържи на мѫченията и понеже е предпочиталъ да умре, отколкото да изкаже другаритѣ си, съ една чекийка си разпорва корема, та червата му излѣзли, и той съ рѫце взелъ да ги тегли и дърпа; за да умре по-скоро, но му припаднало. Дочуватъ турцитѣ отъ вънъ, веднага го занасятъ при докторъ, дава му се помощь, зашиватъ го и, разпитванъ отъ слѣдователя, той казва, че въ затвора турци, изпратени отъ роднинитѣ на убития, искали да го затриятъ, за да не би да оправдае беговетѣ. Тая случка стресна турскитѣ власти и тѣ спрѣха изтезанията, и следъ това се почна сѫдебно следствие. Подиръ това отведоха затворенитѣ турци и българи въ Корча. Дълго време се продължи изследването, до аферата на Иванчо, за която ще се каже по-долу. А оня Кузо, следъ като оздравѣ, пакъ биде откаранъ въ затвора въ Корча. Бѣше още съ тѣхъ затворенъ и учительтъ Димитъръ Марковъ отъ с. Желинъ. Той отъ страхъ предъ изтезанията, които претърпѣ Михо Влашето, и поради Кузовата случка, полудѣ въ затвора, говорѝ много работи, но не му вѣрвали, та го откараха въ лудницата въ Битоля и сетне го пуснаха. Той после дойде на себе си и въ последното време преди въстанието вземаше деятелно участие въ Костенарийската чета.

VII

Войвода Тале Горановъ. Грижи да се отвори каналъ откъмъ Гърция. Наказателни мѣрки противъ Коте и другаритѣ му.

Следъ тази афера Петровъ замина съ четата за Ресенско. Това беше въ май месецъ 1901 год.

Тале Горановъ, който водѣше четата, бѣше човѣкъ съ слабости, много нервозенъ; имаше първоначално образование, човѣкъ повече на блѣсъкъ. Билъ е въ Княжеството. Но сравнително съ Петрова стоеше по-високо въ умствено отношение, и малко по-добре се постави спрѣмо селянитѣ. Инакъ си бѣше грубичъкъ и нервозенъ. Не бѣше опитенъ ни въ военното изкуство, толкова знаеше, колкото Петровъ. Първата по-сериозна работа, която се възложи на Тале, не можа да я извърши, защото повече прекарваше у Загоричани при едни учителки. Той бѣше младъ, личенъ. Азъ и Московъ, изпратени отъ Павелъ, ходихме да го подканяме, но нищо. Той се отнасяше пристрастно къмъ четницитѣ, и тѣ не можеха да го търпятъ. Павелъ, като видѣ, че напразно стои въ Загоричани, заповѣда му да тръгне по селата, за да повдигне духа на селянитѣ, които се бѣха малко отчаяли поради проповѣдитѣ на Петровъ, който имъ бѣ говорилъ за близко въстание, а бѣше вече минало времето на въстанието, ужъ на нова година щѣше да става. И Горановъ мина презъ селата Блаца, Вишени, Жупаниша, Дъмбени и Смърдешъ. По пжтя отъ Дъмбени за Смърдешъ четницитѣ вече искали да го напустнатъ. Съ Горанова ходѣше тогава и учительтъ отъ с. Загоричани Дамянъ Илиевъ, който си уйдисваше по своя несериозенъ характеръ съ Горанова. Като дойде въ Смърдешъ, съгласно съ предписанието, дадено му отъ Пав. Христовъ, той не биваше да предприема нищо безъ мое съгласие. Тогава трѣбва-

ше да се накаже предательтъ отъ Кòсинецъ Трайко Маноловски, гъркоманинъ. Той бѣше много близъкъ съ турцитѣ отъ св. Недѣля и Юмеровцитѣ. Той бѣше кръстенъ, пъкъ всичко обаждалъ на турцитѣ, а сжщевременно предупреждава и четата, да се предварди отъ засада (а самъ известилъ на турцитѣ, че четата ще мине еди кога си отъ селото). Следъ това сжщиятъ Трайко, който бѣше отъ управителното тѣло въ селото, взе да обвинява нѣкои свои неприятели въ предателство. Въ Косинецъ имаше единъ юначенъ работникъ Наке Гершамѝнъ (българинъ). Турцитѣ отъ св. Недѣля много го мразѣха, защото Наке бѣше кметъ въ Косинецъ и много голѣмо съпротивление указа на тѣхнитѣ произволи като спахии въ селото. Пращатъ веднажъ свои хора да дочакатъ Наке, преди да тръгне за чужбина и да го убиятъ. Тѣзи хора преспиватъ у Трайко. На зараньта, когато Наке тръгва, сжщитѣ турци бѣха заловили пжтя и то по-близу до Смърдешъ та по плана на Трайко и Смърдешани да се замѣсятъ. Турцитѣ успѣли да застрѣлятъ Наке. Единъ отъ убийцитѣ на Наке, съгледанъ отъ българи селяни отъ с. Габрешъ и посоченъ на правителстзото, биде затворенъ, сжденъ и осжденъ на 15 години, и струва ми се още лежи. Именно поради тѣзи предателства на Трайко, за които сами турцитѣ съобщиха на хора отъ комитета, взе се решение да се премахне. Това решение бѣ взето отъ мене и одобрено отъ Павелъ Христовъ. Следъ това съ Горанова опредѣлихме хората, за да извършатъ наказанието на Тртйко. Двама отъ четата — Нако отъ Шестеово и Наумъ отъ Желинъ и единъ работникъ отъ Смърдешъ — Наумъ Митрушовъ, преоблѣчени като турци, въ планината на 1 май вечерьта влизатъ въ селото намиратъ го въ дюкяна му, тъкмо си шиелъ чехъла, и го застрелватъ. Селото бѣше убедено, че турци убили Трайка.

Подигна се следствие отъ властьта и затвориха една. жена — вдовица, чийто мжжъ бѣ убитъ (той бѣше кираджия) отъ турци, поставени отъ Трайко за отмъщение. Сега бѣ затворена жената (Христовица Станчева, и синътъ ѝ Търпенъ, понеже се е мислѣло, че тя е поставила (по тамкашния обичай) турци да убиятъ Трайка. Сжщиятъ Трайко по убийството на мжжа ѝ бѣше сжденъ и излежа три години заедно съ другъ единъ — Наумъ попъ Тръндовъ. Затворената Христовица се бѣше побъркала и избѣгала отъ затвора, пакъ уловена и затворена и най-накрай оправдана заедно съ сина си.

Следъ убийството на Трайко, Горановъ преседѣ още нѣкой день въ Смърдешъ, направи едно доста сполучливо събрание, можа да вдъхне респектъ на селянитѣ, можа да уреди нѣкои работи, събра доста пари отъ разписки, разхвърлени по богатитѣ селяни, и ги остава въ селската каса. Тукъ азъ се скарахъ съ Горанова, защото той обичаше не да седи въ опредѣлената нему стая въ една кжща, ами отиваше въ стаитѣ, гдето сж женитѣ, бѣше суетенъ и пр. Правилъ си печати: „Костурска районна чета“, „Тале Горановъ, Костурски войвода“. Следъ това скарване той искаше да посегне на мене, но се стресна. Азъ се оплакахъ на Пав. Христовъ. Горановъ е ималъ подобни конфликти и съ други — между другитѣ и съ покойния Търпенъ Марковъ. Въ следствие на това Павелъ му заповѣда да отиде въ Битоля. Тамъ началството, Дамянъ Груевъ, му запрещава да бжде войвода въ Костуръ. Изпратилъ го въ Стружко (Струга), гдето той сжщо правилъ глупости и престжпления, особено съ жени. Върнатъ въ Битоля биде осжденъ на смърть. Като тръгналъ за България, въ едно прилепско село, застигнатъ отъ прплепския войвода Патчевъ, биде обезглавенъ. Така свърши Горановъ.

ането на Горанова отъ Костурско въ Битоля

стана преди 16 май, когато Пав. Христовъ биде затворенъ.

Горановата чета, като остана безъ водитель, присъедини се къмъ Петрова, който скиташе безъ работа и се готвѣше да замине за Ресенско. Сетне, както се каза, той наистина замина, придруженъ отъ бивши Горанови четници.

Следъ като Павелъ Христовъ биде затворенъ, на негово мѣсто бѣше Мих. Николовъ,секретарь на управителното тѣло, на което председатель бѣше Павелъ Мил. Николовъ,родомъ отъ Бобища, учитель въ Костуръ. Мих. Николовъ, види се, за да отлекне на района отъ четитѣ, испратилъ попъ Филипа (попъ въ Дъмбени) въ Битоля, за да иска да се разтури четата, а Петровъ по-скоро да замине за Ресенско. Попъ Филипъ издействува това решение. Московъ въ Битоля бѣше ученикъ и подкрепи предъ Груева това мнение съ цель да се очисти районътъ отъ бившитѣ разни четнишки елементи, па да се захване съвсемъ изново да се сформирува четата, по възможность съ нови елементи, повикани отъ други райони. Петровъ отиде въ Ресенъ съ нѣколко свои другари и четници отъ Горановата чета, въоржжени съ Костурски пушки. Въ Костурско бѣ останалъ само Митре Влашето съ двамата си братя и баща си. Митре бѣше послушенъ, добъръ познавачъ на мѣстата и много надеженъ човѣкъ, за да се сформирува около него нова чета, която тъкмѣше Московъ още като ученикъ. Въ това врѣме Коте си ходѣше по своитѣ села, по Рулската рѣка съ своитѣ двама другари.

Мих. Николовъ бѣше слабъ човѣкъ, не можеше да замѣстя Пав. Христова нито да пжтува и да насърдчава тъй селянитѣ. Като бѣше затворенъ Павелъ, като се разбра, че нѣма и чета, духоветѣ поопаднаха и изобщо упадъкътъ напредваше бързо. Селянитѣ изгубиха довѣрието въ хората, които ги водѣха. Бѣха събрани отъ

селянитѣ и пари, до 200—300 лири, съ обещание да се набавятъ пушки най-вече следъ три седмици. Понеже остана да се уреди каналътъ отъ турска страна, Кузма Стефовъ се опита да свърши това нѣщо нѣколко пжти, но напразно. А пари се харчеха за тия опити, именно по издръжка на хора и пр. Събранитѣ пари за пушки се похарчиха за нуждитѣ на четата, за опититѣ по канала. Тия селяни, които не бѣха дали пари за пушки, си купуваха отъ турци (арнаути). По 5—10—15 души арнаути ще тръгнатъ по селата съ по 1—2 пушки и ги продаваха за 180—200 гроша едната, и по 7 гр. тестето патрони. Благодарение на тѣзи арнаути можаха селянитѣ да се въоржжатъ. Това ставаше отъ Божикь до Великдень 1900—1901 год. Презъ зимата именно презъ януарий и февруарий 1901 год. Павелъ Христовъ чрезъ четата запрети да се купуватъ пушки отъ арнаутитѣ, защото се е надѣвалъ, че ще се набавятъ сжщитѣ пушки отъ Гърция по каналъ, който не бѣше уреденъ въ вжтрешностьта, и че ще се набавятъ по-евтино. Съ това ослабна купуването на пушкитѣ, но съвсемъ не спрѣ.

Всичко туй помогна щото революционната почва да се разклати.

Като видѣха Чакаларовъ и Манолъ Розовъ, които бѣха вече прекупили пушки въ Гърция, че каналътъ отвжтре все не се урежда, решили да отиде Манолъ Розовъ въ Костурско, да се погрижи за канала, да вземе добитъци и да дойде на границата. Розовъ съ куриеръ достигна близу до Кожани, гдето биде уловенъ отъ властитѣ, защото бѣше безъ паспортъ. Похарчиха се много пари и за това, да се освободи, но не се успѣ. Премѣстиха го въ Суровичево и въ Битоля, гдето седѣ единъ месецъ. Поради намѣрени у него книжа въ Корча биде осжденъ на една година затворъ, който и излежа. Една и половина година съ това той пролежа въ затвора.

Въ началото на юлий м. 1901 год. Московъ, който бѣшѐ тъкмо свършилъ седми класъ въ Битоля, дойде съ пълномощно да поеме ръководенето на района. Трѣбваше да се назначи учитель въ Костуръ и отъ тамъ да направлява. Азъ енергично управлявахъ работитѣ въ Смърдешъ и очитѣ на всички революционери въ района бѣха обърнати къмъ Смърдешъ. Мих. Николовъ дори се бѣше оплакалъ на Москова поради туй изпъкване на Смърдешъ.

Когато Московъ готвѣше плана и начина да преуреди организацията въ района, вържща се Петровъ съ четата отъ Ресенско. Той обясни това, че момчетата му, като се лишавали отъ много нѣщо по Ресенско, не можали да изтърпятъ докрай и поискали да се върнатъ въ Костурско. Московъ издаде заповѣдь, да не се дава по селата хлѣбъ на четата на Петрова, понеже се разбра, че и на него не се искало да остане въ Ресенско, а искалъ да се върне въ Костурско. Петровъ не се покори, не иска да се върне, и почна пакъ на своя глава да ходи. Той нѣмаше вече позволение да ходи съ четата, а наскоро четницитѣ му го напустнаха, а той остана съ трима да се крие по селата. Около четирма отъ неговитѣ четници заминаха за Гърция.

Митре Влашето съ своитѣ братя и баща обикаляше около Кономлади, само за прикриване, безъ да може да подкара работа. А Коте, като престана да дохажда въ Смърдешъ, повече се навърташе по Рулското село. Единъ день неговитѣ другари съ нѣколко селяни отъ Желево нападнаха подъ селото Търново единъ бегъ и сина му (отъ арнаутлука) за пари. Убили сина, а бащата имъ се предалъ. Намѣрили у тѣхъ само 9 лири. Нещастниятъ баща, преди да достигне до селото си, умрѣлъ отъ жаль. Поради тия случки бѣха хванали отъ Кономлади 7 души, отъ Брезница около 8, отъ Търново

3-ма и Бесвина единъ. Всички бидоха изтезавани, но единъ само, отъ търновчанитѣ, предаде всичко. Въ Корча осѫдиха нѣкои отъ тѣхъ, а нѣкои освободиха, които можаха да дадатъ откупъ. Това стана въ началото на юлий. Преди това, презъ май, сѫщитѣ — Коте и другаритѣ му бѣха нападнали двама кехаи на Касъмовитѣ синове пакъ за пари. При всичко, че не можаха да ги убиятъ, аскерътъ отъ Костуръ дойде въ Кономлади и Брезница, и се почнаха нови изтезавания на селянитѣ и пакъ съ рушветъ се откупуваха. Това бѣха благодеянията на населението отъ Коте. Георги и Коте следъ убийството на беговия синъ се скарватъ, Георги се отдѣля съ Спиро отъ Преспата, а Коте съ Тасо и съ още единъ — отдѣля се сѫщо. Георги и Спиро дохаждатъ въ Смърдешъ, а Коте — къмъ Дрѣновени, гдето се срещнали съ Москова.

Въ това време Чакаларовъ въ началото на юлий първъ пѫть стѫпи въ Костурско съ паспортъ отъ Атина, прикритъ подъ чуждо име. Той дойде съ намѣрение да може да се уреди каналътъ отъ вѫтрешностьта и пакъ да замине за Гърция и да се занимава съ пренасянето на пушкитѣ. За тая цель бѣхме нагласили въ Смърдешъ съ нѣколцина власи да му помагатъ, за да се уреди каналътъ. Дохожда и Московъ въ Смърдешъ. Запознаха се Московъ и Чакаларовъ, говориха пакъ по уреждането на канала. Чакаларовъ, като се запозна съ положението, желаеше да бѫде полезенъ (докато остава въ Костурско), за да се премахне Коте, което ние бѣхме решили. Бѣше нагласено всичко необходимо. Ала не дойде Коте, а дойдоха само Георги съ Спиро. Главно по настояването на Чакаларова тѣзи двамата, като попаднаха въ наши рѫце, решихме да не ги изпуснемъ. Ч. настоява на 27. юлий вечерьта да се унищожи Георги, за когото бѣше взето решение. Московъ сѫщото въ Дрѣновени готвѣлъ

за Коте и другаритѣ му. Тъкмо вечерьта дохаждa писмо отъ Московъ до мене, въ което ми съобщава, че той за недѣля кроелъ да направи сѫщото за Коте и искаше да се отложи нашето решение. Чакаларовъ настояваше да не се отлага, а азъ и селянитѣ не се съгласихме, та отложихме за сутрешния день.

VIII

Предателската афера на Иванчо. Потери и арести. Отпадане на революц. духъ въ Костурско.

Ала тъкмо на другия день разбрахме, че още тоя день, на 27. юлий, бѣше захванала аферата по предателството на четника Иванчо. Иванчо бѣше препратенъ, следъ убийството на Вельо, въ Лариса. Тукъ той не стоялъ мирно, бъбрилъ много между нашенци. Грѫцката полиция се разшавала. А пъкъ той, казватъ, събралъ една четица, ужъ и миналъ границата, билъ разбитъ и пакъ се върналъ въ Гърция. Като не можалъ да мине съ чета, отишелъ при единъ гъркъ, Василаки Сахатчията за съвети. И посъветвалъ го този да отиде при турския консулъ въ Лариса и да му издаде всичко. Така и сторилъ. Турскиятъ консулъ препратилъ Иванча въ Ляпчища и отъ тамъ въ Битоля, гдето преседѣлъ две седмици. Слушалъ съмъ, че Иванчо, като билъ въ Ляпчища, проводилъ писмо въ Костуръ до Ламбро Опинчара, да му пратятъ 5 лири, защото ужъ всичко щѣлъ да предаде. Но той бѣше вече предалъ много нѣщо. Отъ Битоля го препращатъ въ Корча съ бинбашията Муфтаръ-ага, началникъ на жандармерията. Отъ тукъ Иванчо, преоблѣченъ въ низамски дрехи, подъ името Османъ Чаушъ, отива въ Костуръ съ около 100 д. низами и аскеръ. Отъ тамъ на 27. юлий той отива въ Дъмбени, за да заловятъ компромитиранитѣ. Както сѫ били селянитѣ въ черква, обикалятъ селото, улавятъ пе-

тима души селяни и искатъ още 24-ма души. Иванчо ги е посочвалъ. За тия 24-ма души се дадоха 24 лири на бинбашията, за да не ги затваря. Бинбашията искалъ пушки — „дайте пушкитѣ." Селянитѣ се отърваха съ 24 лири. Тоя день така се завърши въпросътъ съ тѣхъ. Вследствие на тая нова афера Георги и Коте останаха читави.

25 априлъ.

Ние получихме известието на 28 отъ Дъмбени за станалото. Азъ събрахъ комисията въ селото и решихме заедно съ Чакаларова, никой да не се предава; при всичко че ще ги търсятъ турцитѣ, да не се предаватъ, а да бѣгатъ по планинитѣ, докато се види, какво ще стане по-нататъкъ. Изпратихме въ Косинецъ да обадятъ на тамошната комисия (сир. управително тѣло), да съобщатъ нашето решение, но не послушаха и се оставиха да ги уловятъ: учительтъ Никола Попъ Търповъ, пждаринътъ Дельо Марковски и още четирма други. Отъ Косинецъ потерата заедно съ Иванча, който водѣше съ себе си и уловенитѣ въ Косинецъ, отива въ Лобаница, гдето уловиха учителя Иванъ Анастасовъ. Отъ тамъ дойдоха въ Смърдешъ. Заобиколиха селото на 29 юлий. Понеже всички, познати на Иванча, бѣха избѣгали въ гората, не можаха да уловятъ никого.

Впечатлението бѣше ужасно: четникъ и то виденъ четникъ, терористъ, редомъ да предава всичко! Почнаха да се сипятъ проклятия и пр. То бѣше една голѣма язва за още незакрепналата организация. Отъ Смърдешъ Иванчо мина въ Брезница, гдето тъй сжщо показвалъ хора, но не уловиха никого. Отъ тамъ въ Кономлади, гдето Иванчо познаваше и женитѣ и децата.

Въ Смърдешъ уловиха 4-5 души въстаници, водиха ги до Кономлади, но ги пустнаха. Но и въ Кономлади бѣха избѣгали. Следъ като се посъвзеха малко хората,

следъ като страхътъ малко мина, реши се да се свикатъ по-решителни хора отъ членоветѣ изъ селата и да се нападне Иванчо, заедно съ аскера, когато ще заминава за Костуръ. Събрахме въ Смърдешъ 30-тина души. На пжтя, когато отивахме, 30. юлий вечерьта, да заловимъ пжтя за Костуръ между Брезникъ и Габрешъ въ мѣстностьта „Чернокъ" („Градището"), престояхме единъ день. Тамъ срещнахме четата на Петровъ. Тукъ се прибраха и много селяни, които не искали да се предадатъ — кономладци и др. та станахме 60 души. Чухме, че и Московъ отъ Дрѣновени миналъ Вишени. Чухме, че той ужъ тъй сжщо събралъ голѣма чета и изпратихме двама, да се споразумѣемъ, за да стане нападението на аскера сжщевременно. Указа се, че той не събралъ чета, а напротивъ той заржчалъ на селянитѣ, да не става никакво нападение, защото съ нападението би се доказало, че всичко е истина, което Иванчо издалъ. Между туй Иванчо съ аскера, като подушилъ, какво кроимъ, побързалъ да се намѣри въ Костуръ, като миналъ по другъ пжтъ — презъ Дрѣновени. Тогава и ние всички се разотидохме по селата. Тъкмо валѣше страшенъ дъждъ и бѣха заговезни за Богородични пости.

Иванчо съ аскера отиде къмъ Загоричани, въ Пополе, пакъ да посочва хора. Тамъ уловиха тъй сжщо хора. Сетне вече Иванчо седѣше въ Костуръ, а само потерата излизаше по селата. Иванчо бѣше предалъ първитѣ хора отъ управителнитѣ тѣла на всѣко село. Бѣха такива уловени до 100 души, а пъкъ още 250 души избѣгали се търсѣха. За да се избавятъ нѣкои отъ затвора, понеже бинбашията обичаше подкупъ, даваха му се пари — по 10-20 лири. Понеже той заплашваше селата, че ще дойде да прави обискъ и да изтезава, пращаше хаберъ по селата, да му се даватъ пари. Смърдешъ му даде около 40 лири, за да не прави това;

Брезница 20 лири, Дъмбешъ 24, Косинецъ, Руля, Кономлади, Вишени, Загоричени, Блаца сѫщо даваха. Паритѣ се даваха или чрезъ лица, познати на бимбашията, или на неговия внукъ, Кязимъ. Така отъ Смърдешъ и Брезница паритѣ му се дадоха чрезъ Василъ Георгиевъ Каранджовъ (гъркоманинъ); въ Дъмбени чрезъ Василъ Цемановъ, сетне уличенъ за предатель; въ Кономлади чрезъ Лазо Колевъ, пакъ предатель и пр. Отъ Пополе хората даваха рушветъ чрезъ Алекси Ханджията (гъркъ) въ Костуръ.

Следъ като поутихна бурята, Иванчо не обикаляше по селата, но се явиха други, подобни предатели, които отиваха съ потерата или пъкъ тайно посочваха хората. Напр. Лазо Колевъ отъ Кономлади, до тогава скритъ предатель, се яви съвсемъ явно и почна да иска пари отъ работницитѣ на организацията низъ околнитѣ села, за да не ги обажда, или пъкъ да освобождава затворенитѣ и пр. Все съ пушка въ рѫка отиваше, придруженъ отъ селяни, пакъ продажни елементи, за да го пазятъ. Така той самъ стана единъ деребей въ Кономладската рѣка. Такъвъ бѣше и Траянъ Стояновъ отъ Руля. И той бѣше отпърво много добъръ работникъ, решителенъ, услужливъ; и съ пушка и съ дѣло много услужи на комитета. Ала като бѣше издаденъ отъ Иванчо и уловенъ, за да се освободи, обеща се на правителството да улови Коте или да го убие. Затова отиваше съ потерата. На личности той не бѣ посочвалъ, но лошо впечатление правѣше, че отива съ потерата да гони комити. Василъ Цемановъ отъ Дъмбени, ближенъ приятель на Юмеровци, предаваше тайно и по-преди, а сега пакъ тайно е посочвалъ други.

Въ Шестеово имаше единъ Танчо Коджабашия, и той се призна, че има комитетъ. И той зимаше пари отъ хората, за да ги освобождава. После въ Загоричани,

единъ върлъ гъркоманинъ, Карамачо, сѫщо наредъ предавалъ като казвалъ имена. Сѫщо попъ Аргири отъ Жупаница и попъ Илия отъ Поздивища, гъркомански свещеници, предаваха на владиката, а този — на правителството. Тия свещеници бѣха викани като обвиняеми, и тѣ, да се освободятъ, потвърдиха Иванчовитѣ показания.

Вследствие на тия предателства духътъ у народа пакъ бѣ отпадналъ, че нигде не можеше организацията да намѣри сигурна опора цѣли два месеца. Хората бѣха изплашени и отчаяни. Не можеше да се изпрати куриеръ отъ едно мѣсто до друго. Иванчо, като видѣ, че е напраздно да изказва вече хора, защото повечето избѣгаха, и като видѣ, че бимбашията взима пари, а той си остава така, почна и той да взима пари, за да освобождава показани отъ него хора, за които той почна да отрича, че ги познава.

При тия условия Петровата чета се разнебити и той остана само съ едно момче да се прикрива въ селата Сетома и Шестеово, а по нѣкога въ Кондороби.

Коте и Митре пъкъ, като видѣли, че всичко пропада, че всички странятъ отъ тѣхъ, напустнаха Костурско, минаха въ Преспата и устроиха да оберать Янинската хазна. Нападнаха хазната, но по погрѣшка файтонътъ съ паритѣ избѣга. Убиха само трима конни стражари и единъ християнинъ арнаутинъ, у когото имало за 600 лири книжни пари, но като бѣха прости хора — не ги взели.

Поради тая случка бинбашията отъ Костуръ тръгва да гони разбойницитѣ въ Преспата, и на връщане минава презъ Желево, гдето между другитѣ, които уловилъ тукъ (издадени отъ Иванчо) бѣше и Василъ Бекяровъ, убиецътъ на Касъма. Иванчо именно бѣше го изказалъ като убиецъ на Касъма, и той въ окови биде доведенъ въ Костуръ.

Сега вече потеритѣ си кръстосваха по селата, търсѣха издаденитѣ селяни и не имъ даваха спокойствие. Това траеше презъ августъ и септемврий.

Азъ съ Чакаларова на 1. августъ, следъ като се отказахме отъ намѣрението да нападнемъ аскера съ Иванчо, заминахме за Битоля. Цельта бѣше, азъ да запозная Чакаларова съ ржководителитѣ, а той съ тѣхъ да поговори, какво може да се направи за канала. Азъ поседѣхъ въ Битоля три дена, а Чакаларовъ около десетина дена. Пакъ се върнахме въ Смърдешъ. Въ Битоля ни посъвѣтваха, да се стараемъ да спремъ бурята та сетне да продължимъ работата. Тъкмѣхме съ Чакаларова, Москова, азъ и единъ Кольо отъ Върбникъ, преоблѣчени да отидемъ въ Костуръ, да убиемъ Иванчо, който живѣеше въ хана на гърка Алекси. Но не се осжществи тоя планъ, защото Московъ ни съобщи, че има човѣкъ, Ламбро Браовъ, родомъ отъ Апоскепъ, който се наема да свърши тая работа. И управителното тѣло отъ Смърдешъ, преди още да се върнемъ ние, изпроводило, едно момче, Климентъ Кочовски отъ Ресенско (училъ се въ Битолската гимназия, сетне билъ въ Петровата чета), за да убие Иванчо. Но и той не бѣ се решилъ на крайности и не успѣлъ.

Ние петима тръгнахме за Апоскепъ, но никой въ селото не ни прибира, никой храна не ни дава, — имахме само две пушки и трѣбаше да седимъ въ гората. Решихме, оня човекъ Ламбро Браовъ отъ Апоскопъ да отиде заедно съ Кольо отъ Върбникъ въ Костуръ да убиятъ Иванчо, — но и тѣ не успѣха. И самичъкъ Кольо ходи съ сжщата цель, и пакъ нищо. Съ това се изгубиха две недѣли. Върнахме се въ Смърдешъ, едничкото село, гдето и тогава можаха да се криятъ революционери. Затова и сетне Смърдешъ бѣше на очи. Тукъ преседѣха Московъ и Чакаларовъ цѣлото лѣто. Намѣрихме

най-сетне за добре, азъ да отида въ Битоля и тамъ да поискамъ единъ терористъ, който да убие Иванча. Това бѣше въ септемврий. Въ Битоля се срещнахъ съ Георги Попъ Христовъ. Той се възпротиви, изруга костурчани; той каза: „умре Павелъ, — всичко пропадна въ Костурско.“ По пжтя ме срещна потерата. Случайно вървѣха по мене две жени, които се изплашиха и ме замолиха, да ги проведа презъ потерата. Питаха ме, защо така късно, азъ казахъ, че искамъ да проведа тия жени до с. Желево. Отъ ядъ се разболѣхъ отъ неврастения и лежахъ две недѣли.

Московъ и Чакаларовъ между туй се събиратъ съ Митре Влашето, Коте и Петровъ съ четницитѣ имъ — та се събрали до тринайсеть души. Групирани въ една чета, решили да очистятъ първомъ по селата предателитѣ, та сетне вече Иванча, като по-мжчна работа. Така убиватъ Лазо Колевъ въ Кономлади. Следъ тая случка биде убитъ Цемановъ въ Дъмбени. Тъкмо тогава бѣше Чакаларовъ въ Дъмбени, и той уби Цеманова. Тогава Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ ги прекарваха отъ Корча за Костуръ та Чакаларовъ искаше да ги освободи, като нападне заптиитѣ. Но закъснѣха турцитѣ единъ день; четата, която бѣше заловила пжтя, се дръпна. Останаха въ Дъмбени Чакаларовъ, Кольо отъ Връбникъ, за да свършатъ съ Цеманова. Причакали го една вечерь, когато се връщалъ дома. И това убийство направи сензация; то бѣ презъ септемврий месецъ.

Нѣколко дена следъ това прекараха Павелъ Христовъ съ Кузо Стефовъ. Съпроваждалъ ги единъ заптия, когото Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ склонили да ги прекара презъ Дъмбени, но заптието после отказалъ, защото се придружили евреи по пжтя. Кузо Стефовъ успѣва да избѣга, — заптието го гонилъ, но не можалъ да го стигне. Павелъ Христовъ почналъ да бѣга по

друга посока, но евреитѣ посочили, накѫде е избѣгалъ. Тамъ на близу се случилъ и Сафединъ-ага — отъ Юмеровцитѣ, — билъ на ловъ — и съ негова помощь Павелъ билъ заловенъ. Безбожно го били, изкубнали му мустацитѣ, брадата, щѣли да го убиятъ, защото Иванчо бѣше разкрилъ всичко, та Юмеровцитѣ знаеха, какъвъ комита е билъ той. Най-сетне закарватъ Павела въ Костуръ. А избѣгалиятъ Кузо — презъ Жупаница—Дъмбени се домъква въ Смърдецъ. Въ сѫщото време, за да могатъ да попрѣчатъ турцитѣ на засилването на комитета, поставиха въ всѣко село по 2—3 ма турци пѫдари, плащани отъ селото. Тая мѣрка бѣше доста опасна, и затова четата даде заповѣдь до селата, да не ги приематъ, защото ще ги убиваме. При все това почти всички села приеха, а само Смърдешъ не прие, като се съобщи, че турци поляци не искатъ и ще се оплачатъ въ Битоля на каймакамина. Полека-лека турцитѣ поляци, следъ 1—2 месеца бидоха изпѫдени и отъ другитѣ села. Понеже тая мѣрка бѣше взета по инициативата на костурския каймакаминъ, подирниятъ, като видѣ, че ще станатъ вълнения, не искаше да се противи, и поляцитѣ турци бидоха прогонени. Защото при турци поляци въ едно село не може нито да се правятъ събрания нито чета свободно да влиза, нито да се крие въ околностьта, значи за развитието на революционната организация бѣше жизненъ въпросъ, да нѣма турци поляци. Селянитѣ се позоваха и на една по-стара разпоредба, турчинъ полякъ да нѣма въ християнско село. Това бѣше въ следствие на едно царско ираде—реформа.

Така духътъ пакъ се съвзе, хората видѣха, че не тъй лесно се изкоренява организацията. Гръцкиятъ владика въ тая афера много агитираше предъ хората, да се откажатъ отъ комитета за въ бѫдеще. Подъ влиянието на владиката турцитѣ не преследваха гъркома-

нитѣ и всичката вина се стоварваше върху българитѣ екзархисти. Като се видѣха гъркоманитѣ и поолеснени спрѣмо правителството, взеха съвсемъ да странятъ отъ организацията, докато по-напредъ не бѣше така, та и организацията не правѣше разлика между гъркомани и екзархисти. Отъ тогава вече се всѣва недовѣрие между гъркоманитѣ и организацията въ Костурско. Грьцкиятъ владика, подкрепванъ отъ турцитѣ, отиваше до тамъ, че на българи екзархисти безъ негово съгласие не се издаваха отъ правителството паспорти.

Отъ аферата се създадоха много нелегални — компромитирани хора, които трѣбваше да напустнатъ Костурско, и това можеше да става по каналъ и то презъ Гърция. А за да се изпроваждатъ тѣзи хора, трѣбваше да се намѣрятъ пари. Разхвърли се данъкъ по селата, за да се съберать до 80 лири. Събраха се по-малко. И съ тия пари се изпроводиха задъ граница и нѣкои отъ четата, понеже и така Московъ отколе искаше да пречисти четата, като я възобнови съ нови, чисти елементи.

Кузо съ Петрова и 9 души отидоха въ Пòполе да посъберать пари, да очистятъ нѣкои предатели въ тия села, а следъ това вече се планираше общо разпускане на четитѣ — по плана на Московъ — та да се остави районътъ нѣкое време безъ чета. Това бѣ въ началото на октомврий.

Въ туй време Митре съ Коте тръгнаха въ с. Жупаница да се справятъ съ Попъ Аргири, натоварени отъ Чакаларова. Ала тая заповѣдь не изпълниха, премислиха си, и се раздѣлиха, — Коте тръгна на своя глава, да събира нѣкои свои вересии по селата, а Митре се прибра въ Смърдешъ.

Иванчо, като бѣ събралъ въ Костуръ до 60 лири отъ хората и като го бѣше узнало правителството, — узнало отъ самитѣ затворници въ Битоля, гдето тѣ се

оплакали, по телеграфическа заповѣдь отъ Битоля биде обискиранъ и се намѣриха у него около 50 лири, а другитѣ пари били у брата му, който отишелъ да го види. Въ последствие на това Иванчо бѣше арестуванъ. Въ това време бѣше отишелъ въ Костуръ, проводенъ отъ насъ, учительтъ Пано Младчевъ отъ Щипъ (учитель щѣше да бѫде въ Смърдешъ), който се бѣ решилъ да убие Иванча. Но тъкмо тогава прекараха Иванча съ силенъ конвой въ Корча.

Следъ това поутихна аферата, страхътъ у селянитѣ поизчезна и полека-лека се потуши работата. И пазарътъ, който бѣ спрѣлъ въ Костуръ (защото само жени отиваха, мѫжетѣ се бояха да не ги издаде Иванчо) пакъ се съживи (октомврий мес.).

Коте съвсемъ се отметна отъ организацията.

IX.

Ново рѫководително тѣло на Костурския районъ. Гоце Дѣлчевъ въ Костурско. Женско комитетско дружество въ Смърдешъ.

Следъ като затвориха Павелъ, бѣше Московъ назначенъ за районенъ рѫководитель въ Костурско. Азъ бѣхъ учитель въ Смърдешъ и центровъ рѫководитель на околнитѣ села. Чакаларовъ имаше мисията по пренасяне на пушкитѣ. Това бѣше комитетътъ. Михаилъ Николовъ, който ужъ бѣше замѣстникъ на Павелъ Христовъ, заглъхна въ селото си Бобища и никой не чу за него нищо. Всичко ставаше около и въ Смърдешъ.

Чакаларовъ замина за Битоля съ цель отъ тамъ да иде въ Гърция, за да продължи работата съ пушкитѣ. Началството въ Битоля наопаки връща Чакаларова въ Костурско, като го натоварва да се погрижи, за да се съвземе организацията. Той съ мене, Кузо, Михаилъ, Николовъ и Московъ съгласно съ туй обра-

зувахме управително тѣло на Костурския районъ. Всички бѣхме равноправни — и така остана докрай.

Около 26. октомврий, както вече разказахъ, прекараха Иванча отъ Корча за Костуръ. Московъ, Чакаларовъ и азъ бѣхме решили да заловимъ пжтя и да ги пипнемъ, обаче мене срещна потеря, гони ме, стреляха и едвамъ се спасихъ въ селото Смърдешъ. Така се осуети планътъ да унищожимъ Иванчà, понеже бѣ миналъ по друга посока. Следъ това вече се заловихме съ реорганизация на района. И четата щѣхме да разчистимъ съ по-здрави елементи. Мих. Николовъ бѣше наново назначенъ учитель въ Костуръ. Повѣрихме воденето на четата на Петрова. Коте се бѣше отдѣлилъ. Натоварихме Петрова, да се справи съ Коте, но той не рачилъ да извърши тая заповѣдь (четата на Коте имаше 13 души — разни разбойници).

Тогава ненадейно пристигна Дѣлчевъ съ Марко войвода въ Кономлади. Съ цѣлата чета отидохме и се срещнахме съ Дѣлчева. Дѣлчевъ първъ пжть бѣше дошелъ въ Костурско — около 20 ноемврий. До тогава знаехме, че Дѣлчевъ е виденъ висшъ ржководитель, какъвто знаехме и Груева.

Дѣлчевъ се залови да изправя работитѣ първомъ въ Кономлади: имаше тукъ яжби, кражби, безчинства помежду имъ и пр. Кономладчани бѣха само въ едно добри: храбри и готови на услуги. Дѣлчевъ прави подробно следствие по всички произшествия въ селото: кражби, безчестия и пр. Цѣлото село разбра, че е дошелъ най-голѣмиятъ човекъ, началникътъ на организацията. „По-голѣмъ отъ него нѣма". Дѣлчевъ покани селянитѣ, който има да се оплаква нѣщо отъ нѣкого, да се яви при него: тогава за първъ пжть се тури начало на туй, по сждебни дѣла да се обръщатъ къмъ управително тѣло, като се запрети вече на селянитѣ да се

сѫдятъ въ турски сѫдилища. Дѣлчевъ въ мое присѫтствие и на Марко, Чакаларовъ, Московъ, Стефо Кузовъ и единъ битолски тогава рѫководитель, Георги Пешковъ, — въ частна кѫща правѣше следствие и пресѫждаше, а четата изпълняваше. Дѣлчевъ бѣ дошелъ само съ единъ другарь (Иванъ Манолевъ), а Марко съ четата си (13 души). Хората безпрекословно изпълняваха решенията на Дѣлчева. Скоро се решаваше — въ единъ часъ — най-голѣмото дѣло. Бързо се повикваха свидетели. Имаше много помирявания. Следъ като се свърши всичко, направи се събрание на цѣлото село — само мѫже. Покръстиха се всички непосветени. Наведнѫжъ се покръстиха около 30 души, дадоха клетва наедно въ черква, вечерно време, на групи по 4—5 души, предъ всички въ общото събрание. Обикновено Марко ги подвеждаше подъ клетва. Дѣлчевъ държа речь, сѫщо Московъ. Дѣлчевъ имъ изрисува положението, изрисува миналото на кономладчани по разнитѣ разкази, подкани ги да се сплотятъ и пр.

Уреди се управително тѣло; назначиха се десетници, изясниха се правата и длъжноститѣ. Управителното тѣло биде натоварено въ бѫдеще съ сѫдебна власть да разрешава спороветѣ. „Не е хубаво, казваше Дѣлчевъ, сега, когато ние представляваме такава една сила, да идемъ да се сѫдимъ при турцитѣ, а всичко ние трѣбва да вземемъ въ свои рѫце."

Като описахме на Дѣлчевъ дѣлата на Коте, които потвърдиха Марко и Георги Пешковъ, поискахме да се накаже Коте, който тъй сѫщо бѣше повиканъ и присѫтствуваше въ селото (въ отдѣлна кѫща) съ своята чета. Той се вижда съ Дѣлчева. Дѣлчевъ се съгласи и реши се още вечерьта, когато щѣхме да се разотидемъ, да се нападне Коте (Коте, Петровъ и Геле отъ Търсье се намираха въ сѫщата кѫща, гдето бѣше Дѣлчевъ).

Но преди да се извърши туй, известиха ни, че сме предадени въ Костуръ и че аскеръ иде. Чакаларовъ настояваше да се изпълни присждата още сжщата вечерь. Дѣлчевъ не искаше да се бърза, и така не стана нищо, защото набързо се премѣстихме въ ближното село ($1^1/_4$ часъ) Поздивища. Георги Пешковъ се върна презъ Леринъ за Битоля, но въ Леринъ бѣше уловенъ и арестуванъ. Въ Кономлади бѣше дошелъ и Славейко Арсовъ, за да постжпи въ Марковата чета (Арсовъ, сетнешенъ Ресенски войвода). Аскерътъ заобиколи Кономлади, претърси всичкитѣ кжщи и нищо не откри. За да отвлѣчемъ вниманието на аскера, бѣхме решили да нападнемъ бащата на Траяна въ с. Руля. Отидоха четници съ Коте и Чакаларовъ и свършиха тая работа. И следъ това Дѣлчевъ вече бѣше наклоненъ да прости Коте. Чакаларовъ за првъ пжть бѣше извършилъ такова нѣщо предъ четници; бѣше го съсѣкълъ на парчета. Митре првъ пжть бѣше видѣлъ такова нѣщо, и като дойде, казваше за Чакаларовъ, че билъ страшно жестокъ човѣкъ. Аскерътъ отъ Кономлади веднага се притече въ Руля да лови комити. Въ това време пъкъ Чакаларовъ съ Митре и съ нѣкои лерински четници веднага влиза въ Кономлади и наказватъ съ смърть двете жени, които ни бѣха предали въ Костуръ, но за които ни бѣха известили, и една още, поради развратния ѝ животъ, за да се внуши на всички развратни жени да се стреснатъ.

Следъ тая случка бимбашията, като видѣ, че ставатъ касапници само заради него, дръпна се съ аскера въ Костуръ и не продължи вече следствието. Идването на Дѣлчева, тия убийства и дръпването на аскера, всичко туй повлия и на малодушнитѣ, и всички се убедиха, че сериозно и голѣмо нѣщо се готви и че тукъ нѣма шега. Голѣмо сътресение бѣше произвело и едно убийство, което бѣше извършилъ Кузо на 8. ноември (преди да

дойде Дѣлчевъ) въ средъ село Загорчани, като уби гъркомана Карамачо, българинъ, предатель и якъ стълпъ на гърцизма. Всредъ село Кузо и нѣколко четници го срѣщатъ, изгърмяватъ, пада и му смачкватъ главата съ кундацитѣ.

Ние се дръпнахме следъ това въ Дъмбени, гдето въ присѫтствието на Дѣлчевъ стана изследването на четницитѣ и водителитѣ — на тѣхнитѣ грѣхове. Тукъ се разгледаха дѣлата и на Коте. Въ резултатъ Дѣлчевъ се произнесе, че Коте е заслужилъ смърть, но че предполага у него доста още съвесть, че ще се стресне и че въ бѫдеще ще бѫде добъръ работникъ, та го прощава. Коте се призна, но се извиняваше, че нѣмалъ до тогава човѣкъ да му разясни всичко и да го убеди, че такава тежка е била отговорностьта. Обеща занапредъ да бѫде послушанъ. Дѣлчевъ, за да следи по-добре поведението му, реши да го вземе за 1—2 месеца съ себе си, и сетне да го повърне назадъ.

И така всички четници, следъ като се разгледаха грѣховетѣ имъ, се успокоиха. Нѣкои заминаха за Гърция по решението на събранието, за да се махнатъ отъ тамъ, едни, защото бѣха негодни за въ чета, други, защото бѣха семейни и трѣбваше да си подържатъ семействата си и пр.

Останалитѣ вкупомъ отидохме въ Смърдешъ ня 3. декемврий. И тукъ Дѣлчевъ повтори сѫщото, което направи въ Кономлади и прибра много пари отъ разхвърленитѣ по по-заможнитѣ селяни съ расписки пари. Уреди селскитѣ комитетски смѣтки. До тогава азъ ги водѣхъ, неопитно и нередовно. Дѣлчевъ показа, какъ да се водятъ, като ги повърна и се разписахъ. Направи общо събрание, въ което разубеди селянитѣ относително времето на въстанието, за което много бѣше ги заблудилъ Петровъ съ своята агитация. Държа речь

и съживи духоветѣ, дори предизвика ентузиязъмъ. Съ разрешение на Дѣлчева въ Смърдешъ се основа и женско комитетско дружество, съ цель да помага: съ дрехи, куриерки, прикриване и пр. По тоя въпросъ, за женското дружество, бѣхме раздѣлени: азъ и Кузо бѣхме за, Чакаларовъ и Московъ -- противъ, главно отъ страхъ, да не би да се появятъ клюки, особено като веднажъ е имало история съ учителкитѣ и войводата Горановъ.

Тъкмо по това време излиза отъ затвора Лазо Попъ Трайковъ, дохожда при насъ, — първомъ въ Дъмбени — и върви съ насъ и Дѣлчева по селата. Като бѣхме въ Смърдешъ, Чакаларовъ и Московъ бѣха пратени подъ Дъмбени да пресрещнатъ Сафединъ-ага отъ св. Недѣля. А пъкъ Марко съ четата и Кузманъ Стефовъ бѣха отишли въ Брезница да поставятъ организацията на нови начала. Главно, че сега вече всичкитѣ селяни вкзематъ участие, и женитѣ знаятъ, всички се чувствуватъ еднакво виновни и еднакво привързани. Не можеха да премахнатъ Сефедина, — не миналъ. Между туй случайно дохажда аскеръ, около 15 декемврий да търси Кляшева и други „фирари“ (= нелегални, „неблагонадеждни“; фираръ буквално значи човѣкъ, търсенъ отъ правителството и неуловенъ). Изплаши се цѣлото село — никой не идва при насъ. Първиятъ день не правиха обискъ. Марко, който обожаваше Дѣлчева, като чулъ, че влѣзли войски въ Смърдешъ, за да не се случи на Дѣлчева нѣщо, решилъ да нападне Касъмовитѣ кехаи въ Брезница денемъ, за да отвлѣче войската тамъ. Селянитѣ обаче го молили, да не прави туй. Затова Марко проводилъ хора до Смърдешъ да подслушватъ, чуватъ ли се гърмежи и какво става, та по това да се управлява. Писа ни и две писма. После презъ нощьта ние се измъкнахме презъ войската въ планината. Съ насъ бѣше и Лозана Фотева — „фирарката“ (бѣше я издалъ Иван-

чо). Аскерътъ си замина. Ние потеглихме за Дрѣновени и отъ тамъ щѣхме да идемъ на Пополе. Бѣше около 17 декемврий. Въ Дрѣновени Коте помоли Дѣлчева, да го пусне да иде въ Руля да се збогува съ домашнитѣ си, понеже, както се каза, Дѣлчевъ щѣше да го вземе съ себе си. Дадохме му една лира, и съ Митре Влашето и съ четници замина Коте за Руля, а ние за Вишени. Въ Вишени имаше пакъ сѫдебни дѣла и пр., тържествено събрание. Тукъ имаше и знаме та имаше и цѣлуване на знамето. Държаха се речи, обяснява се цельта на дѣлото, общо насърдчаване. Селски чети тукъ още нѣмаше. Отъ тамъ заминахме: азъ и Дѣлчевъ съ една часть отъ четитѣ въ Черешница, а Московъ, Чакаларовъ и Попъ Трайковъ — въ Блаца. И тукъ сѫщо. Сетне се прибрахме въ Загоричани за Божикь. Тукъ научихме отъ едно писмо отъ Митре, че Коте се отказалъ отъ Дѣлчева, че не не иска да слуша и че тѣ си идатъ безъ него.

Въ Загоричани пакъ стана събрание. Азъ отидохъ да правя събрание въ Бобища, гдето не бѣше стѫпвала чета, — сѫщо и въ Бомбаки и Куманичево, гдето сѫщо така прьвъ пѫть влизаше чета. Стана голѣмо раздвижване. Тукъ дойде Георги попъ Христовъ отъ Битоля да се срещне съ Дѣлчева и още Христо Силяновъ отъ Гърция.

Чакаларовъ, като остана въ Костурско, безъ да питатъ него пращатъ Силянова отъ Битоля въ Атина да продължи работата на Чакаларова по пушкитѣ. Баща му на Саляновъ е охридчанинъ, женилъ се е въ Цариградъ за гъркиня, умрѣлъ младъ. Останалъ Христо съ сестра си и по-голѣмъ братъ между роднини на майка си, поотраснал като гърче и сетне постѫпилъ въ сръбското училище въ Цариградъ, че сетне дохаждa като български стипендиятъ въ III кл. въ Солунъ. Той

после свърши гимназията заедно съ мене въ Битоля. Бѣше една година учитель и ръководитель въ Прилепъ, а презъ ваканцията 1901 г. билъ въ Атина, както се каза. Тукъ, понеже не могълъ да направи нищо, нѣмайки опитность и свръзкитѣ на Чакаларова, се върна разочаруванъ, безъ да свърши нѣщо.

Въ Загоричани най-сетне се яви предъ Дѣлчева и Михаилъ Николовъ, който до тогава се потайваше въ Костуръ. На новата година въ Загоричани бѣше се направило вече събрание. Имаше въ селото карнавали, сир. ходятъ преоблѣчени, играятъ, веселятъ се. Тогава влиза въ кѫщата, гдето бѣше Петровъ, и гъркоманинътъ Илко Попъ Анастасовъ, бивши гръцки учитель, а тогава преоблѣченъ въ расо, безъ да е запопенъ, — въ качество на шпионинъ на гръцкия владика, и съглежда четницитѣ въ кѫщата. Тѣ го улавятъ, подигравать го, заканватъ му се и го изпускатъ. Той — право въ Куманичево, гдето има турци. Хвърлилъ расото и шапката, облѣкълъ турски дрехи и казалъ: „отъ днесъ нататъкъ азъ не съмъ християнинъ — тичайте, известете на правителството, че въ Загоричане се криятъ комититѣ". Обадиха ни своевременно. Излѣзохме въ планината срещу 2. януарий. Студено бѣше. Аскерътъ обискира селото и улови нѣколко души, между които и учителката Маслина Грънчарова, отведе ги въ Корча, гдето бѣха осѫдени на три години затворъ. Сетне следъ една година ги амнистираха.

Преди това Дѣлчевъ предложи да се яви нѣкой доброволецъ, да убие Траяна въ Костуръ. Нае се едно момче Христо. Момчето каза на Марковъ на тръгване, че има кѫща въ Леринъ, да я продадатъ за комитета. Ималъ и жена.

Христо убива Траяна и избѣгва. Аскерътъ, връщайки се отъ Загоричани, узнава за убийството, тръгва да го

гони. Единъ влахъ срещналъ Христа на конь; Христо не се сетилъ да свали влаха и да възседне коня. Бимбашията среща влаха, узнава отъ него, на кѫде миналъ Христо. Бимбашията възсѣда коня, настига Христо. Той залѣга, става престрелка, настига и аскерътъ и Христа го убиватъ. Носиха го въ Костуръ, викаха хора отъ селата да го познаятъ, но понеже бѣше отъ Леринъ, отъ Марковата чета, никой го не позна, и следъ 4 дена го погребаха въ Апоскепъ. Гърцитѣ не позволиха да се погребе въ града.

Подиръ това пакъ се събрахме въ Загоричани. Разпредѣлихме работата така:

Четата се раздѣля на две: едната ще действува въ Корещата; за старши на тая чета биде назначенъ Митре (като военна сила), а за началници на четата и рѫководители на района — Московъ и Чакаларовъ

Втората чета — старши Петровъ, а Кузо и азъ началници и рѫководители — за въ Пополе.

X.

Организационна работа. Следъ заминаването на Гоце Дълчевъ. Доставяне орѫжие отъ Гърция.

25 априлъ.

Нашата роля въ четитѣ бѣше, да упѫтваме четитѣ, да имъ опредѣляме работа и да изпълняватъ заповѣдитѣ. Въ първата чета бѣше опредѣлено, когато сѫ Московъ и Чакаларовъ заедно, тогава Московъ да заповѣдва, а въ негово отсѫтствие Чакаларовъ. Сѫщото бѣше и въ нашата чета — Кузо и въ негово отсѫтсвие азъ. А пъкъ решенията по уреждане района, — по административнитѣ работи и четирмата рѫководители (азъ Кузо, Московъ и Чакаларовъ) се споразумѣвахме заедно и бѣхме равноправни въ това отношение. При изследванията и пр. наедно решавахме. Попъ Трайковъ, като

по-старъ въ дѣлото, остана като легаленъ представитель на района въ селото си Дъмбени. Това се направи, за да има едно лице, къмъ което по-лесно можеха да се обръщатъ селянитѣ, когато не могатъ насъ да ни намѣрятъ, или когато има да се оплачатъ. Трайковъ обикаляше самичъкъ по района, правѣше събрания, урежхдаше управителнитѣ тѣла, разрешаваше разни спорове и пр. Въ сѫщото положение бѣ поставенъ и Михаилъ Николовъ, който продължаваше да учителствува въ Костуръ, но той не прояви почти никаква дейность.

Силяновъ, като дойде въ Загоричани, разправяше, какъ неуспѣшно вървѣла работата му Гърция. Чакаларовъ възразяваше, че това се дължи на неопитностьта на Силянова, и затова се реши, Чакаларовъ, следъ като пообиколи малко съ четата, да я остави на Москова и пакъ да замине за Гърция, гдето бѣше отпонапредъ купилъ и заровилъ на едно мѣсто до 80 пушки, да се опита да купи и нови пушки, а сѫщо така да се постараемъ, за да се уреди каналъ за пренасянето имъ.

Следъ като се взеха тѣзи решения, Дѣлчевъ съ Марко замина за Зелениче и отъ тамъ въ Екшису, гдето бѣше предаденъ отъ единъ българинъ съ още нѣколко чорбаджии. Дѣлчевъ се измъкна, а предательтъ после, презъ лѣтото, биде убитъ. Дѣлчевъ отъ Леринско замина за Воденско.

Ние тръгнахме за да уреждаме по селата: Загоричани—Апоскепъ—Жупаница. Трѣбваше да се ходи по Костенарията, но нѣкои четници роптаеха, не искаха да се отдалечатъ отъ района и затова не се отиде въ Костенарията, върнахме се назадъ. Отъ тамъ Чакаларовъ съ Москова заминаха къмъ Кономладската рѣка, — сетне Чакаларовъ взе отъ Смърдешъ нѣколцина власи овчари съ добитъци, за да отиде въ Гърция по орѫжие. Намѣрихме за добре, за да се олесни купуването на

оржжие, да уредимъ дружинки. Тия дружинки състояха отъ по 12 души и имаха задача да отиватъ въ Гърция на комитетски разноски и тамъ да имъ се предаватъ пушки, купени съ комитетски пари, отъ които всѣки можеше да вземе, колкото може, и една само сетне съ 50 патрона трѣбваше да остане комитетска, а другитѣ оставаха за тѣхна смѣтка по покупната цена въ Гърция (въ Гърция тогава струваше една пушка 80 до 100 гроша, докато въ Костурско струваше до 240 гроша). Печалбата бѣше именно въ туй, че хората се снабдяваха съ евтини пушки, а можеха и да печелятъ тия, що можеха да пренесатъ повечко пушки. Отиване-връщане траеше 10 дена, така че едно лице можеше да спечели по 100 гроша. Ала по непредвидени прѣчки отъ страна на гърцитѣ случваше се, че нѣкои отъ дружинкитѣ се принуждаваха да останатъ въ Гърция и по 20 дори и 30 дена. Дружинкитѣ до границата ги водѣха куриери, платени отъ комитета. Куриеритѣ бѣха българи или власи. Като се видѣ лесно на хората това снабдяване съ оржжие, раздвижиха се всички и отъ всички села се явяваха готови работници да пренасятъ оржжие. Особено се отличиха търсяни (отъ с. Търсье), които знаеха пжтищата като бичкиджии въ Гърция. Тѣ отиваха на свои разноски, а и други по-заможни селяни съ тѣхъ, и така тѣ продаваха оржжие по цѣло Костурско и Леринско. Търсяни до 20. май 1902 вече имаха до 120 пушки въ селото си.

Като станция на всичкото туй пренасяне служеше селото Жупаница, което указа откъмъ тая страна прелолѣма помощь на дѣлото.

Чакаларовъ тръгна за Гърция въ началото на февруарий. Отиде въ Трикала. Още преди да се устроятъ дружинкитѣ, търсяни бѣха на своя глава захванали да купуватъ пушки въ Трикала и то доста явно, така че

гръцката полиция бѣше се догадила и правѣше прѣчки. Щомъ дойде Чакаларовъ въ Трикала, биде уловенъ съ неговитѣ хора и затворенъ 24 часа. Не го познаха. Той имъ се представи гъркоманинъ, че дошелъ да снабдява гъркоманитѣ съ пушки, за да се защищаватъ, понеже българитѣ имали оржжие. Тѣ не му повѣрваха, понеже нѣмалъ пълномощно отъ гръц. владика и го екстернираха отъ града, като му запретиха да купува пушки. Чакаларовъ бѣше взелъ съ себе си комитетски пари за купуване на оржжие, които щѣха дружинкитѣ да приематъ отъ него.

Следъ туй той успѣ въ Лариса да купи пушки и да предаде на първата сформирувана дружинка. Отрови и заровенитѣ пушки отъ миналата пролѣть и натоварени на добитъцитѣ съ голѣми мжчнотии ги препрати въ Смърдешъ. Чакаларовъ съ тая работа остана до половината на априлий и на 23. априлий се върна презъ Солунъ въ Суровичево въ Костурско.

Гърцитѣ, като разбраха, че се пренасятъ пушки, взеха строги мѣрки: улавяха нѣкои отъ хората, що пренасяха пушки, вземаха имъ паритѣ, затваряха ги, биеха ги, опитваха се дори и да ги предаватъ на турската стража, и такива мжчнотии най-сетне правѣха, че мнозина, които бѣха тръгнали съ свои пари, се върнаха обрани отъ гърцитѣ и набити. Огорчението противъ гърцитѣ бѣше голѣмо поради жестокото отнасяне на гърцитѣ въ Гърция къмъ тѣхъ и казваха, че сто пжти е по-добре въ Турция.

И турскитѣ власти, по доносъ отъ турския консулъ въ Лариса и гръцкия владика въ Костуръ, узнаха работата и хващаха пжтищата, за да парализиратъ пренасянето на пушкитѣ. На 3. мартъ трима души, между които единътъ бѣше братъ на Митре Влашето по име Наумъ, заедно съ още двама власи — Василъ Митровъ и Гакьо

Василевъ — тия двамата отъ Смърдешъ — бѣха тръгнали безъ вѣщь водачъ отъ Гърция за Костурско съ пушки. На „Гребенския мость“, подъ градеца Гребена (6 часа отъ границата) турската потера ги пресрѣща и подканва да се предадатъ (предалъ ги единъ воденичарь, при когото отишли да искатъ хлѣбъ). Завръзва се сражение, въ което и тримата паднаха убити. Това се разчу — пушкитѣ бѣха заловени — но по-нататъкъ не стана никаква афера.

XI.

Първото сражение съ турцитѣ. Последствията. Таенъ гръцки комитетъ. Смъртьта на Марко войвода.

Като пристигнаха благополучно ония изровени пушки, а така сжщо и първата дружинка, при всичкитѣ мжчнотии наново изпратихме добитъци за нови пушки. Понеже не изнасяше на комитета да тегли разноскитѣ на дружинкитѣ, поради гръцкитѣ спънки тѣ се и забавяха, и понеже дружинки се наемаха сами да отиватъ на свой рискъ по оржжие, комитетътъ само веднжжъ плати на първата дружинка. Следъ голѣми мжчнотии добитъцитѣ, натоварени съ патрони и пушки, повторно успѣха да се върнатъ благополучно.

Въ това време, докато бѣше Чакаларовъ въ Гърция, стана първото сражение въ Костурско на 11 срещу 12 февруарий въ с. Шестеово между турската жандармерия (организирана сгань арнаути, бивши разбойници, за да гонятъ пакъ разбойници) и нашата чета въ съставъ отъ 6-ма души. Бѣхме тръгнали за Шестеово — тъкмо се разпредѣлихме въ селото въ две кжщи. Кузо отиде на свиждане при учителката Василка Иванова, на която бѣше годеникъ. И Петровъ, който бѣше въ втората кжща, си отишелъ у дома (той е отъ сжщото село). На пжтя отъ Сетомо за Шестеово бѣха ни съгледали

турци, които чакали съ хъртки за ловъ. Тѣ ни следили, — проводили въ Костуръ известие и отъ тамъ сж проводили жандармерия. Преди да съмне ни обадиха, че аскеръ иде. Скоро се събрахме и тръгнахме да излѣземъ отъ другия край на селото. Но ненадейно гръмнаха пушки и падна Кузо, който вървѣше напредъ, раненъ въ десната ржка и продупченъ въ грждния кошъ въ слабинитѣ. Той само съ револвера въ ржка се затича въ първата кжща и се затваря. Турцитѣ го подгонватъ. Ние не виждаме Кузо, понеже бѣше на 30 крачки предъ насъ.

Единиятъ ни другарь, Кирияко, успѣ да избѣга още при първия гърмежъ отъ селото. Останахме ния четирма — азъ, Петровъ, Кольо и Наке. Взехме позиция. Единъ турчинъ пада съвсемъ близу до насъ. Зададе се и втори турчинъ, и пада тъй сжщо. Отъ нашитѣ намѣсто падна Наке. Кузо, раненъ, въ една кжща, искали да го премѣстятъ въ друга кжща, но като видѣлъ, че е тежко раненъ и че ржката му е счупена, пожелали да го премѣстятъ въ съседната кжща, гдето живѣеше годеницата му, учителката. Тукъ той решава да се самоубие, а и тя сжщото решила: и тѣ се самоубиватъ, като затворили вратата на стаята. На другия день турцитѣ разкрътиха вратата и ги намѣриха убити. Ние се прикрихме въ една кжща, въ едно скривалище, като дадохме две жертви — Наке и Кузо. Турцитѣ убиха и двама души отъ селската стража — та всичко четирма. Петровъ бѣше се измъкналъ та бѣха вече се събрали отъ селата Кономлади, Турие, Causeздивища и пр. до 60 души въоржжени и бѣха стигнали до Черновища — 2 часа до Шестеово. Но като бѣха разбрали, че всичко е свършено, върнали се назадъ. Московъ бѣше писалъ и на другитѣ села да бждатъ готови за помощь, но не стана нужда.

Иванчо подробно бѣше изказалъ за всичкитѣ убий-

ства, извършени отъ комитета до тогава, въ следствие на което се освободи и набедениятъ по Касъмовото убийство Хюсeинъ-бегъ. Стана явно и Сотировото убийство, както и убийството на Трайковъ въ Косинецъ и пр., — и сега всички убийства вече взеха да се приписватъ на комитета. Понеже отъ друга страна бѣ се узнало, че Иванчо и бинбашията взимали рушветъ, затова турцитѣ освободиха безъ присжда около 40 души затворени въ Корча, между които бѣха и най-първитѣ комитетски работиици — даже и убиецътъ на Касъма между тѣхъ, Вас. Бекяровъ.

Следъ случката въ Шестеово дветѣ чети се сгрупираха заедно и вървѣхме вече съ Маскова. Срещна се Попъ Трайко съ Коте, опрости му всичко и го надума, да отиде да действува съ четата си въ Преспата, да не бърка въ нашия районъ, да не прибира отцепници, които за престжпления, извършени у насъ, бѣгатъ при него, изобщо единъ временен компромисъ съ него се постигна. Понеже поради нашитѣ организационни работи много се спирахме, по два дена въ едно село, четата, която вървѣше съ насъ, бездействуваше, а това зле се отразяваше върху момчетата. Затова решихме да отдѣлимъ четата подъ войводството на Митре Влашето, посвободно да се движи, а ние да се занимаваме по селата съ организацонни работи. Петровъ следъ случката въ Шестеово се отцепи отъ насъ, недоволенъ отъ своето подредено положение, защото трѣбваше да иска позволение отъ мене, да иска отпускъ и пр., а той имаше връзки съ жени та нашиятъ контролъ му тежеше. Той се отцепи и се присъедини къмъ Коте. А ние по морални въпроси бѣхме строги, особно по отношение къмъ женитѣ. Единъ пжть, въ с. Брайчино въ Преспата ужъ случайно домакинътъ изпусналъ револвера и право въ главата на Петрова, отъ което Петровъ и умрѣ (презъ май месецъ 1902).

Чакаларовъ още въ Гърция бѣше узналъ, че Коте е въ връзки съ гръцкия владика. Ние отначало не вървахме, но сетне се убѣдихме и пакъ мислѣхме да го премахнемъ, но пакъ не стана.

Азъ и Чакаларовъ пакъ поведохме половината чета въ Корещата, а Московъ и Митре въ Пополе.

Въ с. Поздивища тогава бѣше се устроилъ таенъ гръцки комитетъ. Селянитѣ ни донесоха, че владиката имъ обещавалъ, че безплатно ще имъ се дадатъ гръцки пушки, че гръцка чета ще дойде и пр. Азъ съ Чакаларова гледахме да хванемъ нишкитѣ на тоя новъ комитетъ. Чакаларова щѣлъ въ Гърция да го убива единъ пратеникъ на тоя комитетъ — Георги Гямчето, но Чакаларовъ усѣти това и о време избѣга. Затова ние заедно съ Чакаларова хванахме Георги Гямчето и попъ Илия отъ Поздивища, ядката на гръцкия комитетъ въ това село. Една нощь, на 5 май, измъкнахме попъ Илия отъ кѫщата въ гората Лисецъ, гдето му казахме, че ще бѫде наказанъ съ смърть. Той написа една изповѣдь и проклятие до гръцкия владика, въ което признава, че е заслужилъ да мре. Призна се и той па и Георги Гямчето, че е билъ изпратенъ отъ него да убива Чакаларова.

Следъ тази екскурзия, понеже нѣмахме пари, решихме да заловимъ единъ гъркоманъ Аристотелъ Лумбуровъ въ Костуръ, голѣмъ богаташъ, родомъ отъ Дъмбени. На него бѣше изпроводена разписка и не бѣше я изплатилъ. Нашата чета се нагърби съ тая работа. Намѣрихме за добре, да пратимъ Попъ Трайкова въ България, да се срещне съ Дѣлчева, за да ни се изпрати едно лице, което разбира отъ военното изкуство. А въ това време Дѣлчевъ отъ България бѣше изпроводилъ Попова и Калканджиева за войводи съ нѣколко момчета. Попъ Трайковъ бѣше ги срещналъ въ Атина. Понеже Попъ Трайковъ бѣше и боленъ (килавъ) отиде въ София, гдето го оперираха.

Ние пъкъ на 31. май успѣхме да заловимъ Аристотела на пжтя между Тръстеникъ и Капещица. Убихме двама конни заптии, които го придружаваха. Заловихме го съ жена му и съ дете на $1^1/_2$ год. Тѣ, като чуха пушкитѣ, много се изплашиха. Жената бѣше арнаутка, изплаши се много. Чакаларовъ имъ говори по арнаутски, па и момчетата по грьцки, та се поуспокоиха малко. Подкарахме конетѣ имъ, тѣ разбраха по пжтя, че сме комити и още повече се успокоиха. Доведохме ги на „Вълканова чешма" въ Смърдешката планина. Тамъ ги пазѣше стража. Единъ отъ кираджиитѣ съ тѣхъ бѣше се отървалъ и обадилъ въ Биглища, отъ гдето мюдюринътъ съ потера се дигна (60 души) де ни гони. Ние бѣхме 13 души. Два часа преди да се съмне, застигна ни потерата. Напраздно гърмѣха турцитѣ, вечерьта очистихе прохода. Ние решихме да ги пустнемъ и двамата, мжжъ и жена, понеже бѣха младоженци, а пъкъ трѣбваше да оставимъ жената въ гората. Той обеща да проводи доброволно една сума, която въ сжщность не проводи. Малкото детенце врѣкаше та бѣше опасно за четата да се пжтува съ него.

Следъ тая случка прибрахме се съ Москова да заловимъ пжтя въ Ресенско, за да освободимъ Павелъ Христовъ, когото прекарваха въ Битоля, но не успѣхме. Научихме се, че Поповъ не можелъ да мине границата и че се издавили въ рѣката. Пратихме куриеръ съ 10 лири, но и куриерртъ биде затворенъ. Между туй Попъ Трайковъ въ София, като се научилъ за нещастието съ Попова, че се издавили, опредѣлилъ съ Дѣлчева нови войводи, именно Георги Папанчевъ отъ Сливенъ, отъ школата на запаснитѣ офицери, и Никола Андреевъ отъ Мокрени. Тѣ бѣха направо тръгнали и къмъ 2. юлий пристигнаха въ Костурско.

XII

Голѣма афера въ Леринско. Откриване на оржжието.

Презъ май по една случка аскерътъ, търсейки разбойници въ Търсье (Леринско), открива компрометирания Геле и го подгонва; падатъ убити двама другари, а той, раненъ, изтървава чантата съ архивата, — съ писма, въ които подробно били означени и хората, които иматъ пушки и дори номерътъ на пушката. Щомъ въ Леринъ прочели списъка, пращатъ войски въ Търсье да излови хората и пушкитѣ. Случайно и ние, азъ и Чакаларовъ само двамата да се намѣримъ въ селото: дошли бѣхме, а и Марко бѣше дошелъ съ четата, този заради станалата афера съ Геле, а ние да се договоримъ съ него пакъ зеради Коте. Зараньта бѣхме изненадани отъ аскерз. Бѣше недѣля. Аскерътъ залавя всички селяни, които бѣха дошли въ черква и ги навръзва. Ние вече, затворени въ три кжщи, чакахме да ни нападнатъ. Наближиха турцитѣ, чупятъ вратата. Турцитѣ не знаеха, че сме вжтре, а просто по списъкъ знаеха, че въ тая кжща има пушки. Отворихме огънь отъ всички кжщи. Турцитѣ изпратиха за помощь отъ Леринъ, ние изпратихме за помощь отъ съседнитѣ села. И нашата чета бѣше събрала откъмъ Турия около 50 души и идѣше на помощь. Ала ние, преди да достигне помощьта, понеже турцитѣ смѣтаха да запалятъ кжщата, решихме да си пробиемъ пжть и да бѣгаме. Бѣха вече паднали 12 души турци. Промъкнахме се презъ единъ прозорецъ, че презъ една друга кжща та по единъ трапъ, прикривани отъ женитѣ, излѣзохме надъ селото отъ другата страна, и тъкмо аскерътъ отъ Леринъ пристигаше въ голѣмо множество. Навързанитѣ въ черква селяни карали напредъ да влизатъ въ кжщата, гдето бѣхме, но нищо не намѣрили освенъ нашитѣ гуни. 120 души

вързани бидоха закарани въ Леринъ, тамъ бидоха изтезавани та около 90 пушки се предадоха. Коджабашията отъ Търсье, Доне, биде страшно изтезаванъ, но не изказа пушката си; отричалъ и най-сетне него по-рано пустнаха. Другитѣ дълго лежаха въ затвора, нѣколко месеца, а други — до амнистията. Случката въ Търсье бѣше на 19. май 1902 г. въ недѣля. Тогава имаше две свадби въ селото, тъкмо имаше две булки, облѣчени за да идатъ въ черква. Турцитѣ хванаха на едната момчето, а другото избѣга, та булкитѣ си останаха у дома.

На Марко много зле се отрази това нещастие; това го считаше той за свой позоръ, бѣше го хванала меланхолия, отчаяние, бѣше се измѣнилъ и се тъкмѣше да отмъщава, да гори турски села, да напада Леринъ, готовъ да загине, ала да омие това петно на своя районъ.

Следъ това ние се раздѣлихме съ Марко.

Тогава именно се случи и случката въ Пжтеле, гдето загина Марко. Близу до Пжтеле бѣше убила потерата единъ четникъ по име Кице (Кръсте), който начакалъ на пжтя единъ лошъ турчинъ (арнаутинъ) гега; не можалъ да го убие, и турчинътъ известилъ на аскера въ Пжтеле, погва го аскерътъ и го убива. И по поводъ на това убийство се предадоха пушки и въ Пжтеле и по околнитѣ села — около 300 пушки се предадоха. Това накара Марко да иде въ Пжтеле, за да накаже главно инициаторитѣ на предаването на пушкитѣ, и тамъ биде убитъ.

XIII.

1. Засилване организационната работа. Първитѣ селски чети. Геройската смърть на войводата Московъ и на Колю Вишенски.

Като пристигнали войводитѣ Папанчевъ и Никола Андреевъ, Чакаларовъ бѣше заминалъ съ четата на Митре Влашето за Нестрамско да уреди организацион-

нитѣ работи, понеже тамъ още не бѣше както трѣбва проникнала организацията. Азъ останахъ въ Дъмбени и Смърдешъ.

Понеже въ Нострамъ бѣха се изопачили селянитѣ отъ Иванчовата афера, не приеха добре Чакаларова.

Самъ даскалътъ Паскалъ Павловъ, бивши секретарь на селския комитетъ, не искалъ да се срещне съ Чакаларова. Разсърденъ, Чакаларовъ денемъ тръгва по селото съ четата за да улови учителя. Турци поляци въ селото го виждатъ. Момчетата хващатъ поляка турчинъ, вързали го и отиватъ при учителя. Този плакалъ, молилъ се. Чакаларовъ го простилъ, смъмрилъ го и го оставилъ. Наближила потера. Чакаларовъ ужъ задигналъ нѣколко души въ планината, да се каже, че харамии били, а не комити. Аскерътъ не ги преследвалъ, но около 12 души отъ Нестрамъ бидоха хвърлени въ затвора въ Корча. Чакаларовъ премина въ Костенарията, гдето първъ постави основи на комитета. Тукъ въ Костенорията владѣеше гъркоманство, — нѣмаше екзархисти. Простотия голѣма. Повечето сѫ воденичари. Съ голѣми ормѫчнотии можа да си пробие пѫть тукъ идеята на организациата. Тукъ всичкитѣ пѫдари бѣха турци. Безъ тѣхъ нищо не е ставало. Затова при всѣко покръщаване е имало голѣмъ страхъ да не узнаятъ пѫдаритѣ. Чакаларовъ сетне се върна, а Митре успѣ да убие найвърлия полякъ, Мехмедъ въ с. Жужелци. Другитѣ поляци се стреснаха и селянитѣ почувствуваха силата на комитета.

Пушкитѣ, които бѣха донесени отъ Гърция, — ония заровенитѣ както и отново купенитѣ, се раздаваха по селата срещу тѣзи пари, които Павелъ бѣше събралъ за орѫжие и бѣше ги изразходвалъ за други нужди. Само 28 пушки се продадоха по 210 гроша и паритѣ отидоха въ касата на комитета. Останахме да дължимъ

на хората по нѣкои села и едвамъ сетне, презъ въстанието, се отплатихме било съ пари било съ пушки, а на нѣкои и сега длъжимъ.

Отъ Касъмовитѣ синове съ пратена разписка получихме 100 лири за Великдень 1902 година. Пратихме Циле Кономладски, председатель на управит. тѣло въ Кономлади. Синоветѣ на Касъма имаха имоти въ Брезница (една воденица, кула), та се боеха да не би да ги подпалимъ.

Московъ замина за Пополе и тамъ се срещна за пръвъ пжть съ проводения войвода Никола Андреевъ, а пъкъ азъ въ Смърдешката планина съ Георги Папанчевъ.

Споменатиятъ новъ войвода Никола Андреевъ е родомъ отъ Мокрени, Костурско. Училъ се е съ мене до трети класъ, после дошелъ въ България, въ Варна, писарувалъ, станалъ журналистъ, едно време — агентъ на македонския комитетъ въ Сарафово време въ Варна, сетне отъ нѣмане що да прави постжпилъ въ войската, обидилъ началството та щѣлъ да бжде въ дисциплинарната рота, прикривалъ се въ София. Тъкмо въ туй време Дѣлчевъ и Попъ Трайковъ търсили сгодни лица за войводи и го провождатъ при насъ въ Костурско, както се каза.

Московъ въ Пополе, за да може Никола Мокренски да се поупражни въ работата, раздѣля четата на две, и едната часть дава подъ началството на Никола, на когото за помощникъ бѣ даденъ Хр. Силяновъ. Той бѣше дошелъ на отдихъ отъ Леринско заедно съ останки отъ Марковата и своята чета, която водѣше Дѣдо Андре.

Бѣха се разпредѣлили тъй, че едната половина съ Кольо Мокренски и Силяновъ влизаха вжтре въ селата и агитираха, а пъкъ Дѣдо Андре стоеше съ другата половина на четата вънъ отъ селото, за да удари

отъ вънъ въ случай на опасность. Така сетне до въстанието все тъй се практикуваше, освенъ въ голѣмъ студъ и при много проливни дъждове, преголѣма умора, или когато две села сж много наблизу та едната чета влизаше въ едното село, а другата — въ друго, та въ случай на нужда лесно можеха да си дойдатъ на помощь.

Московъ остави четата и дойде при мене въ Дрѣновени, гдето тъкмѣхме да сформируваме нова чета, за да я води Папанчевъ. Понеже това изведнажъ не можеше да стане, походихме нѣколко дена — петь души, докато се срещнахме съ Чакаларова.

Азъ бѣхъ ходилъ на 20. юний въ Битоля, преоблѣченъ въ селски дрехи, гдето се срещнахъ съ Лозанчевъ, за да питамъ какво поведение да държимъ въ Костурско, ако Леринската афера — следъ Пътеле — мине и въ Костурско, да бѣгаме ли въ горитѣ, да се предаваме ли или да се сражаваме и пр. Лозанчевъ бѣше на мнение, че селянитѣ ще трѣбва да избѣгватъ въ гората. Той каза, че тѣ писали въ Ц. Комитетъ за инструкции, за да си даде мнението, ще трѣбва ли да направимъ движение още това лѣто, или ще оставимъ всичко да пропадне. Таково тежко впечатление правѣше Леринската афера, поради която до 300 пушки се предадоха. Лозанчевъ още каза, че на всѣки случай още два месеца трѣбва да задържимъ положението, и ми заржча, да гледамъ да не отиватъ чужденцитѣ, сир. да не отиватъ хората на чужбина.

Съ тия мисли, че може би ще стане нужда да правимъ въстание, азъ се вече бѣхъ завърналъ отъ Битоля, и сега, при срещата на Чакаларовъ и Московъ размѣнявахме мисли, какво да направимъ, и тогава първъ пжть се роди идеята да организираме въоржженитѣ хора по селата и то по-отбранитѣ отъ тѣхъ въ селски

чети — въ всѣко село по една съ особенъ селски войвода, подчиненъ на управителното тѣло. Тази идея първо я приложи Чакаларовъ въ Вишени около 13 августъ; биде назначвнъ за войвода на първата селска чета Спасо Гергевски, родомъ отъ сжщото село. Сетне вече тръгна това и по другитѣ села. Първата задача на селскитѣ чети бѣше, да взематъ инициятива да се притичатъ на помощь организирани, когато има нужда, като повличатъ подире си и другитѣ въоржжени сили да извършватъ нѣкои задачи, напр. премахване на нѣкой турчинъ шпионинъ; наказание на нѣкой селянинъ, който следъ много напомняне не си е купилъ пушка, макаръ че е въ състояние да си купи и пр.

Въ туй време отъ Жупаница потеглихме по Кономладскитѣ села и въ Кономлади. Тукъ заварихме учителя Геле отъ Търсье, че се крие въ една кжща съ жена си и дъщеря си. Той още, докато бѣше Марко живъ, отказваше на подирния да даде смѣтка за паритѣ, които сж му били дадени за купуване пушки. Затова Марко, като се бѣше научилъ, че Геле иска да бѣга въ Гърция, бѣше ни писалъ, да не го пропускаме. Ние сега, като го намѣрихме, хванахме го, рекохме да си послужимъ съ него, за да се освободимъ отъ Коте. Но вмѣсто туй тойсе сдружи съ Коте. Това бѣше 2. августъ 1902 г.

Тогава четата на Чакаларова повѣрихме на Папанчева да я води като войвода. Московъ искаше да иде въ с. Вишени. На мръкване, когато предаването на чечата на Папанчева се довърши, дойде писмо отъ Битоля съ заповѣдь, Московъ и азъ да отидемъ и се срещнемъ съ Силянова и др., за да се споразумѣемъ върху нѣкои мѣрки за Леринско и Костурско. Московъ, раздразненъ отъ едно писмо, побърза за Вишени, при всичко че ние го задържахме. Той се срещналъ тамъ съ Кольо Вишенски и Тѝпо, и вмѣсто да останатъ въ планината,

тѣ влизитъ въ селото, гдето имаше до 30 души турци и гдето спахиитѣ били тамъ. Месечината грѣела, на влизане кучетата се разлаяли и турцитѣ ги забележили, безъ да знаятъ тѣ, че сж забележени. Сутриньта нѣколко души хващатъ домакина Тйпо и му казали: „Ще идемъ у тебе да претърсимъ". Тйпо тръгналъ до вратата и като не се решавалъ да отвори, турцитѣ убили Тйпо на прага. Московъ и Кольо изгърмѣли изъ вжтре, турцитѣ пратили за помощь въ Костуръ. Московъ твърдо се надѣвалъ, че ще имъ дойдатъ околнитѣ чети на помощь. Писмата имъ, дадени на попъ Христо, били скжсани отъ тогова вмѣсто да бждатъ изпроводени. Аскерътъ пристига, заобикаля ги, запалватъ кжщата. Московъ и Кольо слѣзли долу, а пожарьтъ продължавалъ; обхваналъ огъньтъ и още други шесть кжщи. И кжде два часа следъ обѣдъ, като видѣли, че ще изгорятъ живи, излѣзли на юрушъ; първъ Московъ, когото раняватъ само въ петата, влиза въ една отворена врата и взелъ отъ тамъ да стреля. Турцитѣ до мръкнало го чакали и когато искали да запалятъ и тая кжша, Московъ се самоубилъ. Бабичката го изнесла отъ кжщата предъ турцитѣ. Кольо Вишенски, когато излѣзълъ на юрушъ, билъ безъ пушка; едната ржка му била до дланьта изгорена. Той изведнажъ падналъ убитъ. Московъ бѣше успѣлъ да напише едно прощално писмо (види се презъ времето, докато турцитѣ сж чакали на помощь аскера), което се пази у мене.

Турцитѣ убили презъ време на престрелката единъ старецъ, една млада невѣста и единъ волъ. Цѣлото село бѣше избѣгало. На Кольо му бѣха искарали очитѣ, бѣха го дупчили съ ками. Него го познаваха, той бѣше цѣлъ янкеседжия, хладнокръвенъ, много души бѣше отправилъ на оня свѣтъ като терористъ. Московъ е родомъ отъ Дъмбени, свърши гимназията въ Битоля, добъръ уче-

никъ, единственъ синъ на майка. Скромно се носѣше; съ селянитѣ се отнасяше много любезно, непокваренъ бѣ отъ всѣка страна, много здравомислещъ, обичанъ отъ всички, самоотверженъ. Московъ загина на 3. августъ 1902 год.

Въ сѫбота на 19. августъ надъ селото Ощима срещнахме четата на Коте, заобиколихме я и въ осемь часово сражение убихме двама, единъ ранихме и двама се предадоха. Коте не бѣше съ четата. Между предалитѣ се бѣше и Никола Митревъ, сетне войвода въ Охридско.

XIV.

Полковникъ Янковъ въ Костурско иска да дига въстание.

Наскоро получихме известие, че пристигналъ полковникъ Янковъ — около 30. августъ 1902 г. Янковъ бѣше пристигналъ откъмъ Вичъ планина, дошелъ отъ Леринско. Той не бѣше се бавилъ въ Леринско. Той бѣше писалъ три писма — едно за Силяновъ, друго за Митре Влашето и едно за Коте. Бѣше писалъ и до управителнитѣ тѣла на околнитѣ села, съ което ги подканя да се срещнатъ съ него, за да имъ обясни цельта на своето идване. Подписалъ се бѣше: „Полковникъ Анастасъ Янковъ; адютантъ, Янаки Московъ; Началникъ на II-то военно окрѫжие“. Янковъ минава въ Загоричани, гдето со пресвлѣкоха неговитѣ момчета, около 58 души, повечето изъ Костурско, Преспанско, а нѣкои и отъ Княжеството. Янковъ бързаше да се срещне съ „боевитѣ сили“. При все че ни се заповѣдваше отъ Ц. К. да го обезорѫжимъ, ние не изпълнихме това, защото се надѣвахме, че ще може да се помиримъ. Азъ не го познавахъ никакъ; Чакаларовъ — малко, докато Папанчевъ и Андреевъ го знаели и казваха, че е невъзможно да се помисли помирение съ него. Опредѣлено бѣше мѣсто

за среща около Блаца, но вечерьта той не се осмѣли да дойде, защото не довѣряваше. На сутриньта се видѣхме на близу. Съ Янкова отъ Загоричани бѣ излѣзълъ и Михаилъ Николовъ (бѣше ваканция). Предложи ни се, да отидемъ само три-четирма да се срещнемъ съ Янкова. Отидохме Чакаларовъ, Силяновъ, азъ и двама четници при неговата чета. Ние имахме довѣрие. После се узна, че Янковъ е ималъ намѣрение да ни обезоржжи, но момчетата му се възпротивили. При срещата, докато се запознавахме, се яви една потера отъ 200—300 души, — тя сновѣше вече и дирѣше. Разбрахме, че турската потера ни наближила на 200 крачки. Ние си знаехме пжтищата и се промъкнахме съ Янкова, до 100-тина души, покрай турцитѣ. Насъ ни пресрещнаха нашитѣ четници, които оставихме, за да се срещнемъ съ Янкова. Срещата стана на 1. септ. въ недѣля. На Шестеовския върхъ се спрѣхме, като доста много се отдалечихме отъ аскера. Разположихме се на бивакъ. Тукъ Янковъ извика на страна Чакаларова и му говорилъ: Вие много нѣщо направихте, народътъ има дългъ да Ви отплаща; вашиятъ трудъ ше се увѣнчае съ успѣхъ; онова, което Вие сте направили, никога нѣма да бжде забравено и пр. лъскателства. Най-сетне му съобщилъ, че е дошелъ

Полковникъ Анастасъ Янковъ.

а дига въстание, че всѣкжде, гдето е миналъ, е организирано и че на 7. септемврий въстанието ще бжде провъзгласено съ биене на черковнитѣ камбани. Янковъ казваше, че три дена да се одържи въстанието — стигало; той гарантира, че следъ две недѣли свободата на Македония ще се даде, защото рускитѣ генерали отъ Шипка ще поведатъ заедно съ Цончева българската войска. Чакаларовъ казалъ, че това му е чудно, че Битолското началство, което ни е повѣрило цѣлъ районъ, да премълчи такова нѣщо отъ насъ. Но ако е истина, че на всѣкжде сж готови, то и ние ще направимъ всичко да си сторимъ дълга. Чакаларовъ още прибавилъ, че той има другари и че трѣбва и тѣ да се увѣдомятъ. Повикаха ни — мене, Силяновъ, Никола Мокренски, Папанчевъ, Митре Влашето, Дѣдо Андрея Янковъ и предъ насъ Я. повтори сжщото. Азъ тогава възразихъ, че ще бждемъ силно обидени отъ своето началство, ако излѣзе това истина, обаче до когато не ни пишатъ отъ тамъ или не проводятъ човѣкъ, нѣма да го вѣрваме нито ще действуваме; ако наистина отъ тамъ се потвърди всичко, казано отъ Янкова, тогава ще разпредѣлимъ силитѣ и ще подкачимъ борбата. Янковъ само върху последнитѣ думи се улови, именно че ще действуваме. „Значи, сте съгласни да действуваме.“ И той трѣбваше да се съгласи, да се проводи куриеръ въ Битоля, за да се удостовѣримъ. Така мина първиятъ день.

На 2. септемврии се премѣстихме въ Поздивската планина на върха „Рушибъ“. Тамъ дохаждаха селяни да видятъ Янкова и да разговарятъ съ него. Той бѣше облѣченъ въ военна униформа. Ние го бѣхме помолили, да не разказва за цельта на идването си, докато не ни дойде отговоръ отъ Битоля. Той обеща, но не си устоя на думата. На дошлитѣ хора при него той всичко дрън-

каше за цельта си. Помолихме го да спре, защото не е въ интереса на дѣлото. Той взе да вика: „Какво ще ми запрещавате да се виждамъ съ хората ми и да говоря съ тѣхъ?“ — „Не г. Янковъ, отговорихме, ами представете си, че отъ Битоля отговорятъ, че сж съгласни за въстанието, въ такъвъ случай, като говорите така явно, нѣма ли турцитѣ да осѣтятъ преждевременно?“ И той пакъ се обещаваше да мълчи. На третия день бѣхме въ Кономладската гора, на мѣстностьта „Пеливоръ“. Янковъ бѣше си отдѣлилъ четата отъ нашата — по-долу, а ние бѣхме се изкачили по-горе. Презъ дена нѣкои отъ момчетата ни, които отишли при неговитѣ, чули го да говори на своитѣ момчета, какъ ние не сме били съгласни да дигаме въстание, че сме коцкари, вагабонти и пр., и казалъ, че тѣ не бива да чакатъ, ами възъ основа на дадената клетва (клели се момчетата му негде по пжтя) трѣбва още сега самостоятелно да действуваме и да се подраздѣлимъ та да се отпочне агитацията. Момчетата ни съобщиха това. Чакаларовъ каза, да идемъ да му кажемъ да не бърза, защото писмото отъ Битоля още не е пристигнало. Азъ не рачихъ да ида при тоя човѣкъ. Чакаларовъ отиде самъ. Я. отговорилъ, че той виждалъ, че не сме бързали, а той трѣбвало да си прави приготовленията, че като дойде писмото отъ Битоля ще видимъ и пр., че той що покани и Коте. Ч. му възрази, че не бива да се вика Коте, но той отговори, че и турчинъ да е, ако иска да му помогне, ще го вика. Чакараловъ, като вижда това, обръща се къмъ Янковитѣ хора, държи имъ речь, въ която имъ описва положението на района, какъ не сж подготвени за въстание и пр. Янковитѣ хора отговориха, че и тѣ не сж съгласни да изложатъ нашия край на огънь, щомъ другитѣ не сж готови и че предпочитатъ да убиятъ Коте, отколкото да работятъ съ него, щомъ е такъвъ, какъвто го бѣ описалъ Чакала-

ровъ. Когато свършваше Ч. и азъ дойдохъ тамъ и видѣхъ, че Я. ни най-малко не мисли да се помирява, но че напротивъ ще разпредѣля хората си по пунктове, за да провъзгласява въстанието. Ние, за противодействие, направихме едно окръжно съ Ник. Андреевъ, въ което обърнахме вниманието на населението, да не се повлича по агитацията на Янкова, да не се събиратъ на събрания съ Я., но само да му даватъ хлѣбъ, за да се поддържа само. Чакаларовъ, като довърши речьта си, върна се къмъ насъ. Тогава Янковъ излиза предъ момчетата си и имъ казва: „Бе хора, ще ме оставите ли съвсемъ? Не си ли спомняте клетвата и обещанието, дадено на Върхов. комитетъ, че ще дигате въстание?" Всичко туй повлияло пакъ на момчетата му и тѣ пакъ се повлѣкли по него.

27 априлъ.

Когато се стъмни, и двета чети сдружени слѣзоха въ „Трифилина ливада" до Кономлади. Тукъ кономладци изнесоха храна. Тукъ дойдоха и повикани отъ Янкова, безъ да знаемъ ние, и по нѣколко члена отъ селскитѣ управителни тѣла отъ селата въ Кономладската рѣка. Сложиха ни яденето. Поканихме Я. да яде, но той отрече: „Благодаря, благодаря, азъ съ момчетата ще ямъ". Боеше се, да го не отровимъ. Но при края взе да сърба чорбата, яде много. Следъ вечерята взема та разпредѣли момчетата по пунктове, за да приготовляватъ въстанието, а именно: той изпроводи своя адютантъ Янаки Московъ (братовчедъ на загиналия Московъ) въ Смърдешъ съ десеть души, за да подигне селянитѣ отъ Смърдешъ, Косинецъ и Дъмбени на въстание.

Петъръ Гайковъ, роденъ отъ с. Жеравна (Котл. околия въ България), бившъ унтеръ-офицеръ съ около 12 души биде отъ Янкова изпроводенъ около Загори-

чени, да подигне тамошнитѣ хора, а Нако отъ Шестеово, бившъ четникъ въ нашитѣ чети (Нако се бѣ отдѣлилъ отъ Москова поради едно свое престжпление; после го взима Янковъ съ себе си), го изпраща въ Шестеово, отъ гдето да отиде въ ближното село Сетома (турско село) и да го подпали, когато се провъзгласи въстанието. Следъ като се отдалечиха изпроводенитѣ Московъ и Гайковъ, Янковъ се обръща къмъ членоветѣ отъ управителнитѣ тѣла, които бѣха дошли по негова покана, и ги пита, да ли сж готови за въстание, защото другитѣ, гдето е миналъ, били готови, всичко било организирано и следъ четири дена щѣло да има въстание, и че той самъчъкъ за това е дошелъ. Между присжтствующитѣ бѣше и Марко Пандовъ, селянинъ отъ Кономлади, деморализиранъ селянинъ, осжденъ попреди на смърть. Чакаларовъ, като видѣ че и този развален човѣкъ присжтствува, каза на Янкова: запрещавамъ ти да говоришъ по-нататъкъ, защото безъ да познавашъ хората, съ които искашъ да работишъ, говоришъ такива нѣща; запрещавамъ ти да говоришъ, или мисли си по-нататъкъ. Момчетата на Чакаларова, като го видѣли тъй разпаленъ, отстжпиха нѣколко крачки назадъ и залегнаха. Янковъ се изплаши и извика: „Убийте ме, господа, убийте ме!“ Чакаларовъ отговори: „Нѣма да те убиемъ, но и нѣма да ти позволимъ да подигашъ тукъ гюрултия, да насъсквашъ къмъ въстание. Свободата ние ще си я извоюваме, не я искаме отъ тебе! Не дей мисли, че като си полковиикъ и съ еполети, че ще оставимъ народа да се повлѣче подиръ тебе и да изгори!“ ПослеЧ. се обърна къмъ членоветѣ на управителнитѣ тѣла: „Кой ви повика тукъ? Ние сме ви избрали, насъ трѣбва само да слушате и сега ви заповѣдвамъ да се разотидете!“ — И всички се разотидоха. А въ туй време едно отъ момчетата, Атанасъ попъ Николовъ (свършилъ V

класъ въ Битоля) отиде при Янкова и му каза: „Ние, господинъ Янковъ, си имаме свои началници, които ни сж ржководили до сега и сж подготвяли тоя народъ, и Васъ не можемъ да слушаме. Тия еполети и тая униформа ние не можемъ да я ценимъ", и взе да му дръпа еполетитѣ.

Янковъ: „Моля, моля господине, не ми оскърбявайте еполетитѣ!" „Вие не сте работили тукъ, и сега дохождате само да разорите народа"... Почнаха и други да възразяватъ, па и азъ и Хр. Силяновъ. Натякна му се, че не си държалъ думата, че не дочакалъ ни отговоръ отъ Битоля и пр. Дългъ споръ се заведе. Янковъ се дръпна на страна и седна при Митре Влашето, който мълчеше мирно. Янковъ се обърна къмъ него: „Митре, тия хора викатъ противъ мене и казватъ, че не искатъ свободата отъ България, а пъкъ Дѣлчевъ имъ изпраща хора съ цель да ме убиятъ. Провидението е съ мене. Ето Дѣлчевъ изпрати нѣколко души чрезъ Гърция, но ето провидението иска, че се издавиха, а пъкъ тѣ сега щѣха да ме убиятъ." Митре му отговори: „Жалко, госп. Янковъ, вие сте полковникъ, а азъ съмъ простъ овчарь, та не зная, какво да Ви кажа, като благодарите Бога, че ония хора сж се издавили. И да знаехте сигурно, че идатъ да ви убиватъ, пакъ не трѣбваше да благодарите Бога, че се издавили". Следъ това Янковъ се тръгна на страна. Дойде време да си отидемъ. Нѣкои отъ леринскитѣ четници повикаха на страна Силянова да го питатъ: ако е истина, че въстание ще се дига на 7, тогава не е ли по-хубаво тѣ да си отидатъ въ района. Хр. Силяновъ ги разубеждаваше. Въ това време Янковъ повика на страна Чакаларова и му каза: „Василе, бе, Коте ме вика на среща, що ще кажешъ, да отида ли?" Чакаларовъ се насмѣ малко и му каза: „Нищо не мога да Ви кажа, азъ съмъ Ви описалъ Коте, и ако Вие почнете

да работите съ него, ние ще ви бждемъ непримирими врагове, а пъкъ той ще ви компромитира предъ цѣлото население." Янковъ пакъ: „Ама не, азъ мисля, бе, да отида, та утре вечеръ пакъ ще се срещнемъ." Ч. му каза: „Каквото щете, правете, ала помнете думитѣ ми." — Следъ това се раздѣлихме, Янковъ замина да се види съ Коте.

Това бѣше на 3 септемврий 1902 г. Ние се дръпнахме пакъ въ планината, гдето получихме отъ Битоля отговоръ, въ който ни се съобщаваше, че нигде не е нищо готово за въстание и да се опитаме съ добро да принудимъ Янкова, да не дига шумъ.

Янковъ, като се срещналъ съ Коте, и следъ като Коте ни описалъ насъ съ най-черни бои, а и Янковъ му се оплакалъ отъ насъ съ обикновенитѣ фрази „коцкари" и др., тѣ се сближиха, станаха добри приятели. Тогава Янковъ изпраща около 10 души отъ своитѣ момчета подъ водителсттото на Димитъръ Дебърлията (бившъ простъ майсторъ въ Варна) презъ Преспата въ Ресенско, за да си идатъ всѣки въ своитѣ родни мѣста, кой въ Охридско, кой въ Дебърско, защото роптаели, като изказвали желание, да си бждѣли въ време на въстанието въ роднитѣ си мѣста та сжщевременно и да можели да агитиратъ за въстание.

Тѣ разгласили въ Преспата, че Янковъ е дошелъ да дига въстание, и по разказитѣ на Бесвинския учитель Башевъ, роденъ отъ Ресенско, нѣкои селяни отъ Ресенско, между които билъ и Башевъ, излѣзли да „пречакатъ въстанието", като се прощавали и се криели по папратитѣ два-три дена, докато имъ омръзнало та се върнали назадъ.

Ние се премѣстихме около селото Статица, отъ гдето писахме на Янкова въ Руля, че ние сме получили отъ Битоля писмо, въ което ни се съобщава, че нищо

не е приготвено за никакво въстание и че не трѣбва нищо да предприемаме. Затова да ни опредѣли мѣсто за среща, за да поговоримъ по въпроса. — Това бѣше на 5 септемврий.

Янковъ отговори, че тръгвалъ за Смърдешъ та тамъ да се срещнемъ. Вечерьта въ Статица направихме събрание, въ което обяснихме на селянитѣ лошитѣ последствия, които могатъ да изникнатъ отъ Янковата агитация, и ги замолихме, да не се повеждатъ по него. Сѫщиятъ день и по другитѣ села имаше възбуждение у селянитѣ, защото Лазаръ Бицановъ, зеленички фираръ и бившъ работникъ на организацията, и Петъръ Погончевъ, дошелъ още на Великдень като агентъ на Върхов. комитетъ и дѣсна рѫка на Янкова, — тѣзи двамата на коне като луди тичаха по селата откъмъ Пòполе за къмъ Руля, гдето бѣше Янковъ, и на всѣкжде говорѣха, че Лефтеровъ дошелъ въ Леринско съ 130 души и че огъньтъ вече е пламналъ въ Леринско и че е останало само Костурско, което мълчи още, защото: „вашитѣ началници не искатъ да дигатъ въстание, а гледатъ само да ядатъ и да грабятъ“. Силно възбуденитѣ селяни се събираха на групи, идваха при насъ да искатъ обяснение, какво да правятъ, да дигатъ ли вече възстание, щомъ „Леринско вече е пламнало“. Съ дълги увещания ние ги разубеждавахме и ги пращахме да разубеждаватъ своитѣ съселяни.

Лазаръ Бицановъ въ тоя случай, понеже бѣше длъженъ 80 лири, които бѣше получилъ отъ битол. началство за пушки и за които трѣбваше да дава смѣтки, и като бѣше чулъ, че въстание наближава, се зарадвалъ, че въстанието всичко ще изравни — смѣтки и пр. Другъ слухъ се разнасяше, че Саракиновъ стигналъ въ Воденско, че и тамъ било провъзгласено въстание. Голѣма заслуга, че се спрѣха селянитѣ по Кономладската

рѣка, да не се увлѣкатъ по Янкова тогава, има Цильо Котевъ Кономладски, членъ отъ управителното тѣло въ Кономлади. Той действува съ убеждение, съ заплашване, съ ходене по селата, можа да ги спре. Той имаше голѣмо влияние по тия села. Тоя Цильо бѣше голѣмъ патриотъ, той бѣше човѣкъ на Касъмбея, но сетне, като се покръсти, стана най-преданиятъ и най-якъ стълбъ на организацията. Той бѣше най-заможниятъ човѣкъ въ селото. Той и синъ му влѣзоха въ четитѣ, действуваха заедно. Цильо лежа и въ затворъ отъ юлий до януарий 1901 год., а синъ му отъ Иванчовата афера бѣ осжденъ задочно на 101 година, имаше илямъ да се убие. Цильо въ време на въстанието падна убитъ на 8 октомврий 1903 г. Въ вест. „День" отъ мес. ноемврий или декемврий 1903 год. Силяновъ въ стат. подъ заглавие: „Жертви на въстанието" е характеризиралъ сжщия Цильо Котевъ Кономладски.

Подиръ това Янковъ събира хора отъ селата Руля, Ощима, Желево и Търново заедно съ неговитѣ 25 момчета, всичко около 70, въоржжени съ разни пушки и дори само съ 4—5 патрона, а 20 души кой съ лопата, кой съ дикли, та съ тая армада потегли къмъ Леринъ, да го запали. Това бѣше 7 септемврий. Наближилъ Леринъ, и понеже не е могълъ първата вечерь да настигне Леринъ, останалъ на 8, въ недѣлята, въ мѣстностьта Калугерица, Търсянско. Презъ дена писалъ въ Леринъ на Котеви познати, да излѣзатъ да го посрещнатъ и да му донесатъ г а с ъ. Сжщевременно поржчалъ да съобщатъ на всички християни безъ разлика, че вечерьта Леринъ ще бжде запаленъ. Преди Янковъ да замине за Леринъ, писалъ на гърка д-ръ Киро Карабина: „Госп. д-ре, поддържайте духа на гражданитѣ, докато влѣза въ града. Пригответе всичко за храна, като дойдемъ". Съобщава му още, какъ стои работата, где действува Builder Цончевъ, где

Саракиновъ и пр. Това писмо трѣбвало да го предаде нѣкой си Ламбро Порязовъ, опинчаръ въ Костуръ, въ чиято кѫща го чела учителката Ана Николова. Писмото не предали на д-ра, защото нашитѣ подписи не личели та го оставили, докато видятъ, какъ ще излѣзе тая работа. Сетне при случай на единъ обискъ това писмо го унищожили.

Гръцкиятъ владика въ Леринъ, като узналъ за намѣрението на Янкова, обажда на правителството, което телеграфически поисква кавалерия отъ Битоля, която още вечерьта пристига и обикаля града да го пази.

Излѣзли хора отъ организацията отъ града и му обещали да му съдействуватъ. Но тъкмо, когато денувалъ въ недѣлята, видѣлъ, че войска дошла и се видѣлъ безсиленъ. И отъ Битоля му писали отъ комитета строго писмо, въ което му казвали: „Или ще спрешъ, или ще те държимъ отговоренъ за последствията". Янковъ кипналъ, разядосалъ се на куриера, но нѣмало какво да прави, изплашенъ отъ писмото и отъ аскера, вечерьта тръгна назадъ въ Желево.

Ние въ това време отъ Статица минахме въ Смърдешъ, гдето направихме събрание и отъ околнитѣ села, въ сѫбота вечерь 7 септ. Смърдешани бѣха се увлѣкли по Янкова до тамъ, че ходили при Янкова, дали му барутъ, обещали да правятъ въстание и почнали да се приготовляватъ. Женитѣ пискатъ, криятъ дрехи и пр., приготовяватъ се да посрещнатъ утрешния день. Бѣше убитъ отъ нашия комитетъ предательтъ Лазо Кирчевъ (на 27 юлий), гъркоманинъ, нравствено развалень човѣкъ; той бѣше ни предалъ въ Костуръ чрезъ владиката, когато бѣше дошелъ Папанчевъ. Папанчевъ първъ пѫть извърши убийство. И азъ гръмнахъ два пѫти въ него, а Чакаларовъ го довърши.

Поради това убийство роднинитѣ на убития диг-

наха противъ насъ агитация и имаше охлаждение спрѣмо насъ. Затова тѣ бѣха се сближили съ Янкова. На 7 вечерьта направихме едно събрание, съ цель да уталожимъ духоветѣ и да разубедимъ селянитѣ, че нѣма да има въстание. Имаше викове и възражения отъ селянитѣ: „Какъ така Янковъ, единъ полковникъ, може да е и подкупенъ, какъ така може да ни иска лошото и пр.?!“ Ние казвахме: „Отъ где да знаемъ, че Янковъ, щомъ така постжпва въ разрѣзъ съ организацията, не е подкупенъ отъ турцитѣ и пр.“. Най-сетне селянитѣ се убедиха, формирахме за първъ пжть селската чета и следъ това потеглихме за Дъмбени, за гдето бѣха свикани по двама члена отъ управителнитѣ тѣла на околнитѣ села и всички дъмбенци на събрание. Сжщата вечерь Янаки Московъ се върна въ Смърдешката планина. Тукъ той биде нападнатъ отъ 32 души жандармерия, отъ която се разбѣгаха; падна убитъ единъ и трима турци.

Въ събранието говорихъ първомъ азъ, после Чакаларовъ; описахме всичко за Янкова. Реши се, че не бива да се слуша Янковъ и още се избра една 4-членна депутация, да отиде при Янкова и да му заяви, че трѣбва или да спре, или населението ще го въспре дори и съ оржжие.

На 9 септемврий депутацията тръгнала при него и отъ името на четирмата билъ натоваренъ учительтъ Киряко Тарповски (учитель въ Дъмбени), който срещналъ Янкова въ Руля, гдето му предалъ решението. Янковъ му се оплакалъ пакъ, че сме били коцкари, социалисти, анархисти и пр. Учительтъ му отговорилъ. Като било думата за неуспѣха му въ Леринъ, казалъ, че сгрѣшилъ, че обадилъ датата на тия „коцкари“ — Чакаларовъ и пр., защото ужъ тѣзи донесли на българското агенство въ Битоля и че агентинътъ телеграфиралъ въ София, гдето веднага арестували другаритѣ

му Цончева, Саракинова въ България, въ следствие на което възстанието се осуетявало, та той вече се оттеглялъ отъ тоя планъ. Оплакалъ се, че не можалъ да запали Леринъ, защото пъкъ ужъ нарочно изпратени хора отъ насъ, коцкаритѣ, му скрили двѣтѣ тенекии съ гась, които той получилъ отъ Леринъ и съ които щѣлъ да запали тоя градъ.

Учительтъ се върна. Въ Дъмбени при насъ се присъединиха момчетата на Янкова, които бѣха съ Янаки Московъ разбити отъ жандармерията. Тѣ напълно разочаровани, че никой не се присъединява къмъ тѣхъ за въстание, станаха наши хора. Тѣ тогава ни съобщиха, че Янковъ още при първата среща ималъ намѣрение да ни обезоржжи.

Турцитѣ бѣха дигнали трупа на загиналия въ сражението въ Смърдешката планина четникъ на Янкова — Василъ Пашовъ отъ с. Дъмбени и го фотографирали; пращатъ потера, която въ Смърдешъ изтезава 12 чорбаджии, взели имъ рушветъ и ги освобождаватъ. Смърдешани по тоя начинъ първи опитаха следствията на Янковитѣ лудории.

Получи се известие отъ Битоля, че е арестуванъ Попъ Трайковъ, който билъ изпратенъ отъ София презъ Сърбия, за да ни помага противъ Янкова, но въ Скопье го улавятъ и го затварятъ та лежа до 16 февр. 1903 (до амнистията).

Янаки Московъ, адютантъ на Янкова, тъй сжщо се разубеди и се опита да придума и Янкова, да се откаже отъ своитѣ намѣрения. Но Янковъ му отговаря, че той ще продължава до край.

Янковъ дойде въ Смърдешъ, но селянитѣ не рачиха да го приематъ и му рекли да се помири съ насъ. Става срещата въ мѣстностьта „Харамийскитѣ падини", (13. септ. вечерьта). Не му вѣрвахме вече, взехме мѣрки

и се спрѣхме на близко до туй мѣсто. Повикахме го чрезъ Силянова. Янковъ дойде: „Е, господа, трѣбва да се помиримъ! Народътъ вика, съ камъне ще ни избие"! — „Е хубаво", отговорихме му, „Госп. Янковъ, где Ви е въстанието?" — „Ехъ, оставете това, джанъмъ, грѣшкитѣ сж отъ двете страни. Ами трѣбва да се помиримъ! Ще се споразумѣя съ битолското началство". Щѣлъ да остави момчетата си на насъ и съ 10 души и Силяновъ още съ него (защото не можелъ сега на стари години да учи шифъръ!) ще идѣлъ въ Битоля. Отъ тамъ щѣлъ Янковъ да изложи на бит. комитетъ своя новъ планъ: той щѣлъ да иде съ Коте въ Гърция да купува пушки и да ги препраща намъ. „Само ви се моля, господа, каза той, пушкитѣ да ги изплащате, да не ги оставяте на нашъ гръбъ, защото ние нѣмаме срѣдства". Харно, всички се съгласихме на тоя планъ. Трѣбваше да се опредѣли, кои момчета ще идатъ съ него, кои ще останатъ съ насъ. На 14. септ., като почнахме тия подробности, Янковъ изведнажъ обръща: той не можелъ да дѣли момчетата си, — премислилъ си. Нѣмалъ довѣрие въ насъ. Предлага друго: „Бе, азъ, Чакаларовъ и Силяновъ да идемъ въ България, че да убедимъ Despite Цончева, Сарафова и Дѣлчева да се помиримъ; Чакаларовъ да убеди Сарафова, а Силяновъ Дѣлчева". Възразили му, че това не върви така. Янковъ казалъ: „Ако не успѣемъ да ги помиримъ, тогава азъ ви казвамъ, че мамк. . . , ще тръгна по България и всегде, гдето има комитетъ, ще говоря противъ тѣхъ, а пъкъ моята дума се слуша въ България".

Янаки Московъ заяви, че ще си иде вече дома, въ селото Дъмбени. Янковъ го вика на страна и му казва: „Бжди готовъ за 20 септемврий, ще нападаме Костуръ:руситѣ на Шипка ще дойдатъ въ това време и тогава ще стане, що ще стане". Вече и Московъ видѣ, че има работа съ смахнатъ човѣкъ.

Сжщия день се получи извѣстие, че отъ проводената на чело съ Гайкова Янкова чета до Загоричани сж паднали въ сражение 6-ма души. Гайковъ, като отишелъ къмъ Загоричани, съ помощьта на Петъръ Погончевъ събрали селяни и излѣзли въ планината, — вече въстание ще се дига я; жени, мжже причестили се, прощавали се, целували се. Когато излизали отъ селото, убили двама турци спахии и единъ-двама турци, които продавали пиперъ — пиперджии; обявяватъ хората въстание. Къмъ тѣхъ се прибралъ и нашиятъ човѣкъ Михаилъ Николовъ, който на селянитѣ, които го питали, отговарялъ, че има-нѣма въстание, за него обаче въстанието е вече провъзгласено. Наскоро войската изненадва четата на Гайкова — на 10-11. септемврий, убива шесть души. Селянитѣ се изпокрили въ селото си, а Гайковъ, разбитъ, бѣше се прибралъ съ 2-3-ма къмъ Прекопана. Тая весть потресе Янкова, и затова той, безъ да ни обади, събра си четата и тръгна прѣзъ Дрѣновени за Пополе.

Въ това време, кжде 28. септ. часть отъ войската заминала къмъ ç. Бабчуръ да дири комити. Тукъ уловиха българския учитель Яне Караяневъ, род. отъ Велесъ (сега е въ Плѣвенско). Този, безъ много да го изтезаватъ, предаде най-добритѣ работници, и тѣзи, изтезавани, предадоха до 14 пушки та бидоха откарани до 18-20 душь бабчурци въ Костуръ. Учительтъ, уплашенъ да не бжде убитъ отъ комитета заради предателството, помолилъ аскера да го вземе съ себе си и да го препрати въ родното му мѣсто. Аскерътъ отъ тамъ мина за Кономлади, а другъ аскеръ отъ Костуръ дойде тамъ, гдето предполагаха, че ще намѣрятъ насъ и Янкова. На пжтя заварили две момчета отъ Турия, които носили писмо за Цильо Кономладски, въ което се известявало, че Яне издава та да се предпазва. Въ Кономлади били най-безчовѣчно изтезавани четирма селяни и двама бивши,

болни четници отъ Марковата чета. Тѣ нищо не издали, като казвали, че сж просяци. Заедно съ тѣхъ заловилъ аскерътъ до 12 души кономладчани (Цильо не е билъ въ селото). Аскерътъ, който идѣлъ отъ Биглища за Кономлади, срѣща едно влашче, овчарь, което издало нѣколцина отъ Черновища, които имали пушки. Затвориха Попъ Танаса и коджабашията и др. Влашчето живѣеше въ Брезница, та отъ Черновища го откараха въ Брезница, гдето посочилъ, че имало заровени пушки подъ св. трапеза въ черквата. Копаха, но не намѣриха нищо. Оплакаха се селянитѣ въ Битоля, дойде изследване, дойде и рускиятъ консулъ Ростковски. Консультъ замина и въ Костуръ, да изследва, като заржча на селянитѣ, да дойдатъ и тѣ, да дадатъ заявление на правителството. Отидоха попъ Кръстьо, екзархийски свещеникъ, и коджабашията Карола. Въ Костуръ чорбаджията гъркоманинъ Жапко надумалъ ги, да идатъ първомъ при гръцкия владика и съ него да се съветватъ, какъ да постжпятъ. Отишли. Гръцкиятъ владика ги убедилъ, да не казватъ, че турцитѣ разкопали черквата имъ, но че това сами сж го направили, защото ако постжпятъ иначе, за селото щѣло да бжде зле. И тѣ подаватъ заявление въ този смисълъ. И тъкмо, когато рускиятъ консулъ се каралъ въ меджлиса за станалото осквернение на черквата, прочели заявлението, което казва обратното. Тогава консультъ се ядосалъ, питалъ ги, защо му направили така, отива си, и сетне вече българи не приемалъ въ консулатото и ги дори изпжждалъ.

Следъ туй ние отъ Дъмбени минахме въ Жупаница, отъ гдето изпратихме Папанчева, Колю Андреевъ и Митре Влашето въ с. Желинъ (има тамъ и турци), за да накажатъ предателя гъркоманинъ Василъ и гъркоманския попъ, който, насъсканъ отъ владиката, бѣше подкупилъ съ владишки пари двама турци, които да уби-

ятъ българския свещеникъ Динко въ сжщото село. И попъ Динко биде най-звърски, убитъ — разпорили го и червата му увили около врата. По тая случка ние искахме да отмъстимъ на попа и неговия приятель Василъ. То бѣше около 1-2. октомврий. Нашитѣ отидоха, влѣзоха въ кжщата на Василъ, който не искалъ да излѣзе, гръмнали, убили Василa; при тоя случай билъ застреленъ и неговиятъ внукъ, и дъщеря му биде наранена, която наскоро умрѣ. Следъ това се върнаха и не се доказа нищо, при всичко че се знаеше, че е комитетска работа.

Силяновъ се отдѣли отъ насъ, — мина презъ Гърция за София, а ние, стреснати отъ аферата въ Бабчуръ и Черновища, решихме да прибираме пушкитѣ отъ селянитѣ и да ги складираме въ горитѣ за по-сигурно. Съ тая работа четитѣ се занимаваха презъ есеньта.

XV.

Полк. Янковъ продължава да всѣва смутъ между селянитѣ.— Публиченъ диспутъ съ Янкова. Янковъ си заминава презъ Гърция за България. — Войска се настанява по селата. — Раздѣляне четитѣ на по-малки групи.

23. априлъ.

Янковъ, следъ като обиколилъ по селата въ Пополе, биде откритъ на „Бобицкитѣ стени" (при с. Бобища, около 5-6. окт.) отъ аскера и се завръзва сражение, въ което турцитѣ изгубиха до 30 души, а четата на Янкова има само единъ раненъ. Неговитѣ хора имаха манлихерки. Сражението трая 3 часа. Отъ тамъ Янковъ заминава за Корещата, гдето случайно около с. Статица се срещнахме и пакъ случайно и ние се прибрахме въ Кономлади. Предъ селянитѣ тамъ той ни нападаше и ругаеше, и отиде до тамъ, щото почна да казва на селянитѣ да ни предаватъ и убиватъ. На четника Кузинчевъ той дори е предлагалъ, да се вмъкне въ нашата

чета и да убие Чакаларова и Кляшева. Това самъ четникътъ го изповѣда. Пъкъ и ние бѣхме се тогава наканили, да му свършимъ работата на Янкова, но не ни позволиха отъ Битоля. Следъ това натоварихме Папанчева да прибира пушкитѣ въ Корещата.

Бѣше пристигналъ Иванъ Поповъ въ Дъмбени и го задържахме около две-три седмици при насъ, за да го запознаемъ съ селянитѣ.

Понеже въ Леринско имаше голѣма нужда отъ опитенъ войвода, изпратихме Папанчева около 12. октомврий да отиде въ Леринско и да задържи положението, следъ като бѣ убитъ въ Крушора̀ди войвода Дине Екшисулията, водитель на чета, следъ убийството на Марка.

Янковъ обикаляше по селата въ Корещата, а Гайковъ пъкъ оставаше около Загорчани, гдето около 18. октомврий имаше пакъ едно сражение, въ което турцитѣ имаха до четирма убити, а Гайковъ не даде никакви жертви.

На 22. октомврий Чакаларовъ, азъ и Поповъ бѣхме въ Смърдешъ, а четата я водѣше Митре Влашето. Тукъ срещнахме Янкова, който по обичая ни ругаеше и лъжеше, че Чакаларовъ билъ получилъ отъ Върх. Комитетъ 5000 напалеона за дѣлото, че ги злоупотрѣбилъ, че отъ Загоричани взелъ 700 лири и пр. Селянитѣ, като чуваха тия работи, желаеха публично да се срещнемъ и предъ народа да се обяснимъ. И тая среща бѣше нагласена да стане въ Косинецъ на 24. октомврий, въ присѫтствието на около 20 души, избрани отъ управителнитѣ тѣла на селата Дъмбени, Косинецъ, Лобаница, Смърдешъ и Вълбелъ, станаха обясненията. Думата първъ получи Янковъ. Той почна да говори, че никой не трѣбва да му отнима правото да се бори за своя край и за народа, че никаква вѫтрешна организация

не може да му налага да я слуша и да й се подчинява, че вжтрешна и вънщна организация нѣма, а има само лични яжби, че хора, пратени отъ Дѣлчева, се приематъ, а други следъ това пратени отъ Върховния комитетъ, не се приематъ; дава своеобразни схващания относително организацията и най-сетне се обърна къмъ селянитѣ и ги попита, да ли тѣ го искатъ да работи, защото тѣ сж всичко, тѣ хранятъ четитѣ, тѣ ги криятъ, поради което тѣ трѣбва да заповѣдватъ на четитѣ, а не на опаки, и много други подобни гжделичкания на селянитѣ. Безъ да спомене за нападкитѣ си и клюкитѣ си по адресъ на организацията, особено на Чакаларова, и безъ да го прекжсне нѣкой, той свърши речьта си. На тая речь отговори Чакаларовъ. Следъ като обясни на селянитѣ, че вжтрешна организация има, че тя може да налага своята власть на всички и че всѣки се приема, отъ кждето и да е билъ, да работи въ тая организация, стига да приема нейния уставъ. Най-сетне Чакаларовъ направи запитване относително клюкитѣ, които сипѣше подиръ него Янковъ, а най-много за злоупотрѣбление на нѣкакви суми. И следъ като обясни Чакаларовъ, че не нему лично сж били предадени отъ Върховния комитетъ около 25 наполеона, срещу които има разписка и за които е представена смѣтка на Дѣлчева, и че никакви суми не сж прибирани отъ селата, освенъ третинкитѣ отъ разпискитѣ, за които си има смѣтка, помоли Янкова, да изкара свидетели, за да изкажатъ злоупотрѣбленията, правени въ Костурско, и още да приповтори, че е истина, че Чакаларовъ е взелъ 5000 наполеона отъ Върховния комитетъ. И ако Янковъ докаже съ нѣкакъвъ документъ, че Чакаларовъ е взелъ 5000 наполеона отъ В. К., Ч. ще му представи смѣтката за изразходването на тая сума.

Янковъ отговори, че той никога не е казалъ, че

Чакаларовъ е взелъ 5000 наполеона отъ Комитета, но че чувалъ, какво Върховния комитетъ ималъ нѣкаква смѣтка съ Чакаларова, а колкото за злоупотрѣбленията по селата, пакъ каза: „Така, бе брате, чулъ съмъ така да казватъ," и че и това не е говорилъ. Чакаларовъ извади двама свидетели, да докажатъ, че тѣмъ е говорилъ Янковъ това, но той отказа и предъ тѣхъ, че ужъ не е говорилъ такова нѣщо. Като не можа Янковъ нищо да потвърди отъ ония клюки, що е пускалъ по селата, селянитѣ се убедиха, че говореното му е само отъ злоба, и молѣха го, да се заличи всичкото досегашно и да направимъ нѣкакво помирение. Следъ това Чакаларовъ пъкъ обвини Янкова, че той е именно човѣкътъ, който е задигналъ 400 лири отъ костурчанитѣ отъ Цариградъ, споредъ както е казвалъ . Петъръ Погончевъ, неговъ човѣкъ и тогава агентинъ. Янковъ се обърна къмъ Петъръ Погончевъ, а този подирниятъ това потвърди. Янковъ се скара съ него, като призна, че е взелъ около 150 лири, които е далъ на Върховния комитетъ. Найсетне отъ събранието не излѣзе нищо, и понеже се расъмваше и понеже го бѣше страхъ да остане при насъ, стана да си отива. Тъкмо когато си излизаше, селянитѣ запитваха: „Що джанамъ, кое е краятъ?" Азъ отговорихъ: „До никакъвъ край не можемъ да дойдемъ, докато тѣзи господа не признаятъ вжтрешната организация и не й се подчинятъ." Гайковъ, който се бѣше прибралъ при Янкова, отговори: „Ние сме хора на Върховния македонски комитетъ", а пъкъ азъ отговорихъ: „А пъкъ ние сме хора на вжтрешната организация, която ще знае да наложи своята власть." На туй и Янковъ взе да крещи: „Ние сме хора на Бърховната македонски комитетъ, избранъ отъ цѣлия български народъ и признатъ отъ цѣла Европа. Който не признава него, той (заклати пушката).." Чакаларовъ възрази на Гайкова: „Не

мисли, че имашъ пилци да гонишъ, защото и азъ имамъ бйръ-парчѐ брада, защото докато казвашъ които, които, азъ ще ти свърша работата.“ Съ туй се свърши. Тѣ излѣзоха и ние излѣзохме, и по разни посоки се разотидохме. Въ Дъмбени Янковъ пакъ ималъ препирни съ учителя Врякъ Търповски, който разубеди селянитѣ да не вървятъ подиръ Янкова, та нито не приеха четата му въ селото, а само него съ петима души.

Отъ тукъ Янковъ замина за Нестрамско и се упѫти за Гърция. Въ Атина е фотографиранъ съ двама първи предатели, които донасяха на гръцкото правителство, та бѣха пострадали толкова наши хора, между които и Ив. Поповъ.

Янковъ замина, а остава, за да сѣе раздори въ района, П. Гайковъ съ 7—8 души. Други отъ четницитѣ на Янкова отидоха при Коте, който го изпроводи до границата, и на него Янковъ предаде манлихеркитѣ си. Както е известно, Янковъ отъ Гърция се прибра въ София.

Въ Косинецъ ние поставихме Попова на чело на четата, която водѣше, следъ като бѣ заминалъ Попанчевъ, Митре Влашето.

Щомъ настана зимата, аскерътъ, за да може да прибере пушкитѣ и да унищожи комитетитѣ, настани се по села: въ Смърдешъ имаше 120 души: въ Руля — 70 души; въ Поздивища 90 души; Кономлади 110 души; въ Вишени до 150 души, въ Загоричани отъ 150 до 200 души; въ Костуръ 500 души, въ Хрупища 300 души; въ Нестрамъ 100 души и въ Биглища 200 души. Така обхванати главнитѣ пунктове, циркулирането на четитѣ не бѣше възможно; бѣ падналъ и снѣгъ та на четницитѣ не бѣше възможно да живѣятъ по планинитѣ, а по селата бѣше мѫчно да живѣятъ на купъ, понеже почти всѣка нощь турскитѣ войски бѣха принудени внезапно

да обикалятъ по нѣколко села въ една нощь и да претърсватъ една по една всички кѫщи по редъ. Отъ това и отъ студъ при нощнитѣ маршировки мнозина отъ аскера измрѣха и се поболѣха.

Въ това време (3. ноемврий), за да не изгубимъ четата въ нѣкое безцелно сражение, при тия мѫчни условия, създадени отъ лудориитѣ на Янкова, решихме да разпредѣлимъ четата на малки групички, които изпратихме по нѣколко пункта по селата, гдето бѣхме предписали на селянитѣ да приготвятъ скривалища за случай на нужда. Това бѣха дупки, издълбани въ земята, вънъ отъ кѫщата, съ отверстие за въздухъ. Въ скривалището се влиза отвѫтре, изъ зимника.

XVI.

Нови предателски афери. Войската прави обиски по селата. Положението става непоносимо. Насърдчение отъ Битоля. Женитѣ въ всичко помагатъ — и съ караулна служба нощемъ и денемъ. Духоветѣ се съживяватъ. Поведението на руския консулъ и на австрийския.

29. априлъ.

Следъ като така разпръснахме нашитѣ чети въ Корещата, писахме и на Ник. Андреевъ, който бѣше се загнѣздилъ въ селото си Мокрени и тамъ прекара почти цѣлата зима, сѫщо така да постѫпи съ четата си, която състоеше отъ 9 души. Понеже зимата бѣше настѫпила, имаше доста снѣгъ падналъ, сѫщевременно и аскерътъ бѣше заседналъ по селата и правѣше чести обиски, положението много тежеше на селянитѣ и дори ставаше мѫчително. Единъ день на 8. ноемврий въ селото Бобища квартируваше четата на Янковия войвода Петъръ Гайковъ, — всички 6 души. Гайковъ съ четата си се готвѣше да замине презъ Гърция за България и за това е искалъ пари отъ селския коджабашия срещу пушкитѣ,

които щѣлъ да остави. Коджабашията, кой знае подъ каква подбуда, обещава на Гайкова, че ще изпълни желанието му, но пъкъ за това да остане и тоя день въ селото. Презъ нощьта коджабашията известилъ на аскера въ Загоричани ($^3/_4$ часа до Бобища), и сутриньта четницитѣ се намѣрили заобиколени. Преди още да усѣтятъ, аскерътъ, предвожданъ отъ коджабашията и селския аза, се упжтва къмъ кжщата и даже успѣва да влѣзе и въ кжщата съ цель живи да ги залови. Поради тропота, станалъ единъ отъ тѣхъ, бившъ нашъ добъръ четникъ, увлѣченъ сетне отъ Янкова, по име Коста Чаушотъ; бѣше се събудилъ, и като вижда, че коджабашията влиза въ кжщата, гръмва и убива коджабашията и събужда другаритѣ си, които грабватъ оржжието и се започва стрелба, която трае презъ деня до пладне. Като видѣли четницитѣ, че турцитѣ напръскали кжщата съ гасъ и че вече я подпалили, Гайковъ съ 4-ма души излиза отъ вратата и ударя на щикъ, ала презъ първия редъ като миналъ, при втория редъ пада поваленъ заедно съ тримата си другари: Демиръ Кономладски (той бѣше въ най-първата чета, водена първомъ отъ Коте, сетне отъ Марко), Кузо Погончевъ (братъ на Петъръ Погончевъ) и още едно момче отъ Загоричани, — Георги. Коста Чаушотъ бѣше се изкачилъ на покрива, отъ гдето стрелялъ, и тамъ, ударенъ, пада и пламъцитѣ го обгръщатъ. А четникътъ Фани (Теофанъ), родомъ отъ Бобища, бившъ преносвачъ на пушки, понеже познаваше селото си, успѣлъ отъ кжща въ кжща да се избави. Тогава изгорѣха около четири кжщи и арестуваха две жени. Отъ аскера паднали около 14 убити.

По тоя случай Янковъ и С-ie обвиняватъ учителя Манолъ Розовъ, че ужъ той подстрекавалъ коджабашията да ги предаде, когато Розовъ едва що бѣше излѣзълъ отъ затворъ една седмица преди туй. А и вънъ

отъ туй положително се знае, че Розовъ никакъ не е билъ замѣсенъ въ тая работа.

Сжщия день бѣха заобиколени отъ войска селата Дрѣновени, Руля, Корчища, Косинецъ и Дъмбени. Въ Косинецъ бѣхъ и азъ съ Чакаларова и съ четирма четници, но като бѣхме скрити въ едно скривалище, понеже не обискираха кжщата, не ни намѣриха. Предалъ ни бѣше Дине Куцото отъ сжщото село, който по-после се призна. Той после презъ време на въстанието биде убитъ отъ аскера. Той ни бѣше предалъ, защото бѣха обещани за Чакаларова 200, а за мене 100 лири.

Поради честитѣ обиски, отъ смжтнитѣ понятия, които посѣ Янковъ съ своята агитация, и разцеплението, което предизвика, бѣ се разклатила у селянитѣ вѣрата въ едно близко въстание. Па и честитѣ обиски докараха народа въ една апатия спрѣмо дѣлото и ржководителитѣ, така че остана да ни прибиратъ и подкрепятъ само най-добритѣ ни приятели и роднини, и то само въ селото Дъмбени, като екзархийско, а сетне и въ Косинецъ.

Ние видѣхме, че може всичко да се изгуби, ако върви все тъй, че може и да загинемъ случайно, та решихме първомъ да се раздѣлимъ съ Чакаларова: той остана въ Дъмбени, азъ отидохъ въ Смърдешъ, гдето имаше аскеръ, за по-сигурно. Поповъ по това време бѣше въ Жупаница съ четирма, а Митре Влашето съ петима души бѣше останалъ въ планината „между мечкитѣ“. Живѣеше подъ една плоча въ една стена; тамъ нощували мечки около тѣхъ, лошо, никой не имъ носилъ хлѣбъ. Затова Митре замина въ Долнята Преспа, гдето Коте бѣше ходилъ, и тамъ тури здрави основи на организацията въ селата Търново, Граждано, Орово и др., гдето до тогава нищо не бѣше направено. Тамъ Митре прекара до края на месецъ януарий. После,

въ време на въстанието, тия села бидоха съвършено изгорени. За да може да бжде по-последователенъ, Митре съ четата си предприе да унищожи прочутия Селфобегъ, който имаше чифлици въ Долня Преспа (Буковикь, Оровникъ и др.). Митре го пресрѣща между Буковикь и Лжкъ, и следъ единъ часъ бой съ другаритѣ и сейменитѣ му, уби двама сеймени, а бега нарани тежко, а сжщо и другаря му, пакъ единъ бегъ. Бегътъ остана живъ. Съ туй Митре се препоржча предъ селянитѣ като народенъ деецъ.

Между туй азъ и Чакаларовъ преди да се раздѣлимъ писахме въ Битоля, какъ положението е нетърпимо, и искахме, да ни обяснятъ, да ли ще има нѣкакво движение на пролѣть и въобще, какво да се прави при такова положение. Отговориха ни да изпратимъ четитѣ къмъ Леринско и Воденско, а ние да заминемъ презъ Гърция и да оставимъ само нѣколцина легални хора, които да съобщаватъ въ Битоля, какъ стоятъ работитѣ. Ние на това не се съгласихме, като отговорихме, че ние тукъ сме родени, тукъ и ще умремъ, като предпочитаме да станемъ жертва на мжчното положение. Тогава отъ Битоля се получи едно окржжно до селата, въ което за насърдчение се казваше, че трѣбва да имаме още малко търпение, че часътъ на борбата е наближилъ и пр. Това се получи предъ Божикь. Преди туй, презъ ноемврий ни писаха да имъ опредѣлимъ човѣкъ за окржжния конгресъ, който се проектиралъ презъ коледнитѣ праздници. Ние отговорихме, че само азъ и Чакаларовъ можемъ да бждемъ делегати. На това не ни се отговори дълго време, и когато ние пакъ попитахме по тоя въпросъ, отговори ни се, че конгресътъ се състоялъ вече и безъ насъ. Конгресътъ наистина се състоялъ въ Солунъ, но той не билъ окржженъ, нито общъ македоно-одрински конгресъ, както е трѣбвало, а е билъ

конгресъ на нѣколко градски ржководители и учители, слабо запознати отблязу съ състоянието на работитѣ. Отъ града Кукушъ е имало единъ представитель, отъ цѣло Битолско пакъ единъ, и пакъ градски ржководитель, Лозанчевъ.

Вече предъ Божикь ни се писа отъ Битоля, съ шифъръ, да заминемъ само ние, че тая пролѣть нѣма да мине безъ движение. Въ следствие на това ние съ окржжни, понеже лично не можехме да се движимъ по селата, обяснихме на населението, че това мжчително положение нѣма дълго да трае и че скоро ще достигнемъ до крайната цель.

Презъ ноемврий войската, като обискираше въ с. Статица, улови единъ бившъ Котевъ четникъ, Коле Славчето, който изказа и предаде селскитѣ пушки на брой около 30. Аскерътъ много звѣрски изтезава около 12 души селяни, които сетне лежаха въ затвора въ Костуръ до амнистията презъ февруарий месецъ. Пушкитѣ бѣха складирани въ гората, за да не попаднатъ въ турски ржце. Но Геле Търсянски, другарь на Коте следъ Търсянската афера (19. май 1902), за да не бждатъ пушкитѣ у наши хора, една нощь, като влѣзълъ въ селото, уловилъ нашитѣ хора, на които бѣха повѣрени пушкитѣ, взелъ отъ гората на сила пушкитѣ и ги оставилъ у Коле Славчето. Сетне Коле Славчето ги предаде на турцитѣ. Геле после биде убитъ, къмъ 25. мартъ 1903 г., отъ хора, изпратени отъ Сарафова, понеже селото Арменско бѣше пропищѣло отъ сжщия тоя Геле.

Селянитѣ се окуражиха малко. Аскерътъ, уморенъ да изтезава и да прави претърсвания, поспрѣ малко. Въ туй време се пръсна слухъ презъ февруарий, че нѣкакви реформи се даватъ. Турцитѣ почнаха сами да говорятъ, че султанътъ дава правдини и пр. Чу се, че Австрия и Русия налягали за реформи, че рускиятъ царь

пратилъ пари, помощь за бѣжанцитѣ. Всичко туй съживи надеждитѣ.

Тогава много се съживиха и усилиха женскитѣ дружества, ржководени отъ селскитѣ учителки, особено въ Дъмбени и Косинецъ. Женитѣ не само че не прѣчеха на мжжетѣ, но даже въ време на обискъ прикриваха пушки, припаси и самитѣ четници. Понеже мжжетѣ не можеха да караулятъ, тъй като аскерътъ убиваше безцеремонно когото сварѣше нощно време, ако е мжжъ, затова женитѣ, организирани съ десетници-жени на чело, редомъ караулѣха нощно време на край село — по 2-3 жени на всѣки край, отъ гдето се предполага, че ще дойде аскеръ, и обаждаха своевременно всичко. И презъ дена пазѣха, — мжже и жени смѣсено.

Така вървѣ до срѣдата на януарий 1903 г. Времето се поправи, и ние се събрахме около 12 души пакъ наедно и почнахме пакъ да обикаляме по селата. Тогава азъ съ четата на Митре за пръвъ пжть въ с. Врънникъ турихъ основи на организацията, та поставихъ управително тѣло, членове, десетници; купиха си въ течение на единъ месецъ 30 пушки — толкова бѣха и работницитѣ. Правихме общи събрания, въ които четѣхме окржжнитѣ отъ Битоля и съ пѣсни и „ура" завръшвахме събранията. До тогава още „ура" не бѣше познато и правѣше впечатление, като викахме ура и ги карахме и селянитѣ да викатъ. Сега и женитѣ и децата знаятъ ура. Замѣнихме и пѣснитѣ, които дотогава се пѣеха, пѣсни на арнаутски припѣвъ, съ български военни и училищни пѣсни. И съ това много се съживяваха хората. Така до месецъ май.

На 23. февруарий Смърдешкиятъ аскеръ се дигна отъ селото и отиде та се установи въ Дъмбени, гдето имаше единъ таенъ предатель та по негови доноси често ставаха обиски. Аскерътъ най-сетне, изморенъ да ходи

по обиски въ Дъмбени, решава трайно да се настани тукъ. Дъмбенци, подклаждани отъ насъ, не даваха на аскера здравитѣ кѫщи; аскерътъ се опита на сила да се установи въ по-добритѣ кѫщи. Поради туй стана на 24. февруарий смутъ: женитѣ се сбиха съ аскеритѣ, като отидоха да ги изгонятъ отъ кѫщата, въ която бѣха заседнали. Женитѣ именно, като искали войницитѣ да навлѣзатъ въ кѫщи, взели да викатъ жени отъ цѣлото село, събрани отъ десетницитѣ. Искали да се явятъ при юзбашията, за да му изложатъ, защо не желаели да се установяватъ войници въ срѣдъ село, а именно, че не можели свободно да си отиватъ на вода, по работа и пр., та затова искатъ аскерътъ да бѫде на края на селото. Войници не ги пускали при юзбашията, и взели да тласкатъ, женитѣ се противили, и една извикала: „Що ги гледате тия кучета, вземете камъне и удрете!“ Почнали женитѣ да хвърлятъ съ камъни. И тогава било заповѣдано на аскера да стреля. Така и стана, а пъкъ на помощь на женитѣ се притичатъ нѣкои мѫже, че захванали и тѣ да хвърлятъ камъне. Като виждатъ женитѣ, че отъ куршумитѣ една жена, Мисовица Влаинката (българка, женена за Мико Влашето) е тежко ранена, и Юмбрукова, жена, леко ранена въ главата; едно момче тъй сѫщо леко ранено и др., уплашени отстѫпиха. На другия день отъ цѣлото село — мѫже, жени и деца — около 300 души тръгватъ да се оплакватъ въ Битоля. Тукъ рускиятъ консулъ ги изруга, като имъ каза, че докато не изгонятъ четитѣ, които криятъ, нѣма милость за тѣхъ. „И нашиятъ царь ще остави турския царь да ви изколе“ — казалъ той. Учительтъ отъ с. Дъмбени, Кирякъ Търповски, му отговорилъ: „Ние никога нѣма да предаваме четитѣ, защото ние всички сме комити“. Отъ тукъ отиватъ при австрийския консулъ, който по-любезно ги посрещналъ, посъвѣтвалъ ги, да не си преда-

ватъ пушкитѣ, защото само съ тѣхъ щѣли да могатъ да се освободятъ, и най-сетне имъ далъ два наполеона за пжть".

Аскерътъ остана въ Дъмбени. Дойде комисия въ Дъмбени, обвини нѣкои аскери, защото сж стреляли, и изпратиха после правителственъ докторъ, който излѣкува раненитѣ. — Селянитѣ на пукъ не клаха никакъвъ добитъкъ, нищо не даваха, и затова аскерътъ бѣше принуденъ всичко да си набавя отъ Костуръ.

XVII.

Помирение между екзархисти и гъркомани. Борисъ Сарафовъ съ четата си пристига въ Костурско.

2. май.

Въ следствае на агитацията, която бѣше захваната отъ по-рано, и въ следствие на арестуванията на много костурчани въ Гърция, гонението на българитѣ, спънкитѣ за пренасяне оржжие, поведението на владиката и пр., много се усили агитацията, за да се отцепятъ селата отъ патриаршията. На 24. февруарий се срещнахме съ Кокарева отъ Ресенско и съ него отидохме въ Смърдешъ, тъкмо следъ дигането на аскера, за да подигнемъ духа на населението, отпадналъ поради дългото стояне на войската въ селото.

Въ едно събрание на 28. февруарий се реши, да се помирятъ екзархисти и гръкомани, които повече отъ 12 години помежду си враждуватъ. Екзархиститѣ нѣмаха черкви, черкуваха се въ училищата; нѣмаха камбана и пр. и пр. Борбата бѣше много ожесточена. Помирението стана въ смисълъ: гъркоманитѣ отварятъ черквата и за екзархиститѣ та редомъ да се черкуватъ, а така сжщо и свещеницитѣ имъ да служатъ въ черквата. Мъртъвцитѣ екзархисти да се опѣватъ въ черква. А пъкъ и двѣтѣ партии се нагръбватъ да изплатятъ селския дългъ, който бѣше повече отъ 500—600 лири. 28. февруарий

въ споменъ на това помирение се отпразднува като паметенъ день.

Подиръ това съединение около две седмици цѣлото село призна екзархията. По Смърдешъ се поведоха и другитѣ села; повечето отъ тѣхъ подадоха заявления до правителството, че ще признаватъ екзархията. Това ставаше презъ мартъ, и тогава станаха екзархийски и Косинецъ, Смърдешъ, Въмбелъ, Връбникъ, Жупаница, Апоскепъ, Габрешъ, Кономлади, Бабчуръ и др.

Свърхъ всичко туй дохожда къмъ 17. мартъ Сарафовъ съ четата си. Самото име на Сарафова бѣ достаточно да въодушеви селянитѣ и да ги накара да се изпълнятъ съ надежди, толкозъ повече, че се потвърдяваше нашето съобщение, че въстание ще има. Па и туй, че заминалитѣ на чужбина костурци по наша покана (по заповѣдь отъ Битоля) взеха на тълпи да се връщатъ, вече увѣри хората, че сериозно се готви борба. Трѣбва да кажа, че Давидовъ дохожда презъ декемврий до с. Мокрени, отъ гдето писа на Чакаларова да дойде да се срещнатъ, но срещата не можа да стане, понеже тогава бѣше мжчно да се движи човѣкъ та отъ тамъ Давидовъ, безъ да може да се види съ насъ, замина презъ Арменско за Преспата и Ресенско.

Енергичниятъ тонъ и живостьта на Сарафова много подействуваха върху селянитѣ, и тѣ вѣрваха въ сполуката на дѣлото. Сарафовъ говорѣше и на женитѣ, че тѣ не трѣбва да охкатъ за мжжетѣ си, че не трѣбва да ги спиратъ въ работата имъ и пр. Всички викаха ура! възхитени до нѣмай-кжде. Само съ това въодушевление, което царуваше тогава, може да се обясни, защо всичкитѣ околни на Смърдешъ села бѣха се дигнали да помогнатъ на Смърдешъ въ боя, който стана, когато бѣше Сарафовъ тамъ, както ви го е описалъ Ив. Поповъ[1]).

---

[1]) Вижъ въ споменитѣ на Ив. Поповъ за това страшно премеждие на селото Смърдешъ.

Още на 16. февруарий въ Апоскепъ стана едно събрание на центровитѣ водители, въ което се обмисли, какъ да се подготви въстанието и какво да се върши презъ първия день на въстанието. Има и спазенъ протоколъ отъ това събрание. Духътъ се усили следъ амнистията, че се освободиха много добри сили, между които бѣха и Попъ Трайковъ и Мих. Николовъ, затворенъ подиръ Янковитѣ гюрултии. Попъ Трайковъ тъкмо бѣ станалъ постояненъ ръководитель четникъ, бѣхме му облѣкли четнишки дрехи, и на другия день — на 28. февруарий стана реченото сражение въ Смърдешъ.

Следъ като мина тая афера и бѣхме раздѣлили четитѣ, заминахме съ Сарафова въ Смилево на конгреса — 3. априлий.

Подиръ насъ ръководителитѣ на четитѣ Попъ Трайковъ и Манолъ Розовъ, който бѣ станалъ нелегаленъ (до тогава учитель въ родното си село Бобища), се залавятъ сериозно да подготвятъ населението за борбата като обикалятъ селата, сформируватъ селскитѣ чети, взиматъ ги на упражнения и пр. — Поповъ си водѣше своя чета.

XVIII.

Смилевскиятъ конгресъ.

Той бѣше свиканъ отъ Бятолското началство повече по настояването на Сарафова. При обясненията, които станаха по предстоящето въстание и по размѣненитѣ по туй мисли. видѣ се, че организацията слабо е подготвила въстанието не само въ Битолско, но още повече въ другата часть на Македония. Почти наполовина отъ присътствуващитѣ се изказа, че **никакъ** не съ подготвени за **въстание**, и когато стана въпросъ да се обясни, защо преди да се вземе мнението на отдѣлнитѣ районни ръководители се взело решение въ Со-

лунския конгресъ за въстание, Лозанчевъ не можà да даде прѣмъ и сѫщественъ отговоръ. Той главно се основаваше върху туй, че въ писмата на отдѣлни районни водители се изтъквала нетърпимостьта на положението. Затова Лозанчевъ счелъ за излишно да свика окрѫженъ конгресъ. Когато нѣкои отъ присѫтствуващитѣ категорично заявиха, че нѣма да взематъ участие въ плануваното въстание, защото не искали да водятъ народа на касапница (тѣ бѣха: Петър Ацевъ, район. войвода въ Прилепско, Никола Петровъ — въ Мориховско и др. нѣкои), Лозанчевъ каза: „Господа, и да не искамъ азъ да се подига въстание, болшинството въ конгреса пакъ щѣше да ми го наложи." Като видѣ Сарафовъ при тѣзи спорове, че въстанието е много прибързано, а пъкъ знаеше, че въ нѣкои мѣста не можеше да се спре, тъй като и турцитѣ бѣха взели всички мѣрки, за да парализиратъ действията на комититѣ, обърна се къмъ Лозанчева, другаритѣ му пъкъ и къмъ Груева и имъ каза: „Това се вижда, че народътъ не е подготвенъ за борба, и грѣхътъ да ви е на душата, че ще опропастимъ народа. Ето до това положение докарахте, като държахте хората въ неизвестность по вашитѣ дѣла и вашата подготовка. Знайте, че въстанието е прибързано, и то по-скоро е едно престѫпление, отколкото дѣло за сполука. При все че е така, ние сега вече не можемъ да се върнемъ назадъ, — чужденцитѣ сѫ дошли вече отъ чужбина, агитацията е вече усилена и за това ние сме принудени да го приемемъ, да подкараме усилено подготовката, защото иначе ще ни приберагъ и пушкитѣ и срамно ще свършимъ".

На това отгоре Груевъ (председатель на конгреса) възрази: „Бе хора, не си губете времето да разрешавате въпроса, ще ли има въстание, защото той е решенъ — бит-тй давасъ. Сега говорете по въстание-

то, какъ да го правимъ и кога, не по день и по време". Следъ това вече по речения въпросъ дебатитѣ се прекратиха. Тогава се обърнаха и тѣзи, които не бѣха съгласни и никакъ не бѣха подготвени, поискаха наставления, какво да направятъ, за да подготвятъ и тѣ колкото се може районитѣ си. Следъ това си заминахме. Изпускамъ тукъ други подробности за Смилевския конгресъ, понеже Ви ги е разказалъ Слав. Арсовъ.

Стана мѣстенъ конгресъ въ Дъмбени, гдето се съобщиха нѣкои отъ решенията на конгреса, и вторъ мѣстенъ конгресъ въ Блаца. Всички смѣтаха, че въстанието скоро ще бѫде, и за туй усилваха приготовленията. Между туй стана Смърдешката нещастна афера, която тежко повлия на населението.

XIX.

Изгарянето на Смърдешъ. Турскитѣ жестокости въ Смърдешъ и околнитѣ села. Тежкитѣ последствия за дѣлото. Сражение съ турцитѣ при с. Желево.

3 май.

Това бѣше на 8. срещу 9. май. По това време ние бѣхме къмъ Блаца, за да направимъ втория мѣстенъ конгресъ, който и стана. Чакаларовъ и Попъ Трайковъ заедно съ четирма, дошли отъ Гърция, бѣха се върнали обратно отъ Блаца за Дъмбени. Това бѣше на 8. май. Къмъ пладне видѣли отъ Дъмбенскитѣ караули, че около 150—200 души войска се движела отъ пѫтя за св. Недѣля по пѫтя къмъ Косинецъ. А пъкъ орачи нѣкои съобщили на четата въ Дъмбени, че войската има и два топа. Чакаларовъ и Попъ Трайковъ се разпоредили да известятъ въ Косинецъ и Смърдешъ, да се вематъ мѣрки, и ако е четата (центровата чета) тамъ, да излѣзе въ гората, и селянитѣ да бѫдатъ прибрани, за да не стане нѣкакъвъ обискъ и откриятъ пушкитѣ. Тъкмо, когато получили известието, центровата чета, Смърдешката, била

въ селото си, водена отъ Дичо Андоновъ, и тъкмо е била събрала селянитѣ, за да се уредятъ селскитѣ чети. Проектирани бѣха въ Смърдешъ три чети по 50 души всѣка. Известили на войводата и той се разпоредилъ да поставятъ отдѣленъ караулъ, за да продължатъ работата си. И селянитѣ, спокойни, гледали си работата. Часъ и половина преди мръкване дотърчалъ говедарьтъ откъмъ Косинския пжть и известява, че аскерътъ наближава. Войводата съ трима отъ четницитѣ излиза отъ селото и презъ Пецеровския трапъ се отправя за планината. Аскерътъ преди да наближи селото, се разпредѣля на две части, едната заема върха „Шестье" (на Спасовдень на тоя върхъ излизатъ хората, играятъ хоро и бератъ здравецъ), а другата ударя откъмъ джадето, за да обхване долната страна на селото. Войводата, още не успѣлъ да достигне до планината, билъ съгледанъ отъ аскера на върха Шестье и му отворилъ огънь. А пъкъ долнята половина, съ която били топоветѣ, отъ тамъ стреляла по него и съ топоветѣ. Войводата Дичо, като вижда, че пжтьтъ откъмъ Шестье е заетъ, ударя къмъ чешмата „Бѣли кла̀нци" (Бѣли кладенци). На чешмата е имало вече нѣколцина турци, слѣзли итъ върха Шестье да заловятъ позиция въ каменацитѣ откъмъ Бѣликладенци, ала момчетата ги предварили, отворили имъ огънь и ги накарали да отстжпятъ, така че пжтьтъ за отстжпление билъ свободнъ и вече мръкнало; тѣ хващатъ гората „Бучье" и се избавятъ. Аскерътъ, понеже до мръкване не умѣ да заобиколи селото, затова едната страна на селото откъмъ Брезница остана презъ нощьта свободна. Нѣколко часа следъ първитѣ гърмежи турцитѣ бѣха спрѣли да гърмятъ, а следъ полунощь почнали да гърмятъ съ залпове първенъ отъ пушки върху селото, а после и съ топоветѣ. Селянитѣ, които следъ като изминалъ войводата, се бѣха

разотишли въ кжщитѣ, не допускали, че турцитѣ ще нападатъ да горятъ селото, та нощнитѣ гърмежи, които продължавали два часа, взели ги само за подплаха, понеже и гранатитѣ (топоветѣ били горски) не направиха нѣкакви повреди. Сутриньта на разсъмване турцитѣ повториха залповетѣ съ пушки и топове и сжщевременно обиколиха селото и откъмъ Брезница. Не минало много време, засвири тржбата — имало е аскеръ вече до 700 души — и аскерътъ се впуска върху селото. Селянитѣ работници не могли веднага да се сѣтятъ, що става, понеже нѣкои отъ тѣхъ били въ скривалища, пъкъ и не предприемали нищо, защото нѣмали и заповѣдь. Като навлѣзли турцитѣ въ селото отъ разни страни, почнали да чупятъ вратитѣ по кжщитѣ и да влизатъ вжтре. И тенекии съ гась, каквито се намѣрили въ кжщитѣ и дюкянитѣ, разливали по дъскитѣ на кжщитѣ и подпалвали. Огъньтъ, избухналъ едновременно отъ всички страни, биде усиленъ отъ вѣтъра, който отъ нѣколко дена силно духаше. Пламъцитѣ почнаха да обхващатъ всички кжщи. Настана голѣмъ уплахъ между хората, и тѣ се разпръснаха низъ улицитѣ. Въ това време аскерътъ и башибозукътъ, който презъ нощьта бѣше достигналъ отъ арнаутскитѣ села изъ Дѐволта, почнаха наредъ да убиватъ, кой съ пушка, кой съ сѣкира, кой съ камъни. Догдето селянитѣ отрезвѣятъ и се посъбератъ, за да вруматъ мѣрки, почти цѣлото село бѣше въ пламъци. Изъ кжщитѣ не може да се излиза отъ димъ, пламъци и отъ башибозука и аскера, които не щадѣха никого. Жени на тълпи бѣха се събрали на нѣколко пункта, за да могатъ взаимно да се пазятъ и по-лесно да се отървавать. Тъй напр. Чакаларовата сестра Зоя, везѣла знамето въ деня, когато дошла войската, и била го прибрала, отишла на сутриньта да го прикрива заедно съ тетка си София въ една плевня. Като се

върнали назадъ, преоблѣкли се въ селски дрехи, и понеже кжщата на тетка ѝ бѣше на края, тѣ затуй излѣзли отъ тая кжща и се премѣстили въ кжщата на Репацовъ по къмъ срѣдата на селото. Тукъ заварили около 7—8 жени, които бѣгали отъ смъртьта. А когато почнало да гори селото, отъ крайнитѣ кжщи дофтасали въ сжщата кжща още и други жени, та се набрали до 20-тина жени. Като достигнали турцитѣ до кжщата, влѣзли около 10-тина наведнажъ въ кжщата, за да плячкосватъ. Съглеждатъ Чакаларовата сестра Зоя и братовчедка ѝ Динка Митрушева, дъщеря на тетка ѝ София, и право уловили женитѣ и почнали да ги теглятъ съ себе си, да ги търгатъ. Тѣ не се давали и викали за помощь другитѣ жени. Притекли се на помощь майката на Динка и по-голѣмата сестра. Изтръгватъ ги изъ ржцетѣ имъ. Следъ това излѣзли турцитѣ отъ кжщата, подиръ нѣколко минути пакъ се завърнали и пакъ уловили сжщитѣ. Почнали да ги теглятъ за ржцетѣ, пакъ упорствували и съ помощьта на женитѣ пакъ се изкопчили. Единъ между турцитѣ защищавалъ момитѣ и ругаялъ войницитѣ, защо да посѣгатъ на честьта, ала не слушали. Тогава опитали да обезчестятъ двет̀ѣ моми, но имало дърва, та тѣ се заловили за дървата тамъ и се опирали. Биели ги по ржцетѣ, но тѣ съ голѣма сила се защищавали. Единъ ѝ завидѣлъ на чехлитѣ на едната; дала си чехлитѣ. Но и съ това не се задоволили, почнали да ѝ говорятъ мръсни думи и успѣли да я откачатъ отъ дървото и да я откаратъ на пжтя. Почнали да викатъ на помощь, и майката на Динка съ по-голѣмата дъщеря се притичатъ на помощь. Тогава съ единъ залпъ нараняватъ майката на Динка и съ единъ ножъ замахнали на Динка и ѝ отрѣзали малкия пръсть. И тя се развикала, но въ туй време другъ гръмва и я убива на мѣсто. Други се впущатъ по Чакаларовата сестра, из-

лиза една баба, за да я защити; гръмватъ — и пада и бабата, гръмватъ и по Зоя и я ударятъ въ ржката, и тя измжчена и изплашена пада между труповетѣ. Всичко туй става на чардака вжтре въ кжщата. Следъ това турцитѣ се дръпнали. Единъ я дигналъ, като я хваналъ за косата, но следъ това я пусналъ — по-мислилъ, че е мрътва. Турцитѣ си излѣзли. Имало една друга, легнала между труповетѣ, за да я вematъ за мрътва, дано се избави. Следъ като си отминали турцитѣ, свѣстила се Зоя и помогнала на тетка си, която била ранена, та успѣватъ да се домъкнатъ въ една градинка, близна до кжщата. А пъкъ турцитѣ на излизане отъ кжщата хванали мжжа ѝ на София и го заколватъ на пжтя до кжщата. И жена му, на излизане отъ кжщата вижда трупа на мжжа си. Така се спасиха Чакаларовата сестра и тетка ѝ.

На друго мѣсто били събрани пакъ нѣколко жени, и турцитѣ, като убивали и влизали низъ кжщитѣ да грабятъ, една отъ женитѣ извикала на другаркитѣ си: „Що ги гледате тия кучета, вземете колове да ги биемъ!“ И тъкмо се опитала да грабне единъ колъ, — единъ турчинъ я ударя съ сѣкира по темето и ѝ разцепва главата. Влизатъ турцитѣ въ друга кжща, обиратъ всичко и искали пари отъ женитѣ. Тѣ, като нѣмали и отказвали, тѣ ги заплашвали, че ще ги убиятъ. Една млада невѣста въ отчаянието си извикала: „Удри и убий ме, но нѣма пари!“ И той гръмва и куршумътъ я пронизва подъ десната гржда. Но тая невѣста, както и Донкината майка, сетне се исцѣриха и сж живи.

Въ други кжщи, гдето се бѣха събрали нѣколко души роднини, влиза аскерътъ и безцеремонно убива три етърви, които падатъ на чардака, сетне една невѣста, дъщеря на едната отъ убититѣ, две момичета пакъ отъ сжщата кжща, — едното 8-годишно момиче,

а другото 12-годишно, и едно момче на 11 години, — 7 трупа отъ семейството на Дульови: Гаковица, Василица и Кръстовица Дульови; София — невѣстата, Мара, Динка и Сотиръ. Единъ старецъ на 80 години, като горѣла кжщата, излѣзълъ съ едно двегодишно внуче на ржце. Турцитѣ му искали пари, той нѣмалъ. Взели да го колятъ, той пъкъ взелъ да казва: „колете, колете, ама московецътъ ето го задъ България"!. — „Московецътъ ли?!" И гръмватъ та убили и него и детенцето. Старецътъ е Дѣдо Тасето-Костанинъ.

На семейството Узунови влизатъ въ кжщата, убиватъ домакина Наумъ, жена му, дъщеря му и малкото му дете на 12 години — счупватъ му съ куршумъ кокала на кръстчето. — Детенцето биде изцѣрено после въ болницата въ Битоля.

На нѣкои сж отрѣзали ушитѣ, за да дадатъ пари, — и после сж бивали избивани. Други сж клани съ сѣкири. Имало е между башибозука дори и 12 годишни деца, които пъкъ съ камъни убивали нѣкои. Има убити отъ падналитѣ, догоряващи стрѣхи, когато бѣгали по улицитѣ. Има и изгорени живи, а и убититѣ после сж изгорѣли отчасть, на половина и пр. Една жена, ударена право въ корема съ граната, Христовица Чолакова, червата ѝ разпръснати — и при все туй 24 часа се е мжчила и викала за помощь. Нѣкои се удушили въ скривалищата, понеже паднала стрѣхата преди да излѣзатъ. Има изгорени по лицето, ржцетѣ, но останали живи. Едно момченце, Василъ Малчовъ, 6 годишно дете, останало живо, а всички негови — майка, три баби, една негова малка братовчедка избити. Въ време на сѣчьта, понеже турцитѣ бѣха заети съ плячкосване, по-голѣмата часть отъ населението успѣ да се избави, да излѣзе отъ селото. Добитъкътъ бѣше оставенъ; сетне го караха по арнаутскитѣ села разни малки турчета, които бѣха дошли съ бащитѣ си на плячка.

Майка ми и сестра ми се прибрали въ една погорна кѫща, гдето бѣха въ по-първото сражение на 28 мартъ плячкосали та не отишли мнозана да плячкосватъ. Лесно можали да се избавятъ, понеже е крайна махала. Всички, които бѣгаха, бѣгаха въ гората. Женитѣ ги пускаха. Нѣкои жени сѫ събличани по риза, ограбени, а нѣкои и съвсемъ голи оставени. Огъньтъ, който трая седемъ часа, погълна цѣлото село съ изключение на 67 кѫщи (отъ 300). Една махала бѣше цѣла останала; биглицкиятъ каймакаминъ, като вижда само въ една кѫща споменатитѣ 7 трупа, за да не стане изследване, подпалва я, и цѣлата махала изгаря.

Всички убити сѫ около 85 души, ранени около 50 души, отъ тѣхъ много останаха сакати. Пропаднаха при изгарянето около 80 пушки и 12—13,000 патрони. Имахме около 30 кила динамитъ, но той биде спазенъ отъ една жена, и около 25 бомби се запазиха. Турцитѣ се дръпнаха предъ вечаръ. Войводата Дичо билъ далечъ, — $2^1/_2$ часа отъ селото, и като чулъ гърмежитѣ, изпратилъ известие въ Брезница да съобщатъ на околнитѣ села, че става нѣщо въ Смърдешъ та да се притекатъ на помощь, ако има нѣкоя чета на близу. Брезничани нищо не известили. И Въмбеляни, които всичко сѫ гледали, какво става въ Смърдешъ, изплашени, нищо не известили на селото. Едно момче отъ четницитѣ, което останало надъ селото въ гората (не успѣло да отиде съ Дичо), следъ като се дръпналъ аскерътъ, отишло въ Дъмбени, гдето известило на Чакаларова и Попъ Трайкова, че Смърдешъ е изгоренъ. Чакаларовъ веднага взима дъмбенската центрова чета, водена отъ Кършакова, и дъмбенската селка чета, и се упѫтили на помощь на Смърдешъ. Въ планината пресрѣщатъ ги избѣгалитѣ семейства, и тѣ взели да ги прибиратъ на едно мѣсто. Чакъ на другия — третия день можаха да се

изнамѣрятъ и разбератъ кой живъ, кой мъртъвъ, майки оставили децата си и пр. Четитѣ слѣзли въ селото, за да задигнатъ неизгореното жито и да го занесатъ въ близкитѣ села Дъмбени, Габрешъ и Брезница, гдето се бѣха настанили нещастнитѣ смърдешани. На другия день, 10 май башибозуцитѣ пакъ навлизаха въ селото, да грабятъ наново — около 800 души башибозуци — пакъ отъ Деволта. Четата отъ 15 души имъ отвори огънь и ги върна, а на другия день пакъ сѫщото сториха. Мъртвитѣ не бѣха погребени до 3 дена, въ следствие на което се бѣше умирисало цѣлото село; нѣкои тѣла бѣха вече на разлагане. Четата не оставаше да се погребватъ, защото чакала комисия да дойде. Тя дойде, турска комисия отъ Битоля. Комисията прегледа и — нищо. А убититѣ бидоха закопани, кой гдето бѣше падналъ. Ужасна картина. Тукъ купчина оплакватъ умрѣлитѣ, други ги закопаватъ, тукъ нѣкой копне заровени пари, дрехи, тамъ нѣкои ни кълнатъ, че сме се родили въ тѣхното село, други не могатъ си обясни, отъ где имъ дошло това нещастие, трети казватъ, че безъ това не може.

Като се свърши това, смърдешани се разпръснаха по други села — голи, боси, гладни, и станаха тежесть на околнитѣ села. Това парализира работницитѣ, четитѣ мѫчно се прибираха по селата, защото мѫчно се прехранваха. Смърдешъ като нещастие бѣше голѣмъ ударъ за всички околии. Уплашени, селянитѣ не прибираха четитѣ въ селата, за да не ги постигне участьта на Смърдешъ. И четитѣ повече прекарваха въ горитѣ. Ентусиазмътъ отстѫпи мѣсто на отчаяние, гледаха мрачно на бѫдещето — обща загриженость. Съ четитѣ обикаляхме по селата. Отидохме въ Пцодери и Желево, за да накажемъ нѣкои предатели. Попъ Трайковъ и Митре отидоха въ Желево, азъ пъкъ, Чакаларовъ и Поповъ въ Пцо-

дери, но ние се върнахме. Митре и Попъ Трайковъ бѣха предадени и ние се притекохме на помощь. Въ сражението падна отъ наша страни Кръсто отъ Статица, а ние убихме около 10—12 турци, между които и нѣколко кавалеристи, които искаха да заематъ позиции задъ гърба ни.

Разядосани турцитѣ отъ неуспѣха, (това става къмъ 22—24 май) — бѣха на брой около 1500 души отъ Леринъ, аскеръ, — се впустнаха въ селата Статица, Поздивища, Кономлади, Черновища и Дрѣновяни, — безбожно изтезаваха и грабѣха та събраха до 100 пушки отъ тия села. Въ Кономлади толкова безбожно биха Попъ Сотиръ, екзархийски свещеникъ, че месата отъ краката му бѣха окапали и само кокали останаха; Христо, азата отъ Кономлади, е обѣсванъ надолу съ главата, но пакъ нищо не изказали. Понеже бѣха много изтезавани, не ги затвориха, а забраха други 24 души отъ тия села и ги откараха въ Битоля, отгдето осѫдени ги прекараха въ Диярбекиръ, отъ гдето тепърва сега — на 5 априлъ 1904 г. — бѣха освободени и се връщатъ, — още сѫ на пѫть. Отъ тѣхъ има измрѣли.

Когато ставаше измѫчването, за да можемъ да спремъ бурята, решихме да нападнемъ аскера, ала това не се изпълни, защото войската бѣше много и се боехме, да не продължимъ аферата повече. А вмѣсто това предписахме на всички села да излизатъ четитѣ да нощуватъ вънъ отъ селата по планинитѣ, за да не бѫдатъ хванати и да се принуждаватъ вследствие на изтезания да предаватъ пушкитѣ. И тази мѣрка не подхождаше за времето, защото аскеритѣ започнаха и по планинитѣ да обикалятъ. Трѣбваше селянитѣ или да се сражаватъ съ войската, или да бѣгатъ. Положението бѣше непоносимо. Бѣхме въ Дъмбени, къмъ 26—27 май, азъ Чакаларовъ и Попъ Трайковъ съ четитѣ на

Кършаковъ и Дичо. Въ Дъмбени тъкмо тогава дойдоха отъ Гърция около 30 души четници, за да вематъ участие въ въстанието. Тѣ бѣха отъ Костурско и между тѣхъ бѣха и Нако отъ Шестеово (Янковъ го бѣше изпратилъ да пали Сетома, но не успѣлъ, — погнатъ отъ аскера минава въ Гърция. Преди да замине въ Гърция, шуреятъ му уби Стасо отъ Шестеово, другарь на Вельо и сетне заедно съ Нако забѣгватъ въ Гърция). Ние, понеже знаехме неговитѣ дѣла, поканихме го, да го изследваме. Отредихме двама души, като имъ казахме да го доведатъ или пъкъ, ако не дохожда, да го застрелятъ публично предъ цѣлата чета. Той отказалъ — и билъ застрелянъ всрѣдъ село предъ другаритѣ си отъ 30 души.

XX.

Сражението при Локвата и Виняри.

4 май.

Следъ това стана сражение при Локвата и Виняри (върхове на Смърдешката и Дъмбенската планина) на 31. май, въ сѫбота.

Като видѣхме че оная мѣрка не подхожда, — да бѣгатъ селянитѣ по планинитѣ, за да спасимъ всѣкакъ пушкитѣ, докато мине аферата, решихме да приберемъ пушкитѣ отъ Косинецъ, гдето имаше изплашени хора, готови да предадатъ пушкитѣ, и временно да ги складираме въ гората. Отидохме вечерьта въ Косинецъ, прибрахме около педесеть пушки — имаше още повече — и ги изнесохме въ планината. Коджабашията, пратенъ отъ селото отъ единъ гъркомански кржгъ, отива и ни предава въ Биглища. Едновременно аскеръ отъ Костуръ и Биглища, до 250 души, потегля къмъ Косинецъ. Ние денувахме на „Косинското кале“ (мѣстность на 3/4 часа отъ Косинецъ) и забележихме аскера, узнахме, че сме предадени и се дръпнахме по-навжтре въ

планината. Бѣхме 22 души. Тукъ се прибиратъ и двете Дъмбенски селски чеги, едната я водѣше Динко Шиперковъ — 25 души, а другата водѣше Янето Ристовче Прешленковъ, пакъ 25 души. Прибрахме се при Локвата (езерото). Азъ бѣхъ на мнение да се избѣгне сражение, но Чакаларовъ бѣше за и се съгласихме да се впуснемъ въ сражение, ако турцитѣ, следъ като претърсятъ с. Косинецъ, дойдатъ насъ да гонятъ. Сутриньта, тъкмо бѣхме отъ вечерьта разположили момчетата (около 50 души) по върховетѣ въ позиции, а другитѣ бѣха въ резерва, дойде и една друга чета около 30 души. На съмване известяватъ ни, че се забелязалъ аскеръ откъмъ Смърдешката страна. Тъкмо се хранѣхме съ Попъ Трайковъ, и почнаха залпове да свирятъ отъ нашитѣ позиции, които бѣха отворили огънь на турцитѣ. Притекохме се по височинитѣ, намѣстихме още нѣколко момчета. Азъ се върнахъ назадъ да викамъ Чакаларова, да дойде на помощь съ повече хора. Аскерътъ идѣше откъмъ Арамийцката падина и Мали Вогли (арнаутски думи — голѣма планина). Наближиха доста. Чакаларовъ заедно съ Лàки (Нако) Поповски, родомъ отъ Смърдешъ, лѣярь на бомби) и около десетина души момчета дойдоха тоже. И Лаки пѣейки тръгна и се заканваше на турцитѣ къмъ позициитѣ. Азъ останахъ въ срѣдата, за да държа връзката между позициитѣ и резервата. Чакаларовъ отиде въ преднитѣ позиции при Дичо, а Попъ Трайковъ взе лѣвия флангъ. Турцитѣ бѣха до 600 души, налегнаха здраво на позициитѣ. Нашитѣ силно се опрѣха. И турцитѣ, като се видѣха слаби да разбиятъ фронта, удариха въ лѣво и съ пристѫпъ, следъ като убиха Търпо Цуцулевъ (роднина на Чакаларовъ и мой тетинъ), заеха височината. Това стана следъ четири часа сражение. Момчетата, които бѣха тамъ, почнаха да бѣгатъ на доле, — разбъркаха се — като паднаха двама. Сетне Чакала-

ровъ, въ отстжпление пресрещнатъ самъ съ единъ другарь отъ турци, залѣга и съ манлихерката и маузеровия револверъ убива до тридесетина турци. Лаки биде убитъ, Чакаларовиятъ братъ Георги падна раненъ и и по негово желание биде убитъ отъ едно момче. Дичо, пресрещнатъ отъ турцитѣ, се самоубива, и подиръ още трима други — всичко 11 души на първитѣ позиции. Като отстжпиха отъ първитѣ позиции, на втората позиция бѣхъ азъ. Отъ тая позиция турцитѣ бидоха разгонени. Сражението трая 11 часа, та още трима наши падатъи, други ранени. Всичко наши убити 14 души. Турцитѣ паднаха около 220 души.

Вследствле на всичко това се прекрати търсенето на оржжие, а войската до въстанието се настани по нашитѣ села.

XXI.

Следъ сражението при Локвата Груевъ и Сарафовъ пристигатъ.

Нека добавя, че убитиятъ въ сражението при Локвата Лаки Поповски бѣше нашиятъ лѣярь на бомби. Той ги лѣеше първоначално въ Смърдешъ, и то нѣкои отъ чугунъ, а нѣкои отъ тучъ (отъ камбанитѣ, които се събраха отъ цѣло Костурско). Бомбитѣ се пълнѣха съ динамитъ, който донесохме отъ Гърция, и отъ часть съ динамитъ, който донесе Сарафовъ. Лаки самъ ги пълнѣше. Бомбитѣ съ Сарафовия динамитъ бѣха по-добри. Бомбитѣ се лѣеха въ Смърдешъ до изгарянето му, а после се лѣеха въ Дъмбени. Имахме около стотина бомби. Употрѣбиха се около 20 бомби.

Следъ .това сражение, войската, като се настани по главнитѣ села, почна на ново да измжчва за пушки, сега въ Пополе, не въ Корещата. Въ Загоричани юзбашията много измжчи селянитѣ та нѣкои си предадоха

пушкитѣ, а други бѣха избѣгали. Едно момче, което си предало пушката, изпадна въ четата на Андреевъ. Чакаларовъ и Розовъ го наказаха, — обесиха го близу до Загоричани, като написаха една бележка на гърба му, че всѣки, който си предаде пушката, така ще си изпати. Майката на обесеното момче обвини юзбашията, че той е причината, че сина и обесили. Заведе се процесъ въ Костуръ, юзбашията се побоя отъ отговорность, спре изтезанията, и избѣгалитѣ селяни се прибраха въ селото. Ентусиязъмъ бѣше изчезналъ. У мнозина бѣше се изгубила вѣрата за въстание. Положението бѣше нетърпимо — гладуваха. Мнозина, които не можеха да платятъ данъцитѣ, ако бѣгатъ, трѣбва да идатъ въ четитѣ, ако стоятъ въ селото — бой, та може въ следствие на това да се откриятъ пушки та да бѫдатъ наказани отъ комититѣ. Нетърпимо, — взеха чужденцитѣ да роптаятъ, да си се завърнатъ наново въ странство. Така продължава юний месецъ.

Къмъ края на юний дойдоха Груевъ и Сарафовъ въ Върбелската планина, отъ гдето се вижда и Смърдешъ. Тукъ се срещнахме съ тѣхъ: азъ, Чакаларовъ Попъ Трайковъ и Розовъ. Едно малко недоразумѣние стана между насъ и Груева, който имаше едно недовѣрие къмъ костурчани. Груевъ и въ Смилево на конгреса каза, че не храни къмъ костурчани довѣрие. Груевъ тукъ твърдѣше, че Коте не билъ толкова лошъ човѣкъ, че той не е агентъ на гръцкия владика и искаше писменни доказателства, че Коте е предатель. Азъ се разсърдихъ и стана спречкване, вследствие на което обяснения по положението на района не му се дадоха, а частно съ Сарафовъ си говорѣхме всичко.

Сарафовъ потвърди, че Коте и него е предавалъ, та не трѣбва Груевъ да настоява. Стана спречкване и между Груева и Сарафова. Груевъ каза думитѣ: „Коте

е светия, но вие го изопачихте съ клеветитѣ си. Но понеже настоявате да се убие, съгласенъ съмъ, нека да се убие". Това бѣше смъртна обида за насъ, които сме се борили съ Коте, знаехме, какъвъ е Коте, и сега единъ началникъ така да се изрази.

Груевъ и Сарафовъ заминаха, и ние съ Чакаларова и Попова заминахме за къмъ Костенерията. Около това време Кършаковъ уби коджабашията отъ Косинецъ, който ни бѣ предалъ на 31, и въ Желево изгори три кжщи на предателитѣ, които ни бѣха предали на 21.

Кършаковъ къмъ 8 юлий биде пресрещнатъ отъ Котеви хора и бѣ тежко раненъ въ кръста. Той презъ цѣлото време на въстанието бѣше боленъ въ Смърдешъ, женитѣ го лѣкуваха. Щѣше да умре, но кой знае какъ уцѣлѣ.

XXII.

Илинденското въстание. Печалниятъ край. Кляшевъ и Чакаларовъ презъ Гърция дохаждатъ въ България.

5 Май.

Когото ние на 23 юлий се биехме къмъ Клисура, тогава Попъ Трайковъ се бѣше помирилъ съ Коте, безъ да вземе нашето съгласие. Отишелъ при него съ 4 знамена и съ около 600 души, тържествено го простилъ, целунали се братски, защото презъ време на въстанието не бива да има разцепления. Попъ Трайковъ изпраща четитѣ въ помашкото село Жервени, за да подканятъ селянитѣ-помаци да си предадатъ оржжието; тѣ не направили това, и тогава отварятъ огънь на селото и го изгарятъ съвсемъ, и убиватъ нѣколцина мжже; другитѣ избѣгали. Отъ сжщото село бѣха уловени и избити до 50 души и пр., както Ви е разказалъ Поповъ. Нѣма да Ви разказвамъ подробности по въстанието, което се прогласи на Илинденъ, 20 юлий 1903 год. — тѣ сж Ви разказани отъ Попова. Подиръ два дена — на 26 юлий аскеръ отъ Костуръ дохажда въ Шестеово,

Войводитѣ Вас. Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ (седнали), Ив. Поповъ (застаналъ правъ помежду имъ).

за да прибере жервенскитѣ фамилии: тогава турцитѣ изгарятъ една махала ;отъ Шестеово и 4 кѫщи отъ Черновища.

Когато бѣхме на Шестеовския върхъ, се завърза сражение между четата на Козничевъ (Дрѣновската и Поздивската чети). Само единъ четникъ отъ страхъ се поврежда и умира.

Следъ като се отдѣлихме отъ Попова (27 августъ), останахме съ Чакаларова съ около 450 души. Денувахме въ „Орманчето", близу до Брезница. Тамъ денувахме, аскерътъ ни съгледа, и ние се отстранихме. Слѣзохма въ Брезница на 29, изгорихме кѫщата на Стоянъ Жойковъ, за когото вече се каза, и наказахме баща му и брата му. И тѣ бѣха убили единъ най-добъръ работникъ отъ Брезница, Лавро Гъцовъ, а друга часть отъ Котевата чета бѣше убила, по внушението на гръцкия владика, работника Дине Яневъ. При изгарянето на кѫщата обесихме селския кметъ Георги Карола и селския пѫдаринъ Доно Ютовъ, който бѣше единъ отъ убийцитѣ на Лавро.

Отъ тамъ се отбихме надъ Апоскепъ, на мѣстностьта „Дулитѣ" (дуло — вглѫбнато мѣсто, дупка цилиндрична въ земята). Тукъ на другия день, 30 августъ, се завърза около 9-часово сражение. Около 200 души аскеръ още сутриньта бѣше обиколилъ селото Апоскепъ, за да предададатъ орѫжието. Около пладне петима селски старци съ 100 души аскеръ бѣха искарани въ Костуръ, а другитѣ войници бѣха се упѫтили въ планината, да изберать мѣсто, та на другия день да се установятъ тамъ. Като ни наближиха, ние бързо се разположихме въ позиции и отворихме огънь, та успѣхме тѣзи 100-тѣ души, що останаха, да ги прогонимъ. Като се чуха гърмежитѣ въ Костуръ, потегли войска до 4,000 души, за да ни нападне. Друга войска около 200 души

отъ селото Тиолища, която бѣше отишла да гони наши другари, Розовъ и Кузничевъ, що бѣха запалили четири кжщи отъ селото на предатели, и тя се упжти да ни нападне въ гърбъ откъмъ лѣвия флангъ. Единъ часъ преди мръкване бѣхме нападнати отъ три страни. Въ сражението нашитѣ момчета напустнаха първата позиция, понеже не можаха да я удържатъ, и съ голѣми мжки можахме да ги спремъ на новитѣ позиции при чешмата „Ковачо". Турцитѣ, окуражени, съ неимовѣрни усилия се опитваха да превзематъ позициитѣ, но напразно. Чакаларовъ на долната позиция при „Ковачо" успѣ да ги спре и отъ задната позиция. Тукъ употрѣбихме четири бомби, които много изплашиха войскитѣ. Мръкна, но до единъ часъ залповетѣ продължаваха.

Тогава се раздѣлихме съ Чакаларова. Въ сражението паднаха много турци, — казватъ, че паднали до 200 души, но въ сжщность ще да сж паднали около 80 души. А отъ нашитѣ двама. Ние бѣхме укрепени въ позициитѣ, а тѣ на тълпи търчаха да ги превзематъ. Озлобени отъ това сражение, на другия день съвършено изгориха селото Апоскепъ, около 120 кжщи, и убиха 14 души селяни, между които попъ Мишо, екзархийски свещеникъ, и Лазо Лукаровъ; одраха ги на мѣстото на сражението и ги оставиха тамъ да се мжчатъ. Тѣ го направиха това, за да не се каже, че отъ наша страна нѣма жертви.

Чакаларовъ замина съ 120 души въ Нестрамско, за да отвлѣче вниманието на аскера, азъ съ 220 души останахъ въ Кономладско. Тукъ подиръ два дена аскерътъ ме загражда отъ вси страни, но избѣгнахъ сражението. Уплашени отъ мжчното положение, въстаницитѣ почнаха да ме напущатъ и се прибираха по селата си. Това бѣше къмъ началото на септември. Бѣха издадени вече турски две окржжни, да се предаватъ

всички — безнаказано. Гръцкиятъ владика съ 600 души войска ходѣше по Пополе и Олицкия манастиръ, да предумва семейства, да викатъ въстаницитѣ да се предадатъ, а той ще ги защити, — ако станатъ гъркомани. И нѣколко села се полъгаха: Апоскепъ, Габрешъ, Загоричани, Олища и др. станаха патриярщисти. После, къмъ края на септемврий, всички, които искаха да заминатъ на чужбина, трѣбваше да идатъ въ гръцката митрополия, за да имъ се даде удостовѣрение за паспортъ. Иначе не имъ се издаваха паспорти.

Като се измъкнахъ отъ аскера, разпредѣлихъ четата на малки части, за да се запазимъ по-лесно въ горитѣ. Азъ .съ 80 души заминахъ за Косинецъ, гдето престояхъ четири дена, и тукъ два дена гладувахме — хлѣбъ нѣма, жито нѣма, воденицитѣ изгорени. И бѣха принудени жени да носятъ на гърбъ по два шиника жито на два-три часа растояние, за да го мелятъ, та и ние да се хранимъ.

Въ това време аскеръ бѣше се установилъ: въ Клисура, Върбица, Блаца, Черешница, въ планината Вичъ въ Бабчурско, въ мѣстноститѣ Дулитѣ, Ковачо (надъ извора Габрецки въ камънитѣ), въ планината Лисецъ, въ с. Руля (около ливадитѣ), въ с. Бесвина, (при чешмата „Крайковъ") и въ с. Дъмбени.

Имаше около 25,000 — до 30,000 души. Тукъ претърсиха всичкитѣ гори, дърво по дърво; избиха до 50 овци отъ едно стадо въ мѣстностьта Чернà горà. Тукъ гониха семейства отъ селата Кономлади, Дрѣновени, Поздивища и Габрешъ: разпръсваха ги, обезчестяваха ги, между които и 14 годишно момиче Дочка Никова Постолева отъ Жупаница — отъ 40-сетина турци! — та не можеше да се дигне отъ мѣстото си.

Въ следствие на това непоносимо положение селянитѣ почнаха да се прибиратъ по селата и да изди-

гатъ кърпи вмѣсто бѣли байраци въ знакъ на подчиненость (по наставление на пашитѣ, които предвождаха войската). Въ това време почва да става предаването на оржжието — общо. Това бѣше хитрость отъ турцитѣ: да се предаватъ пушкитѣ общо, селски, за да не падне отговорностьта върху отдѣлни лица, та по-охотно да предаватъ оржжието. Така и стана — и отидоха нѣкои селяни, почнаха да уговарятъ съ турцитѣ, какъ да се накажатъ онѣзи, които още се колебаеха да се предадатъ. Така стана въ Дъмбени, че учительтъ Христо Цемановъ съ двама души дъмбенци, по внушение отъ юзбашията, хващатъ една вечерь, на 7. септемврий, пжтя на учителя Киряко Търповски и го застрелватъ, понеже той мъмрѣлъ тѣзи, що се помиряваха и си предаваха оржжието.

Въ това време Чакаларовъ кжмъ 1 септемврий бѣше въ Нестрамъ, гдето изгори три кжщи на върли гъркомани и противници на комитета. Войска отъ 200 души го срѣща въ Нестрамъ, завръзва се сражение, но войската отстжпя съ позорно бѣгство. Отъ тамъ на 3. септ. отишли по посока къмъ смѣсеното отъ гърци и турци село Тухли. Турцитѣ избѣгали въ планината, отгдето почнали да гърмятъ върху въстаницитѣ. Последнитѣ, разядосани, изгарятъ селото — 15 турски кжщи. Уловили една баба и едно детенце и ги предали на коджабашията гръкъ, за да ги запази.

Съ гърци куриери тръгватъ за селото Ливадя̀ (турско село). Тукъ има турци, богати бегове, и ятаци на арнаутитѣ разбойници по християнскитѣ села. Тухляни и Ливадяни, изплашени отъ участьта на с. Тухли, излѣзли тъй сжщо въ планината и почнали да стрелятъ, но четницитѣ ги прогонили и имъ изгарятъ селото. Още сжщия день се упжтили въстаницитѣ пакъ къмъ арнаутското село Ленотѣй (арнаутски: За̀гъръ = св. Заха-

рия). И изплашенитѣ ленотъйчани, прибрани съ тухляни и ливадяни, отъ една височина отворили огънь върху въстаницитѣ. Тогава Чакаларовъ отдѣлилъ едно отдѣление подъ началството на Коста Здрольовъ и го изпроводилъ да нападне селото Вътренйкъ (пакъ арнаутско село). Арнаутитѣ напразно се съпротивлявали — и двете бидоха изгорени. Сжщиятъ день въстаницитѣ се упжтиха, пакъ сдружени, за другото арнаутско село Фуша и изгорили и него и вечерьта се прибрали въ Вътренйкъ. Отъ тамъ потеглятъ къмъ селото Грамосъ и по пжтя изгарятъ една водна бичкия съ около 15 хиляди дъски. Отишли подъ Грамосъ, преседѣли тамъ на 5 септемврий и тъкмо, когато изпращали едно отдѣление да имъ донесе храна отъ селото, около 150 души разярени арнаути ги нападнали. Става сражение и арнаутитѣ били изгонени и се прибрали въ селото Грамосъ, гдето си заобикалятъ наши четници. Въ това време отъ едно близко арнаутско село идѣла една сила отъ 400 —500 души арнаути, събрани отъ другитѣ арнаутски села, за да освободи заграденитѣ. Предъ видъ на силата нашитѣ отстжпили по посока къмъ планината. Турцитѣ ги гонили. Чакаларовъ разпоредилъ, че се отдѣлили две крила, които ограждатъ настжпващитѣ арнаути и имъ откриватъ отзадъ огънь. Арнаутитѣ, изненадани, удрятъ да бѣгатъ, влизатъ въ селото и заедно съ хванати по пжтя чорбаджии се затварятъ въ черквата. Нашитѣ ги настигнали и заобикслили черквата съ намѣрение съ бомби и динамитъ да я бомбардиратъ. Падатъ арнаути десетина души, а отъ нашитѣ единъ. Не рачили да момбардиратъ черквата, понеже по-виднитѣ чорбаджии бѣха вжтра въ черквата (Грамосъ е влашко село).

Вечерьта нашитѣ отстжпиха и заминаха на 6. септемврий въ селото Денско (влашко село). Отъ Денско

заминаха за турското с. Мирославица, и него изгориха.

После минали презъ гръцкото село Котелци и Пчелско. Чакаларовъ отиде да нападне каймакамлъка „Бурбоцко". Съгледвачътъ на връщане не можалъ да каже друго освенъ че нѣма аскеръ, но сетне наистина дохаждатъ до 200 души аскеръ и сетне и други — та Чакаларовъ се дръпва назадъ въ Костенарията и се установи задъ Жупаница.

Захваща гонидбата противъ насъ. Турцитѣ немилостиво ни преследватъ отъ 17. сепемврий до 17. октомврий. Упадъкъ, предаване на пушки, складиране на пушки. Въ Въмбелската планина въ една пещера бѣха се скрили около 18 души отъ Въмбелската селска чета, между тѣхъ нѣкои бѣха безъ пушки. Турцитѣ ги откриха и всички се самозастрелиха вжтре. Само едно момче скокнало отъ пещерата и паднало ранено отъ единъ залпъ и се престорило убито. Тѣ му отрѣзали едно ухо; турцитѣ отрѣзваха по едно ухо на убититѣ. После това момче се лѣкуваше въ Битоля заедно съ майка си, която тъй сжщо бѣше ранена.

Тогава азъ изпратихъ около 800 души жени отъ селата въ Битоля, да се оплакватъ на консулитѣ. Не бѣха ги приели въ Битоля, тѣ останали на Кръстофоръ, гдето английскиятъ консулъ два пжти ги фотографиралъ.

На 17. октомврий съ Чакаларова, сестра му и около 20 души минахме гръцката граница десно отъ селото Велемишъ. Чакаларовъ бѣше облѣченъ въ влашки дрехи. Минахме презъ Трикала. Момчетата ги уловиха, затвориха ги две седмици и ги пустнаха, та сетне презъ Варна дойдоха въ София. Азъ и Чакаларовъ минахме презъ Арта—Левкосъ—Корфу—Триестъ—Фиуме и стигнахме въ Бѣлградъ. На 8. октомврий азъ пристигнахъ въ София, а на 10. октомврий 1903 г. — Чакаларовъ. Братъ ми се помина въ Диярбекиръ.
